

ΜΟΥΣΕΙΟ ΓΟΥΛΑΝΔΡΗ ΦΥΣΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΒΙΟΤΟΠΩΝ - ΥΓΡΟΤΟΠΩΝ

ΟΙ ΥΓΡΟΤΟΠΟΙ ΤΗΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ ΑΠΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ-ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΑΠΟΨΗ

Μαρία Λιλιμπάκη & Ιωακείμ Παπάγγελος

ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1995

Το Ελληνικό Κέντρο Βιοτόπων-Υγροτόπων ιδρύθηκε το 1991, ύστερα από αίτηση του ΥΠΕΧΩΔΕ προς την Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, με βάση το συμβόλαιο αριθμός B91/91/SIN/8192 μεταξύ της Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (Γεν. Διεύθυνση XI) και του Μουσείου Γουλανδρή Φυσικής Ιστορίας.

The Greek Biotope/Wetland Centre has been established in 1991, following the proposal to CEC by the Greek Ministry of Environment, Physical Planning and Public Works, under Contract Number B91/91/SIN/8192 between the Commission of European Communities (DG XI) and the Goulandris Natural History Museum.

Υπεύθυνη Έκδοσης & Επιμέλεια κειμένων: Μαρία Κατσακιώρη
Editor: Maria Katsakiori

φωτ. Μαρία Λιλιμπάκη
photo: Maria Lilimbaki

Η πλήρης αναφορά στην παρούσα εργασία είναι:

Λιλιμπάκη Μαρία και Ι. Παπάγγελος. 1995. Οι υγρότοποι της Χαλκιδικής από ιστορικο-αρχαιολογική άποψη. Ελληνικό Κέντρο Βιοτόπων-Υγροτόπων (ΕΚΒΥ). 81 σελ.

This document may be cited as follows:

Lilimbaki Maria and J. Papaggelos. 1995. Archaeological sites related to the wetlands in Chalkidiki Prefecture. Greek/Biotope Wetland Centre (ΕΚΒΥ). 81 pp. (Gr, En su).

Ομάδα Εργασίας

Μαρία Λιλιμπάκη. Αρχιτέκτων-Αρχαιολόγος. Οργανισμός Ρυθμιστικού Θεσσαλονίκης. Αγγελάκη 4, 546 36 Θεσσαλονίκη.

Ιωακείμ Παπάγγελος. Οικονομολόγος-Αρχαιολόγος. 10η Εφορία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων. Ολύμπου 110, 546 35 Θεσσαλονίκη.

Project Team

Maria Lilimbaki. Architect-Archaeologist. Organisation of Thessaloniki. Agelaki 4, Gr-546 36 Thessaloniki, Greece.

Joachim Papaggelos. Economist-Archaeologist. 10th Department of Byzantine Antiquities. Olympou 110, GR-546 35 Thessaloniki, Greece.

ΟΙ ΥΓΡΟΤΟΠΟΙ ΤΗΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ ΑΠΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ- ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΑΠΟΨΗ

Μαρία Λιλιμπάκη και Ιωακείμ Παπάγγελος

Π Ε Ρ Ι Λ Η Ψ Η

Η Χαλκιδική εμφανίζει ένα μεγάλο αριθμό υγροτόπων, οι οποίοι ποικίλλουν ως προς τον τύπο και τα γνωρίσματά τους. Το παρόν ερευνητικό θέμα αφορά τη θεώρηση των υγροτόπων της Χαλκιδικής από ιστορικής, αρχαιολογικής και λαογραφικής άποψης. Η Ομάδα Εργασίας κατέγραψε και εντόπισε σε χάρτες τις υγροτοπικές περιοχές της χερσονήσου, οι οποίες στο σύνολό τους είναι 47, επισκέφθηκε και φωτογράφησε τις περιοχές διενεργώντας ταυτόχρονα και πρωτογενή έρευνα στην ύπαιθρο. Στη συνέχεια αντιστοίχησε στους τόπους αυτούς στοιχεία που έχουν προκύψει από βιβλιογραφική έρευνα, όσο και από προσωπική αναζήτηση σε ιστορικά αρχεία και στο ύπαιθρο.

Η διερεύνηση έδειξε ότι τα ιστορικο-αρχαιολογικά στοιχεία που πλαισιώνουν του υγροτόπους αυτούς είναι πλούσια και χρονολογικά ξεκινούν από τους προϊστορικούς χρόνους και φθάνουν στη νεώτερη ιστορία των χρόνων μας. Τα υλικά κατάλοιπα, παρόλο που δεν είναι διατηρημένα πάντοτε, είναι σημαντικά και συμβάλλουν στη διαμόρφωση μιας εικόνας της Χαλκιδικής εξελισσόμενης διαμέσου των αιώνων. Οι ιστορικές μνήμες που διατηρούνται στα αρχεία ή στην καθημερινότητα των κατοίκων συνδέουν την ύπαρξη των υγροτόπων με τον τρόπο εγκατάστασης και διαβίωσης του ανθρώπινου δυναμικού.

Μνημεία πολιτισμού βρίσκονται σε εξάρτηση με τους υγροτόπους. Η διατήρησή τους απαιτεί και προϋποθέτει την προστασία και διατήρηση των υγροτοπικών περιοχών.

ARCHAEOLOGICAL SITES RELATED TO THE WETLANDS IN CHALKIDIKI PREFECTURE

Maria Lilimbaki and Joachim Papaggelos

A B S T R A C T

One of the not so well known values of wetlands is the cultural value, which is rarely analysed in books and articles concerning wetlands. Many aspects of this value are threatened with alteration. The identification and promotion of the archaeological value may assist in the legal protection of wetlands in view of the fact that laws protecting archaeological sites are by far stricter and more efficiently enforced than the laws on nature conservation. In addition the archaeological value may alert that segment of society which puts priority in culture over science.

Chalkidiki Prefecture has a great number of wetlands, which vary greatly in types and characteristics. This research project examines wetlands of Chalkidiki from their historical, archaeological and folklore perspective. The research team inventoried and mapped forty-seven wetland sites in the region, created a photographic file and conducted basic research for these wetlands. The corresponding literature existed for these sites was incorporated in the study.

The study showed that there is a great variety in historical and archaeological elements for these sites, commencing from the prehistoric era till some years ago. The remnants left, are very important and give a good image of the evolution of Chalkidiki through time. The preserved historical memories reveal the close relationship between wetlands and people. Cultural monuments exist in close relationship to wetlands and their protection requires the conservation of wetland sites.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΟΜΑΔΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	1
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	2
ABSTRACT	3
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	6
3. ΠΕΡΙΟΧΗ ΕΡΕΥΝΑΣ	14
3.1. Γεωγραφική θέση και οικονομικές δραστηριότητες.....	14
3.2. Σύντομη ιστορική ανασκόπηση.....	15
3.3. Υδρολογική κατάσταση της χερσονήσου	24
4. ΜΕΘΟΔΟΙ	27
5. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	28
6. ΣΥΖΗΤΗΣΗ - ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ	74
7. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	76
8. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	78
8.1. Συνοπτικός Πίνακας Υγροτόπων.....	79

1. ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Οι υγρότοποι ως οικοσυστήματα περικλείουν αξιόλογες λειτουργίες και αξίες. Για τον λόγο αυτό από αρχαιοτάτων χρόνων αρκετοί πολιτισμοί δημιουργήθηκαν και πολλές ανθρώπινες δραστηριότητες αναπτύχθηκαν σε εξάρτηση από τους τόπους αυτούς. Οι γενικευμένες αλλά και οι ειδικότερες από τις δραστηριότητες αυτές άφησαν στο πέρασμά τους υλικές μαρτυρίες και μνήμες που επιβιώνουν ως σήμερα και οι οποίες στο σύνολό τους αποτελούν πολύτιμες πολιτιστικές και ιστορικές αναφορές.

Η σχέση των ανθρώπων με τους υγρότοπους δημιούργησε ιδιαίτερη Αρχιτεκτονική, Ιστορία, Τέχνη, Έθιμα, με λίγα λόγια "παράδοση", με την έννοια του συνόλου των παλαιότερων προτύπων που διατηρούνται ως σήμερα. Τα στοιχεία αυτά με τη σειρά τους προσδίδουν στους υγρότοπους νέες "αξίες" ολοκληρώνοντας τους τομείς θεώρησής τους από πλευράς οικολογικής, κοινωνικής, οικονομικής και πολιτιστικής.

Οι υγρότοποι της Χαλκιδικής αντιμετωπίζονται μόνο ως αυτοτελείς οντότητες χωρίς να λαμβάνεται, συνήθως, υπόψη των μελετητών το γεγονός ότι η παρουσία τους έγινε πρόξενος ποικίλων δράσεων του ανθρώπου στο άμεσο ή στο έμμεσο περιβάλλον.

Η επισήμανση, η καταγραφή και η ανάλυση των πολιτιστικών εκφάνσεων που προξένησε το υγρό στοιχείο πλαισιώνει τους τόπους αυτούς με ολοκληρωμένες πληροφορίες, ικανές να προσελκύσουν το ενδιαφέρον περισσότερων απλών ανθρώπων ή και εξειδικευμένων επιστημόνων. Η σχέση μας τέλος με τους υγρότοπους αποκτά διευρημένες διαστάσεις καθώς εμπλουτίζεται γνωστικά ως προς την ιστορία, ενώ τα διαχειριστικά μέτρα προστασίας υπερκαλύπτονται από το υπάρχον νομικό πλαίσιο προστασίας των μνημείων.

Η χερσόνησος της Χαλκιδικής, με τη θάλασσα να διεισδύει στο σώμα της, εμφανίζει έναν μεγάλο αριθμό υγροτόπων. Οι υγρότοποι αυτοί ποικίλλουν ως προς τον τύπο και τα κύρια γνωρίσματά τους. Κατατάσσονται σε μία εκτεταμένη κλίμακα του συστήματος ταξινόμησης υγροτόπων και είναι τόσο παράκτιοι όσο και εσωτερικοί ή και τεχνητοί. Σε ένα μεγάλο αριθμό από αυτούς συναντούμε μνημεία, ιστορικές μνήμες και τοπικά λαογραφικά στοιχεία που χρονικά κατατάσσονται σε όλες τις ιστορικές περιόδους.

2. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σκοπός της εργασίας αυτής είναι η ένταξη των υγροτόπων της Χαλκιδικής χερσονήσου στον ιστορικο-αρχαιολογικό περίγυρό τους, τον σχετιζόμενο με την παρουσία τους. Πρόκειται δηλαδή για την ιστορική και αρχαιολογική άποψη, με βάση την οποία θα καταγραφούν στοιχεία από το ιστορικό παρελθόν και τον αρχαιολογικό πλούτο των τόπων. Πριν όμως υπό την ειδική αυτή καταγραφή θεωρήθηκε σκόπιμη μια γενική αναφορά στη σχέση "ανθρώπινη δραστηριότητα-υγρό στοιχείο", πιστεύοντας ότι αυτή θα λειτουργήσει ως γενικό πλαίσιο ώστε, με την ολοκλήρωση της εργασίας να μπορέσουν να εξαχθούν συμπεράσματα χρήσιμα και σε άλλες ανάλογες περιπτώσεις.

Έτσι, ως "νερό ή ύδωρ" ορίζεται η χημική ένωση που συναντάται σε αφθονία στη φύση, ουσία βασική και απαραίτητη για τη διατήρηση της ζωής. Ο Θαλής πρέσβευε ότι από το νερό προέρχονταν όλα τα φυσικά σώματα. Ο Αριστοτέλης το κατέτασσε μεταξύ των τεσσάρων πρωταρχικών ουσιών της φύσης με τον αέρα, τη γη και το πυρ, αντίληψη που υιοθέτησαν οι Άραβες σοφοί και από αυτούς οι ευρωπαίοι αλχημιστές του Μεσαίωνα. Ως τον 18ο αιώνα θεωρείτο στοιχείο της φύσης και δη πρωταρχικό από όπου προέρχονταν τα υπόπλοιπα. Η νεότερη επιστήμη της Χημείας έδειξε την πραγματική σύνθεση του νερού ως ένωση υδρογόνου και οξυγόνου.

Στη λαϊκή παράδοση και την καθημερινή γλώσσα, το νερό παίρνει τη μορφή εκφράσεων μεταφορικού τύπου όπως "Κόρη σαν τα κρύα τα νερά", "Έκανε μια τρύπα στο νερό", "Έβαλε νερό στο κρασί του" κ.ά.

Το υγρό στοιχείο με τη μορφή λιμνών, ποταμών, ελών κ.λπ. υπήρξε βασικός παράγοντας για τη δημιουργία και διατήρηση οικισμών, την ανάπτυξη της υπαίθρου, την ανάπτυξη έργων και ανθρωπίνων δραστηριοτήτων και για τη δημιουργία υλικού πολιτισμού.

Η φυσιογνωμία ενός τόπου συναποτελείται από δεδομένα γεωγραφικά, από διαμορφώσεις που ανήκουν σε διαφορετικές ιστορικές στιγμές και από στοιχεία της άμεσης καθημερινότητας. Είναι μια σύνθεση ιστορίας, γεωγραφίας και καθημερινής λειτουργίας.

Μία από τις κυρίαρχες συνιστώσες του τοπίου είναι η διαλεκτική σχέση ενός τόπου με το υγρό στοιχείο. Αν φανταστούμε τον ίδιο τόπο χωρίς το νερό τότε θα έχουμε έναν "άλλο" τόπο.

Η λέξη "υγρότοπος" δεν υπήρχε στη γλώσσα μας ως πριν από δύο δεκαετίες. Είναι ένας νέος όρος που υποδηλώνει κάθε τόπο που καλύπτεται εποχικά ή μόνιμα

από ρηχά νερά ή που δεν καλύπτεται ποτέ από νερά, αλλά έχει υπόστρωμα (έδαφος, άμμο, χαλίκια κ.λπ.) υγρό για μεγάλο διάστημα του έτους.

Οι υγρότοποι είναι οικοσυστήματα στα οποία συμβαίνουν διάφορες φυσικές λειτουργίες. Η γνώση των λειτουργιών ενός υγροτόπου είναι σημαντική διότι αυτές προσδιορίζουν τις αξίες του υγροτόπου για τον Άνθρωπο. Οι κυριότερες από τις αξίες αυτές είναι η βιολογική, η υδρευτική, η αρδευτική, η αλιευτική, η κτηνοτροφική, η επιστημονική, η πολιτιστική, η εκπαιδευτική κ.λπ. Για τον λόγο αυτό σε διεθνή συνάντηση που έγινε το 1971 στην πόλη Ραμσάρ του Ιράν υπογράφηκε σύμβαση από διάφορα κράτη για την προστασία των τόπων αυτών.

Στην Ελλάδα η σύμβαση αυτή κυρώθηκε με το Ν.Δ. 191/74 (ΦΕΚ 350Α'/74). Οι μεταγενέστερες τροποποιήσεις της σύμβασης κυρώθηκαν με τον Ν. 1751/88, περί "Κύρωσης πρωτοκόλλου τροποποιητικού της Σύμβασης Ραμσάρ 1371" (ΦΕΚ 26Α'/88) και με τον Ν. 1950/91 "περί κύρωσης τροποποιήσεων της Σύμβασης Ραμσάρ" (ΦΕΚ 84Α'/91).

Στην έννοια των υγροτόπων αναφέρεται ο Οικιστικός Νόμος 1337/83 (Α.3 εδ. 14, 15) για την πολεοδομική ανασυγκρότηση της χώρας, εντάσσοντάς τους στους βιοτόπους. Ως βιότοποι νοούνται οι περιοχές που βρίσκονται σε ειδικό ή γενικό καθεστώς προστασίας με βάση την ισχύουσα εθνική και κοινοτική νομοθεσία, με σκοπό τη διατήρηση της φύσης, του τοπίου, καθώς και των προστατευομένων οικοτόπων (ενδιαιτημάτων) και ειδών χλωρίδας και πανίδας. Οι περιοχές βιοτόπων μπορεί να υπάγονται είτε σε καθεστώς απόλυτης προστασίας όπου απαγορεύεται οποιαδήποτε δραστηριότητα (οικοδομική ή άλλη), είτε σε ειδικό καθεστώς χρήσεων και όρων δόμησης, όπου επιτρέπεται η ανέγερση κτισμάτων σύμφωνα με ειδικές διατάξεις.

Αναφέρθηκε ήδη ότι οι υγρότοποι προσδίδουν στον άνθρωπο πολλές αξίες. Στους λαούς με ενδιαφέρον για τον πολιτισμό, το ιστορικό παρελθόν και την παράδοση υπάρχουν ενδιαφέροντα στοιχεία που συνδέονται με τη Μυθολογία, την Ιστορία και τη Λαογραφία. Τέτοια στοιχεία γίνονται αιτία ώστε το κοινό που ενδιαφέρεται για ανάλογα θέματα να στρέψει την προσοχή του στους υγρότοπους. Παράλληλα θα γνωρίσει και τις λοιπές αξίες τους και θα μεριμνήσει για την προστασία τους.

Διαχρονικά ο άνθρωπος προσπάθησε να εξωτερικεύσει τις ιδέες και τα ένστικτά του όχι μόνο στην τέχνη, αλλά και στον χειρισμό και την εκμετάλλευση του φυσικού περιβάλλοντος. Για την Ελλάδα το γεγονός αυτό αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα καθώς η ανθρώπινη παρέμβαση παρουσιάζεται κατά το πλείστον παραδοσιακά ενταγμένη στη φύση και εναρμονισμένη μαζί της. Μαρτυρία αποτελεί

η πλούσια σε ήρωες και παραλλαγές μυθολογία μας. (Εγκυκλοπαίδεια της Ελληνικής Μυθολογίας, 1980).

Η ζωή στην Ελλάδα είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το υγρό στοιχείο καθώς η χώρα βρέχεται περιμετρικά από θάλασσα. Από παλαιωτάτων χρόνων οι άνθρωποι είχαν κατανοήσει τη σπουδαιότητα του νερού για τη ζωή και στις λοιπές πλιν της θάλασσας μορφές που αυτό συναντάται και για τον λόγο αυτό η λατρεία και η θεοποίησή του υπήρξε διαχρονική.

Στην ελληνική μυθολογία αναφέρεται ικανός αριθμός θεών, ημίθεων, νυμφών, με κυρίαρχο τον θεό της θάλασσας, τον Ποσειδώνα. (Εγκυκλοπαίδεια της Ελληνικής Μυθολογίας, 1980). Το όνομα Ποσειδών σημαίνει ο "κύριος των νερών" (Θεογονία). Πιθανόν το όνομα να δινόταν στον θεό που μαζεύει τα σύννεφα, τα φορτωμένα με βροχή και που ρίχνει στη γη τα νερά του ουρανού. Κατά τον ίδιο μύθο, όταν οι πρόγονοι των Ελλήνων γνώρισαν τη θάλασσα, την κατ' εξοχήν περιοχή των νερών, μετέφεραν το όνομα του Ποσειδώνα στη θεϊκή δύναμη που κατοικεί σε αυτή. Η γενική χρησιμοποίηση του ονόματος του Ποσειδώνα αποδεικνύει πως είναι ο θεός του υγρού στοιχείου σε όλες τις μορφές. Ως σύζυγος του Ποσειδώνα φέρεται η Αμφιτρίτη, η οποία κατά τον Όμηρο είναι η γυναικεία προσωποποίηση της θάλασσας. Στην καθορισμένη αντίληψη για τον Ποσειδώνα ανταποκρίνεται μια παλαιότερη και πιο γενική αντίληψη του Ωκεανού. Στα ομηρικά έπη ο Ωκεανός είναι λιγότερο ένας θεός με προσδιορισμένη μορφή και περισσότερο μια ουσιαστική δύναμη της φύσης, ένα πρωταρχικό στοιχείο του κόσμου. Ο Ωκεανός είναι η "αρχή" του υγρού στοιχείου στις διάφορες μορφές του: φαντάζονταν ότι υπήρχε σε κάποιο μέρος μια απέραντη δεξαμενή που προμήθευε χωρίς τελειωμό στη Γη το νερό που της ήταν αναγκαίο. Αυτή η δεξαμενή ήταν κυκλική, μια υγρή ζώνη δηλαδή που έτρεχε γύρω από τη Γη και αγκάλιαζε ολόκληρη την επιφάνειά της. Αυτή την κυκλική δεξαμενή, τον ποταμό, ονόμασαν οι Έλληνες Ωκεανό. Στον Όμηρο ο Ωκεανός είναι ήδη αυτό που χαρακτηρίζεται αργότερα στον Ηράκλειτο ως η πρώτη αρχή, το δημιουργικό στοιχείο για όλα τα πράγματα.

Φυσικό ήταν για την εποχή ο κοσμογονικός χαρακτήρας να αποδοθεί μέσω ενός θεϊκού ζευγαρώματος: του πατέρα-Ωκεανού και της Τειθύας-μητέρας, που είναι το νερό στη γονιμοποίησή του δράση. Η ένωση αυτή έδωσε τις τρεις χιλιάδες ποταμούς και τις τρεις χιλιάδες νύμφες στη "Θεογονία" του Ησίοδου.

Η λατρεία για τους τροφοδότες ποταμούς που ποτίζουν το έδαφος ανάγεται στις ρίζες της φυλής μας. Για την Ελλάδα αυτή η λατρεία αποκτά ιδιαίτερο χαρακτήρα, λόγω των κλιματολογικών συνθηκών. Έτσι ο ποταμός είναι θεός,

αιώνιος, προικισμένος με μια ζωή αναλλοίωτη, με δύναμη κάθαρσης, είναι ένας θεός.

Οι ποταμοί είναι οι γιοί του Ωκεανού ή ακόμα οι γιοί του Δία, δηλαδή των νερών που πέφτουν από τον ουρανό. Οι μορφές που με αυτές φαντάζονταν τα θεϊκά αυτά όντα, δηλαδή η μορφή του δράκοντα, του φιδιού, του ταύρου, εξηγούνται από τις εντυπώσεις που προκαλούσε στους ανθρώπους το θέαμα των ποταμών που κυλάνε.

Οι νύμφες έχουν την ίδια καταγωγή με τους ποταμούς. Ονομάζονται "διοπετείς", είναι θυγατέρες του Δία και χρωστάνε τη γέννησή τους στα νερά του ουρανού που πέφτουν στη γη. Έχουν εγκαταλείψει τις ουράνιες κατοικίες που γεννήθηκαν, για να κατοικήσουν στο εξής πάνω στη γη: κατοικούν στα *"εξαίσια δάση, στις πηγές των ποταμών και στα λιβάδια με την πράσινη χλόη"* (Ιλιάδα). Τα ονόματά τους με τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της κάθε μιας, καθώς και οι σχετικοί θρύλοι, έχουν περάσει και στη σημερινή ζωή και έκφραση: Ναϊάδες, Ξωθιές, Μούσες και από την άλλη Ηχώ, Νάρκισσος, Ύλας, Υάκινθος, Άδωνις. Τέλος, μερικοί από τους άθλους του Ηρακλή δεν μεταφέρουν παρά την επέμβαση του ανθρώπου στα μέρη αποθήκευσης ή ροής του νερού, για διευθέτηση ή εξυγίανση (π.χ. Στυμφαλίδες Όρνιθες).

Στη Νεολιθική Εποχή διακρίνονται πέντε μεγάλες ενότητες λαών με αντίστοιχους πολιτισμούς. Η τελευταία από τις τέσσερις χρονικές φάσεις της τρίτης ενότητας λαών (Κεντρική Ευρώπη, Μαύρη Θάλασσα, Σκανδιναυία) ταυτίζεται από τους ειδικούς με τον πολιτισμό των λιμναίων οικισμών (Μπούρας, 1977).

Οι λιμναίοι οικισμοί είχαν σκοπό να προσφέρουν στέγη και ασφάλεια στους κατοίκους τους. Οι πρώτοι που επισημάνθηκαν και μελετήθηκαν είναι αυτός της Λίμνης της Ζυρίχης το 1854.

Οι λιμναίες οικήσεις γίνονταν σε μέρη ρηχά και κατά κανόνα στηρίζονταν σε κατακόρυφους πασσάλους ύψους 1.0-1.5 μ. πάνω από τα νερά. Ένα ξύλινο πάτωμα στηριζόταν πάνω στους πασσάλους όπου στήνονταν οι καλύβες, ξύλινες επίσης, με στέγη από καλάμια και χόρτα. Μια κινητή γέφυρα συνέδεε την καλύβα με την όχθη, ενώ στο εσωτερικό των καλυβιών διαμορφωνόταν μια καταπακτή από όπου μπορούσαν να ψαρεύουν. Παρεμφερείς με αυτές ήταν οι "τεραμάρες" της εποχής του Χαλκού.

Στη Βίνκα, στον Λούναβη, η πυρκαγιά που κατέστρεψε τον λιμναίο οικισμό έγινε αιτία να διατηρηθούν τεμάχια πήλινου τοίχου και ίχνη διακόσμησης με γεωμετρικά κυρίως σχέδια. Στην Ελλάδα τέτοιοι οικισμοί έχουν εντοπισθεί στη Λίμνη της Καστοριάς.

Η περιοχή της Κεντρικής Μακεδονίας είναι στο μεγαλύτερο μέρος της λοφώδης. Κατά τόπους διακόπτεται από κοιλάδες ποταμών και από μικρότερους χειμάρρους. Υπάρχουν ωστόσο ενδείξεις ότι η γεωμορφολογία της περιοχής κατά την προϊστορική περίοδο διέφερε από τη σημερινή. Κατά μία άποψη πολλοί οικισμοί που βρίσκονται σήμερα δίπλα σε ποτάμι (π.χ. Αξιός ποταμός) θα πρέπει να βρίσκονταν στις άκρες ενός πολύ στενού όρμου (Κωτσάκης και Ανδρέου, 1987).

Από διάφορους ερευνητές (π.χ. Tringham, Lloyd) έχει επισημανθεί η συμβολή στη διαμόρφωση των προϊστορικών οικισμών των Βαλκανίων, παραγόντων που σχετίζονται με το φυσικό περιβάλλον, με την οικονομία της σταθερότητας, τη μονιμότητα της εγκατοίκησης και την επιλογή των οικοδομικών υλικών. Η μόνιμη δράση των παραμέτρων αυτών οδηγεί σε μια διαδικασία σταθερά αναπτυσσόμενη στον χρόνο.

Αν επεκταθούμε σε παγκόσμια κλίμακα θα παρατηρήσουμε ότι οι κυριότερες πληθυσμιακές συγκεντρώσεις της Νεολιθικής Εποχής πραγματοποιούνται σε εύφορες κοιλάδες ποταμών όπου η μεταφερόμενη ιλύς αναζωογονούσε τα εδάφη που έδιναν τροφή στους ανθρώπους.

Μεταγενέστερα, την εποχή του Χαλκού, γύρω από τη Μεσόγειο, γεννιούνται πολιτισμοί που διαμορφώνονται ανάλογα με τον χαρακτήρα και τον ρου των ποταμών (Μεσοποταμία, Αίγυπτος). Οι κοίτες των ποταμών, οι πλημμύρες, η άρδευση, ήταν παράγοντες που επηρέασαν όχι μόνο τον πολιτισμό αλλά και τη δομή του κοινωνικού συστήματος των λαών που τους διαχειρίζονταν.

Η Ελλάδα με το ξηροθερμικό κλίμα της, τα δάση, τα πολλά βουνά και τα λιγοστά ποτάμια για μεταφορές, ήταν περικυκλωμένη από θάλασσα. Αυτό στάθηκε η αιτία για τη δημιουργία μεγάλης ναυτικής παράδοσης στον χώρο της.

Στα κείμενα γίνεται συχνά αναφορά για ποταμούς, έλη, λίμνες κ.λπ. που σχετίζονται με τις κλασικές πόλεις π.χ. τον Ηριδανό και τον Ιλισσό για την Αθήνα, τον Ευρώτα για τη Σπάρτη κ.ά.

Ο Ελληνιστικός κόσμος αντιπροσωπεύει την πρόοδο του ανθρώπου στον έλεγχο της ζωής του και στη διαχείριση του φυσικού του περιβάλλοντος.

Το νερό στη μορφή τεχνητής λίμνης χρησιμοποιείται για την οχύρωση των πόλεων από την Ελληνιστική Περίοδο ως τη Ρωμαϊκή και την Παλαιοχριστιανική, για να περάσει αργότερα και σε κοινότητες του Μεσαίωνα. Με αναχώματα και τάφρους ενισχύουν τη θωράκιση ακροπόλεων και κάστρων. Από τη Ρωμαϊκή ήδη Περίοδο οι χείμαρροι και οι μεγαλύτεροι ποταμοί μας παρέδωσαν αξιόλογα δομημένα στοιχεία, τις γέφυρες. Οι γέφυρες γίνονται συνήθως από λαξευτούς λίθους και έχουν λιτή εμφάνιση. Οι λίγες γνωστές στην Ελλάδα διαμορφώνονταν με απλά

στοιχεία παρατιθέμενων αμφιερείστων δοκών, ενώ από τη Ρωμαϊκή Περίοδο και μετά είχαν μορφή τοξωτή.

Στο Βυζάντιο η απομίμηση της φύσης και το νερό χρησιμοποιήθηκαν ως μέσα στην αρχιτεκτονική διαμόρφωση του τοπίου. Στην Αναγέννηση ήκμασαν πόλεις και απέκτησαν στρατηγική σημασία λόγω της θέσης τους πάνω στους μεγάλους ποταμούς (π.χ. Φλωρεντία-Άρνος), θέση που έγινε αιτία συσσώρευσης πλούτου, δύναμης και πολιτισμού.

Ο σχηματισμός τεχνητών λιμνών χρησιμοποιείται και την περίοδο αυτή ως ενοποιητικό στοιχείο προς διαμόρφωση επαύλεων και αστικών τοπίων (16ος αιώνας).

Στη Γαλλία (Φονταινεμπλώ), την ίδια περίοδο, ο Φραγκίσκος Α' κτίζοντας μεγαλοπρεπές ανάκτορο σε ελώδη περιοχή, χρησιμοποίησε αυτό ακριβώς το έλος για την άμυνα των πύργων, αφού το μετέτρεψε σε γιγάντια λίμνη και δημιούργησε πλέγμα διωρύγων. Γενικά στη Γαλλία το νερό χρησιμοποιήθηκε σε πλατιές και εκτεταμένες επιφάνειες, σε αντίθεση με την Ιταλία. (Simons, 1981).

Στην Αμερική, η εικόνα είναι διαφορετική από αυτή της Ευρώπης, με τις μεγάλες ορεινές μάζες να περικλείουν τεράστιες πεδιάδες εύφορης γεωργικής γης που τις διασχίζει ένα πολύπλοκο σύστημα ποταμών.

Η συμβολή των υδάτινων συγκεντρώσεων στην ανάπτυξη οικισμών υπήρξε μεγάλη. Διαχρονικά δε νοείται ανάπτυξη οικισμού σε κάθε κλίμακα, μακριά από έναν τουλάχιστον υδάτινο πόρο.

Οι πρώτες συγκεντρώσεις κατά τις μετακινήσεις λαών δημιουργήθηκαν εκεί ακριβώς όπου υπήρχε νερό, πηγή ή ποταμός. Αργότερα οι πόλεις οργανώθηκαν κοντά ή και πάνω στους ποταμούς. Με τη ζωοδόχο δύναμη που περικλείουν, με την ενέργεια που μετατρέπεται σε κίνηση, παραγωγή, καλλιέργεια κ.λπ. ήταν φυσικό να λειτουργήσουν όπως και η θάλασσα, δηλαδή ως πόλοι έλξης οικιστικών συγκεντρώσεων.

Με τη χωρική οργάνωση των οικισμών για πρώτη φορά υλοποιείται η έννοια της "περιφέρειας" ως μιας γεωγραφικής ενότητας με ομοιογενή γνωρίσματα, γεωκλιματικά, οικονομικά, πολιτιστικά κ.ά. Συγχρόνως υλοποιείται και η έννοια της "ανάπτυξης" εφόσον η προσπάθεια έχει ως στόχο την ικανοποίηση των αναγκών επιβίωσης και τη βελτίωση των συνθηκών ζωής, μέσα από την αύξηση της παραγωγικότητας και την άνοδο του πολιτιστικού επιπέδου (Ροδολάκης, 1993).

Αρχικά το υδατικό δυναμικό αξιοποιήθηκε στην υδροδότηση και στην άρδευση αγροτικών περιοχών. Παράλληλα οι μεγαλύτεροι από τους ποταμούς μετατράπηκαν σε πλωτούς μεταφορικούς άξονες, με την κατασκευή φραγμάτων, διωρύγων κ.ά. Σταδιακά το υγρό στοιχείο χρησιμοποιήθηκε ως ενέργεια για την

ανάπτυξη της οικοτεχνίας, της βιοτεχνίας και της παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας, ανατρέποντας όμως, πολλές φορές, με τον τρόπο αυτό την οικολογική ισορροπία ολόκληρων περιοχών.

Σήμερα οι περισσότερες υγροτοπικές εκτάσεις της χώρα μας έχουν χαθεί. Οι απώλειες άρχισαν στις αρχές αυτού του αιώνα, αλλά εντάθηκαν μετά τη Μικρασιατική καταστροφή. Η αποξήρανση πολλών υγροτόπων έδωσε λύσεις σε προβλήματα, ενώ προξένησε διαταραχή στα οικοσυστήματα των αντίστοιχων περιοχών. Μεγάλες ελώδεις εκτάσεις μετατράπηκαν σε παραγωγικά αγροοικοσυστήματα. Ο τρόμος της ακραίας υδρολογικής κατάστασης που προσδιορίζεται με την επικίνδυνα υπερβολική ποσότητα του νερού (πλημμύρα) έπαψε να απειλεί τον πληθυσμό της υπαίθρου. Η ελαιοκομία απαλείφθηκε. Από το 1930 ως τα πρώτα χρόνια της μεταδικτατορικής περιόδου, οι ελληνικοί υγρότοποι περιορίζονται συνεχώς και υποβαθμίζονται. Οι ποταμοί χρησιμοποιούνται για την απόθεση βιομηχανικών, οικιακών και αγροτικών αποβλήτων, ενώ αλλοιώνεται το τοπίο γύρω από τις όχθες τους (π.χ. υπερβλική υλοτομία αμμοληψία κ.λπ.). Οι περισσότερες λίμνες γίνονται αποδέκτες βιομηχανικών και αστικών λυμάτων.

Ο σχεδιασμός αστικών περιοχών έστρεψε τα "νώτα" της πόλης στους ποταμούς που τυχόν τη διαπερνούσαν και που σε αντίστοιχα ευρωπαϊκά παραδείγματα αποτελούσαν "ζωοδόχο" δύναμη. Σε περιπτώσεις άλλων χωρών η ένταξη αφορούσε έως και αλλαγή του ρου ποταμών προκειμένου να "μεταφέρουν" τη φύση στις οικιστικές περιοχές και την αγροτική ζωή στον αστικό τρόπο ζωής. Συγχρόνως οι τόποι συγκέντρωσης νερού αναδείχθηκαν καθώς χρησιμοποιήθηκαν στη διαμόρφωση πεζοδρόμων για κυκλοφορία και αναψυχή.

Τα αστικά ρέματα καλύφθηκαν, αν και παραδοσιακά η συμβολή τους στη διαμόρφωση και την εικόνα της ελληνικής πόλης υπήρξε σημαντική. Στη Θεσσαλονίκη, η ανάμνηση των ρεμάτων της διατηρείται με τις δεικνύουσες που κάποτε οριοθετούσαν την κοίτη τους. Την πορεία τους άλλωστε μαρτυρεί το σχήμα των οδών που τα κάλυψε ή η προέκταση της ξηράς που αντιστοιχούσε στις εκβολές τους (Τραγανού-Δελιγιάννη, 1994).

Την τελευταία εικοσαετία παρατηρείται αυξανόμενη ευαισθητοποίηση για την προστασία του περιβάλλοντος. Έργα που απομάκρυναν ή εξαφάνιζαν το νερό από τον οικιστικό χώρο αμφισβητήθηκαν τη δεκαετία του '60 κι εγκαταλείφθηκαν το 1970. Η γειτνίαση και η αμεσότητα του φυσικού στοιχείου στη ζωή των οικισμών, για λόγους αισθητικούς, λειτουργικούς, ιστορικούς αλλά και ψυχολογικούς, θεωρήθηκε ως πρώτη προτεραιότητα που υποσκέλιζε κάθε άλλη ανάγκη. Αυτή υλοποιείται με προγράμματα αναδάσωσης, δασοτεχνικής διευθέτησης χειμάρρων,

δημιουργίας ζωνών πρασίνου στις όχθες των ποταμών καθώς και αρδευτικών δικτύων, τεχνητών λιμνών κ.λπ.

Η τεχνολογία και οι δυνατότητες που παρέχει αυτή, επιτρέπουν τη διευθέτηση των προβλημάτων ρύπανσης χωρίς να ακολουθείται αναγκαστικά η εύκολη λύση των επιχωματώσεων και της ασφαλιτόστρωσης των ιστορικών φυσικών λεκανών απορροής.

Σήμερα η επίσημη πολιτική, όπως εκφράζεται από το ΥΠΕΧΩΔΕ, διέπεται από κανόνες που ως προς τη διαχείριση των υδροτόπων έχουν στόχο όχι μόνο την απρόσκοπτη λειτουργία τους αλλά και τη διατήρηση των φυσικών ροών, την πυροπροστασία του φυσικού περιβάλλοντος και γενικά την προστασία τους. Η προστασία και μελέτη των υδροτόπων υλοποιείται με προγράμματα που αφορούν στην καταγραφή, στην αναγνώριση της λειτουργίας, στην οριοθέτηση ζωνών προστασίας και στη συμπλήρωση της υπάρχουσας νομοθεσίας Ν. 1337/83 (ΦΕΚ 33Α'/83) και Ν. 1561/85 (ΦΕΚ 4Α'/85).

Ο κίνδυνος για τους τόπους αυτούς προέρχεται από τις καταπατήσεις και τις αυθαίρετες επιχωματώσεις τόσο από ιδιώτες όσο και από το δημόσιο, χωρίς τις αναγκαίες εγκρίσεις και μελέτες περιβαλλοντικών επιπτώσεων και αναπλάσεων.

3. ΠΕΡΙΟΧΗ ΕΡΕΥΝΑΣ

3.1. Γεωγραφική θέση και οικονομικές δραστηριότητες

Η Χαλκιδική, η σχηματικά ιδιόρρυθμη αυτή χερσόνησος, βρίσκεται περίπου στη μέση της Μακεδονίας. Γεωγραφικά χωρίζεται από την υπόλοιπη Μακεδονία με τη νοητή γραμμή: ακρωτήριο Καραμπουρνού-όρος Χορτιάτης-υψώματα νότια των Λιμνών Κορώνεια και Βόλβη-υψώματα νότια των στενών της Ρεντίνας. Η χερσόνησος αυτή καταλήγει σε τρεις μικρότερες: την Κασσάνδρα, τη Σιθωνία και το Άγιο Όρος.

Η γεωμορφολογία της Χαλκιδικής είναι πολύ χαρακτηριστική, μοιάζει με ένα κεκλιμένο επίπεδο το οποίο υψώνεται από τη δύση προς την ανατολή. Έτσι έχουμε στην Καλαμαριά (δυτική ακτή της Χαλκιδικής) και στην Κασσάνδρα τις περισσότερες και σπουδαιότερες πεδινές εκτάσεις, στη μέση τους ορεινούς όγκους του Χορτιάτη (υψόμετρο 1.201), του Χολομώντα (υψόμετρο 1.165) και του Ίταμου (υψόμετρο 811 στη Σιθωνία) και στο ανατολικό άκρο τον Άθω (υψόμετρο 2.033).

Οι τρεις χερσόνησοι, που εισχωρούν βαθιά στο Αιγαίο, κάνουν τη Χαλκιδική να έχει το μεγαλύτερο μήκος ακτών από όλους τους χερσαίους νομούς της Ελλάδας. Σε περισσότερα από 700 χιλιόμετρα υπολογίζονται οι ακτές της, στις οποίες συναντούμε κάθε μορφή ακρογιαλιάς: από τις μεγάλες σε μήκος αμμουδιές της Καλαμαριάς, της Νικήτης, της Τορώνης και της Ιερισσού, ως τις απροσδόκητες εναλλαγές βράχου, πέυκου, κρυφής αγκαλιάς της Σιθωνίας, από τα γραφικά λιμανάκια της Βουρβουρούς ως τα συγκλονιστικά βράχια των ακρωτηρίων της Κασσάνδρας, της Σιθωνίας και του Άθω.

Η Χαλκιδική δεν έχει μεγάλους ποταμούς και αυτός είναι ένας από τους λόγους που οι θάλασσές της είναι από τις διαυγέστερες της Ελλάδας.

Το μεγαλύτερο μέρος της Χερσονήσου το καταλαμβάνει ο Νομός Χαλκιδικής. Το βορειοδυτικό τμήμα της ανήκει στον Νομό Θεσσαλονίκης, ενώ το μεγαλύτερο τμήμα της χερσονήσου του Αγίου Όρους αποτελεί ξεχωριστή διοικητική περιφέρεια. Ο Νομός Χαλκιδικής έχει έκταση 2.866 τετραγωνικά χιλιόμετρα και πληθυσμό περίπου 80.000 κατοίκους, ο οποίος κατανέμεται σε 5 δήμους και 69 κοινότητες. Πρωτεύουσα του νομού είναι ο Πολύγυρος, με πληθυσμό περίπου 4.000 κατοίκους.

Οι κυριώτερες ασχολίες των κατοίκων είναι η γεωργία (σιτηρά, ελαιοκομικά, οπωροκηπευτικά, αμπελουργία), η μελισσοκομία (από τις μεγαλύτερες μελισσοπαραγωγικές μονάδες της Ελλάδας), η αλιεία, η δασοπονία (παραγωγή ξυλώδους όγκου και ρητινοσυλλογή), οι μεταλλευτικές εργασίες, η παροχή τουριστικών υπηρεσιών, και λιγότερο η κτηνοτροφία. Η μεγάλη συμβολή της

Χαλκιδικής στην ελληνική εθνική οικονομία γίνεται με τα μεταλλευτικά προϊόντα και τις τουριστικές υπηρεσίες της. Τα κύρια μεταλλευτικά κέντρα της Χαλκιδικής είναι τρία: του Στρατωνίου (σιδηροπυρίτης, γαληνίτης, σφαλερίτης κ.λπ), της Γερακινής (λευκόλιθος) και του Βάβδου (λευκόλιθος). Υπάρχουν επίσης μεταλλεία χαλκού, χρωμίου, μαγγανίου, χρυσού και αργύρου, των οποίων όμως η εκμετάλλευση ή έχει σταματήσει ή δεν άρχισε ακόμη.

Οι βάσεις της τουριστικής ανάπτυξης της Χαλκιδικής τέθηκαν γύρω στα 1960, όταν ιδρύθηκαν τα πρώτα "πρότυπα" τουριστικά συγκροτήματα του Ε.Ο.Τ., δηλαδή τα ξενοδοχεία ΞΕΝΙΑ στο Παλιούρι της Κασσάνδρας και της Ουρανούπολης στην είσοδο του Αγίου Όρους. Το μεγάλο όμως τουριστικό άλμα της Χαλκιδικής έγινε στα έτη 1968-1975, όταν κτίσθηκαν οι μεγάλες τουριστικές εγκαταστάσεις της Κασσάνδρας και της Σιθωνίας και άρχισε να γίνεται γνωστή η ομορφιά της Χαλκιδικής στις τουριστικές αγορές της Ευρώπης και της Αμερικής. Από τότε το τουριστικό ρεύμα προς τη Χαλκιδική συνεχώς διογκώνεται, γιατί πρόκειται για έναν τόπο που έχει όλες τις χάρες των νησιών του Αιγαίου και επιπλέον το πλεονέκτημα να είναι βατός με αυτοκίνητο.

Το οδικό δίκτυο της Χαλκιδικής είναι από τα καλύτερα της Ελλάδας. Οι κεντρικές οδικές αρτηρίες είναι ασφαλοστρωμένες και το οδικό κύκλωμα είναι πλήρες.

3.2. Σύντομη Ιστορική Ανασκόπηση

Μετά τις έρευνες στο σπήλαιο των Πετραλώνων η Χαλκιδική υπολογίζεται ότι παρουσιάζει ανθρώπινη δράση 700.000 ετών. Σύμφωνα με τα πορίσματα των παλαιοντολόγων που μελέτησαν τα ευρήματα, στο σπήλαιο των Πετραλώνων άναψε η παλιότερη από τις γνωστές "λογικές" φωτιές (700.000 χρόνια). Το κρανίο του ανθρώπου που βρέθηκε στις ανασκαφές υπολογίζεται ότι έχει ηλικία τουλάχιστον 250.000 ετών και έδωσε στην επιστήμη έναν νέο τύπο ανθρώπου.

Στην εποχή του λεγόμενου "Αρχανθρώπου" η γεωμορφολογία της Χαλκιδικής ήταν διαφορετική από ότι είναι σήμερα. Διαφορετική ήταν επίσης η χλωρίδα και η πανίδα. Εκτός από το σπήλαιο των Πετραλώνων έχουν εντοπιστεί και άλλοι χώροι στη Χαλκιδική με κατάλοιπα από την αρχαία πανίδα της. Κοντά στη Νέα Τρίγλια, στη Νικήτη και στην περιοχή των Βρασμών βρέθηκαν απολιθωμένα οστά ελεφαντοειδών, ανθρωποειδών και διαφόρων άλλων εξαφανισμένων ειδών, γεγονός που καταδεικνύει τη διαφορά ανάμεσα στη σημερινή και την τότε Χαλκιδική.

Η αρχαία ελληνική μυθολογία αναφέρεται συχνά στη Χαλκιδική. Πολλές από τις ιδιορρυθμίες του χώρου της ήταν γνωστές από τα πανάρχαια χρόνια και καταβλήθηκε προσπάθεια να ερμηνευτούν. Το αρχαίο όνομα της Κασσάνδρας ήταν Φλέγρα, δηλαδή τόπος φωτιάς. Θεωρούνταν η πατρίδα των θεομάχων γιγάντων και έγινε πεδίο μάχης κατά τη μυθική γιγαντομαχία, όταν δηλαδή οι γίγαντες προσπάθησαν να διώξουν τους θεούς από τον Όλυμπο. Σύμφωνα με μια παράδοση, ο γίγαντας Εγκέλαδος καταπλακώθηκε από ένα κομμάτι γης που του έριξαν οι θεοί για να τον σκοτώσουν. Έτσι ο γίγαντας του σεισμού είναι θαμμένος στη χερσόνησο της Κασσάνδρας. Μην έχοντας όμως σκοτωθεί, από καιρό σε καιρό προσπαθεί να ελευθερωθεί από το βάρος που τον πλακώνει και προκαλεί τους σεισμούς. Όλοι αυτοί οι μύθοι δεν θα πρέπει να θεωρηθούν άσχετοι με τα γεωλογικά φαινόμενα που παρατηρούνται στην Κασσάνδρα: καθιζήσεις του εδάφους στη μέση της χερσονήσου και ατμοί από τα θειούχα ιαματικά λουτρά της Αγίας Παρασκευής.

Το όρος Άθως, στην άλλη άκρη της Χαλκιδικής, ονομάστηκε έτσι από το γίγαντα Άθω, ο οποίος, κατά τη γιγαντομαχία, έριξε το βουνό εναντίον των θεών, σαν να ήταν μικρή πέτρα. Η Σιθωνία πήρε το όνομά της από τον Σίθωνα, γιο του Ποσειδώνα. Σύζυγός του ήταν η νύμφη Μενδηίς και κόρη του η Παλλήνη (Μένδη ονομάστηκε μία από τις αρχαίες πόλεις της Κασσάνδρας, ενώ Παλλήνη είναι το δεύτερο χρονολογικά όνομα της χερσονήσου της Κασσάνδρας).

Οι εύφοροι κάμποι, τα πλούσια δάση, τα μεταλλεία και οι ατέλειωτες ακτές ήταν τα στοιχεία που συνέβαλαν αποφασιστικά στην πολύ πρώιμη εγκατάσταση οργανωμένης κοινωνίας στη Χαλκιδική. Έχουν εντοπισθεί πλήθος προϊστορικές εγκαταστάσεις στις ακτές αλλά και στην πεδινή ενδοχώρα. Οι εγκαταστάσεις αυτές δείχνουν ότι το 4.000 π.Χ. η Χαλκιδική ήταν ήδη μια πυκνοκατοικημένη και πλούσια περιοχή, στην οποία οι τέχνες της εποχής εκείνης ανθούσαν και τα έργα της στόλιζαν την καθημερινή ζωή των κατοίκων της. Ενδεικτικά αναφέρουμε τους προϊστορικούς οικισμούς στην πεδιάδα της Γαλάτιστας και των Βασιλικών, στην περιοχή του Καραμπουρνού, της Επανομής, των Νέων Φλογητών, στη Βεριά των Νέων Συλλάτων, στη Σάνη και στην Άθυτο της Κασσάνδρας, στον Άγιο Μάμα, στην Όλυνθο, στις Καλύβες Πολυγύρου, στην περιοχή Νικήτης, στην Τορώνη, στην περιοχή Αγίου Νικολάου, στην περιοχή Βρασνών, στην κοιλάδα των Ζερβοχωριών και σε πλήθος άλλες περιοχές. Προϊστορικές ανασκαφικές έρευνες έγιναν στην Όλυνθο, στις Καλύβες Πολυγύρου, στο Καστρί της Νικήτης στη Συκιά, στην Τορώνη και βρίσκονται σε εξέλιξη στην τούμπα του Αγίου Μάμαντος.

Μεταξύ των παλαιών κατοίκων της Χαλκιδικής φαίνεται ότι το μεγαλύτερο ποσοστό ήταν Θράκες. Γι' αυτό και οι αρχαίοι έλληνες ονόμαζαν τη Χαλκιδική

"Θράκη". Φαίνεται όμως ότι κατοικούσαν και άλλα φύλα, όπως π.χ. στη χερσόνησο του Άθω οι Πελασγοί, οι οποίοι θα πρέπει να αποτελούσαν και την πλειονότητα στην περιοχή αυτή.

Οι παλιότερες μαρτυρίες για τον αποικισμό της Χαλκιδικής ανάγονται στα χρόνια του Τρωϊκού Πολέμου. Αναφέρεται ότι ο ήρωας της Τροίας Αινείας, φεύγοντας από την κατεστραμμένη πατρίδα του, ξεχειμώνιασε με τους συντρόφους του κάπου κοντά στο ακρωτήριο Καραμπουρνού, όπου ίδρυσε ναό της προστάτιδας και μητέρας του θεάς Αφροδίτης. Έκτισε επίσης και πόλη, η οποία από το όνομα του ονομάστηκε Αίνεια. Την ίδια εποχή οι Πελληνεείς της Αχαΐας, επιστρέφοντας από την Τροία, στάθμευσαν και αυτοί για να ξεχειμωνιάσουν στην Κασσάνδρα. Οι γυναίκες όμως που κουβαλούσαν μαζί τους αιχμάλωτες από την Τροία, για να γλιτώσουν τα βάσανα της σκλαβιάς που τις περίμενε στην Αχαΐα, συνεννοήθηκαν και έκαψαν τα πλοία των κυρίων τους. Έτσι οι Πελληνεείς αναγκάστηκαν να εγκατασταθούν μόνιμα στην Κασσάνδρα και να παντρευτούν τις σκλάβες τους. Από τους Πελληνεείς αυτούς λέγεται ότι πήρε το δεύτερο και επικρατέστερο όνομά της η χερσόνησος, το "Παλλήνη".

Ο συστηματικός αποικισμός της Χαλκιδικής από κατοίκους της νότιας Ελλάδας, φαίνεται ότι άρχισε τον 8ο π.Χ. αιώνα. Οι άποικοι προέρχονταν κυρίως από τις πόλεις Χαλκίδα και Ερέτρια της Εύβοιας. Αποίκους όμως έστειλαν και η Άνδρος, η Κόρινθος και η Αθήνα. Από όλους αυτούς τους αποίκους το δυναμικότερο στοιχείο φαίνεται ότι ήταν οι Χαλκιδείς, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στη Σιθωνία και στην κεντρική Χαλκιδική. Η περιοχή τους ονομάστηκε "Χαλκιδική η επί Θράκης", δηλαδή "περιοχή των Χαλκιδέων στη Θράκη", γιατί, όπως προαναφέραμε, η χερσόνησος ονομαζόταν και αυτή Θράκη. Με την πάροδο των αιώνων επικράτησε για ολόκληρη τη χερσόνησο το όνομα "Χαλκιδική", ανεξάρτητα αν την κατοικούσαν Χαλκιδείς ή Ερετρίεις, Άνδριοι ή Θράκες.

Μία άλλη σημαντική ομάδα αποίκων κατέβηκε από τη Βοττιαία, δηλαδή από την περιοχή ανάμεσα στους ποταμούς Αξιό και Λουδία. Αυτό υπολογίζεται ότι έγινε στο πρώτο μισό του 7ου αιώνα π.Χ., όταν οι Μακεδόνες κατέλαβαν την περιοχή αυτή και έδιωξαν τους κατοίκους της. Οι Βοττιείς εγκαταστάθηκαν στην περιοχή της Καλαμαριάς, ανάμεσα στην Όλυνθο και τη Νέα Καλλικράτεια, η οποία ονομάστηκε από τότε Βοττική, από το όνομα των νέων κατοίκων της.

Οι κάτοικοι αναμίχθηκαν, και ήδη γύρω στο 430 π.Χ. οι πόλεις της δυσπρόσιτης χερσονήσου του Άθω κατοικούνταν "ζυμμείκτοις έθνεσι βαρβάρων διγλώσσων", όπως αναφέρει ο Θουκυδίδης.

Οι σπουδαιότερες πόλεις τον 5ο π.Χ. αιώνα ήταν οι εξής (τις αναφέρουμε με τη σειρά, αρχίζοντας από το ακρωτήριο Καραμπουρνού και ακολουθώντας τη

γραμμή της ακτής): Λίκαια, Αίνεια, Σμίλα, Σκάψα, Γίγωνος, Αίσα, Βρέα, Λίπαξος, Σπάρτωλος, Ποτίδαια, Σάνη, Μένδη, Σκιώνη, Θέραμβος, Αιγαί, Νεάπολις, Άφυτος, Όλυνθος, Απολλωνία (η Χαλκιδική), Μηκύβερνα, Σερμύλη, Καλλίπολις, Γαληψός, Τορώνη, Σάρτη, Σίγγος, Πύλωρος, Άσσα, Σάνη (του Άθω), Θυσσός, Κλεωναί, Ακρόθωοι, Ολόφυξος, Δίον, Άκανθος, Στάγειρα, Αρέθουσα, Απολλωνία (η Μυγδονική), Καλίνδοια, Αρναί και Ανθεμούς.

Οι περισσότερες από τις πόλεις αυτές αποτελούν συνέχεια προϊστορικών συνοικισμών που υπήρχαν στην ίδια θέση. Οι παλιότερες ιστορικές μαρτυρίες που έχουμε για τη Χαλκιδική, προέρχονται από την ιστορία του Ηροδότου. Ο πατέρας της ιστορίας, εξιστορώντας τους Περσικούς Πολέμους, μνημονεύει κατ' επανάληψη τη Χαλκιδική, αναφέροντας πολλές ιστορικές και τοπογραφικές λεπτομέρειες. Περιγράφει την καταστροφή του στόλου του Μαρδόνιου από τη φοβερή τρικυμία του Άθω και την τομή της διώρυγας του Ξέρξη στον λαιμό της χερσονήσου του Άθω. Αναφέρει στη σειρά όλες τις παράλιες πόλεις της Χαλκιδικής, στις οποίες ο Ξέρξης επέβαλε υποχρεωτική στρατολογία. Σημαντικές είναι και οι πληροφορίες του για την πολιορκία της Ποτίδαιας από τους Πέρσες και τη σφαγή των Ολυνθίων από τον Πέρση στρατηγό Αρτάβαζο στην κοντινή λίμνη.

Μετά το τέλος των Περσικών Πολέμων (μέσα 5ου αιώνα π.Χ.) οι περισσότερες πόλεις της Χαλκιδικής έγιναν μέλη της Αθηναϊκής Συμμαχίας. Στη διάρκεια του Πελοποννησιακού Πολέμου (η Ποτίδαια υπήρξε ένα από τα αίτια του πολέμου αυτού) η Χαλκιδική, για πολλά χρόνια, ήταν θέατρο πολεμικών επιχειρήσεων μεταξύ Αθηναίων και Λακεδαιμονίων. Αποτέλεσμα υπήρξε, από τη μια μεριά να καταστραφούν πολλές από τις πόλεις της, από την άλλη όμως να συνειδητοποιήσουν οι Χαλκιδείς ότι ο μόνος τρόπος να επιβιώσουν ήταν η ένωση των δυνάμεών τους.

Προς το τέλος του 5ου αιώνα π.Χ., υπό την ηγεσία της σπουδαιότερης χαλκιδικής πόλης, της Ολύνθου, ενώθηκαν οι 32 σημαντικότερες πόλεις της Χερσονήσου και σχημάτισαν το "Κοινόν των Χαλκιδέων". Ήταν μια ένωση πολιτική, οικονομική και στρατιωτική, η οποία όμως διαλύθηκε με τη βία το 379 π.Χ. από τους Σπαρτιάτες. Η σπαρτιατική κυριαρχία διήρκεσε ελάχιστα. Μετά την κατάλυσή της το "Κοινόν" όχι μόνον απέκτησε την προηγούμενη ισχύ του, αλλά την αύξησε σε τέτοιο σημείο ώστε, λίγο αργότερα, να επιζητούν τη συμμαχία του τόσο οι Αθηναίοι, όσο και ο Φίλιππος της Μακεδονίας.

Ο Φίλιππος, προκειμένου να προσεταιριστεί τους Ολυνθίους, τους παραχώρησε την πεδιάδα του Ανθεμούντα και κατέλαβε για χάρη τους την ανεξάρτητη Ποτίδαια (356 π.Χ.). Η συμπεριφορά αυτή του Φιλίππου, αποσκοπούσε στην εξασφάλισή του από την πλευρά της Χαλκιδικής προκειμένου να οργανώσει

απερίσπαστος το βασίλειό του. Οι Ολύνθιοι, αφού κατάλαβαν ότι η στάση αυτή του Φιλίππου απέβλεπε σε σκοπούς που θα απέβαιναν τελικά σε βάρος τους, διέλυσαν τη συμμαχία με τους Μακεδόνες και έγιναν αντίπαλοί τους (352 π.Χ.). Παράλληλα ζήτησαν βοήθεια από τους Αθηναίους. Ο Φίλιππος εξεστράτευσε κατά της Χαλκιδικής και, αφού κατέστρεψε τις άλλες πόλεις του "Κοινού" (λέγεται ότι κατέστρεψε 32 πόλεις), πολιορκήσε την Όλυνθο. Για τη σωτηρία της Ολύνθου, ο Αθηναίος ρήτορας και πολιτικός Δημοσθένης, εκφώνησε τους περίφημους Ολυνθιακούς Λόγους, στην προσπάθειά του να πείσει τους Αθηναίους να σπεύσουν και να τη βοηθήσουν. Όταν όμως οι Αθηναίοι πείστηκαν, ήταν πια αργά. Ο Φίλιππος είχε καταλάβει την πόλη (348 π.Χ.), την οποία κατέστρεψε από τα θεμέλια. Οι περισσότεροι από τους κατοίκους της πουλήθηκαν ως δούλοι. Με την καταστροφή της Ολύνθου ενσωματώθηκε οριστικά η Χαλκιδική στο Μακεδονικό Κράτος.

Το 315 π.Χ. κτίστηκε από τον βασιλιά Κάσσανδρο μια νέα πόλη στη στρατηγική θέση της Ποτίδαιας. Η νέα πόλη ονομάστηκε Κασσάνδρεια και σ' αυτήν εγκαταστάθηκαν όσοι επέζησαν από τους Ολυνθίους και τους Ποτιδαιάτες. Την προηγούμενη χρονιά ο Κάσσανδρος είχε κτίσει τη Θεσσαλονίκη, στην οποία συνοικίστηκαν και οι κάτοικοι πολλών πολισμάτων της Β.Δ. Χαλκιδικής. Ο αδελφός του Κασσάνδρου, Αλέξαρχος, έκτισε και αυτός, το 315 π.Χ., στα ερείπια της Σάνης του Άθω την Ουρανούπολη. Γύρω στο 280 π.Χ., ο Αντίγονος Γονατάς έκτισε μια νέα πόλη στη μέση της Καλαμαριάς, η οποία ονομάστηκε προς τιμή του Αντιγόνηα. Η πόλη, χάρη στη βασιλική εύνοια και στον πλούσιο κάμπο που την περιέβαλε, αναπτύχθηκε πολύ γρήγορα και σύντομα άρχισε να επισκιάζει και αυτήν ακόμα τη στρατηγική Κασσάνδρεια.

Το 168 π.Χ. η Χαλκιδική μαζί με την υπόλοιπη Μακεδονία κατακτήθηκε από τους Ρωμαίους. Στα χρόνια που ακολούθησαν φαίνεται ότι εγκαταστάθηκαν στις πόλεις της Ρωμαίοι και Ιταλοί έμποροι και επαγγελματίες. Γύρω στο 43 π.Χ. οι Ρωμαίοι εγκατέστησαν αξιόλογη αποικία στην Κασσάνδρεια, θέλοντας να αξιοποιήσουν την τόσο σημαντική για τον έλεγχο του Θερμαϊκού Κόλπου θέση της. Η εγκατάσταση της αποικίας φαίνεται ότι έγινε με την υπόδειξη του Βρούτου και οι νέοι άποικοι ήταν βετεράνοι στρατιώτες των δημοκρατικών. Εγκατάσταση βετεράνων πρέπει να έγινε και στην Άκανθο (σήμερα Ιερισσό). Στα χρόνια της ρωμαιοκρατίας το σπουδαιότερο κέντρο της περιοχής ήταν η Κασσάνδρεια. Ενδεικτικό της σημασίας της είναι το γεγονός ότι υπήρξε μια από τις λίγες πόλεις της Μακεδονίας που είχαν το προνόμιο να κόβουν νομίσματα.

Το 50 μ.Χ. ο Απόστολος Παύλος, πηγαίνοντας από τους Φιλίππους στη Θεσσαλονίκη, περνάει από την Απολλωνία (τη Μυγδονική, νότια από τη Λίμνη

Βόλβη). Στη ζώσα όμως λαϊκή παράδοση της Χαλκιδικής είναι πάμπολλες οι αναφορές για τη διέλευση του Αποστόλου από την Ιερισσό, την Κασσάνδρα και τη Σιθωνία. Το 269 μ.Χ. στίφη Γόθων συνοδευόμενα από άλλα βαρβαρικά φύλα, κατέπλευσαν από τον Εύξεινο Πόντο στο Αιγαίο και, αφού παρέπλευσαν τον Άθω, προσορμίστηκαν στις ακτές του Σιγγιτικού Κόλπου. Έπειτα πολιορκήσαν την Κασσάνδρεια και τη Θεσσαλονίκη. Στη διάρκεια της πολιορκίας φαίνεται ότι η Χαλκιδική έπαθε μεγάλες καταστροφές. Οι επιδρομείς αναγκάστηκαν να αποσυρθούν μόνο μετά από προσωπική εκστρατεία του αυτοκράτορα της Ρώμης Κλαύδιου.

Τον 6ο αιώνα μ.Χ. η Χαλκιδική καταστράφηκε πάλι από τους Ούνους. Η καταστροφή θα πρέπει να ήταν σχεδόν ολοκληρωτική, γιατί, εκτός από τη σαφή ιστορική μαρτυρία για την καταστροφή της Κασσάνδρειας, έχουμε και τη μαρτυρία των ανασκαφικών δεδομένων. Όπου έγιναν ανασκαφές για τη μελέτη της παλαιοχριστιανικής Χαλκιδικής (Νικήτη, Τορώνη, Μεγάλη Κύψα, Γαλάτιστα, Μαρριανά, Βεριά κ.λπ.), βρέθηκαν στρώματα καταστροφής που υπολογίζεται ότι έγινε στον 6ο αιώνα.

Από τον 6ο ως και τον 9ο αιώνα μας λείπουν εντελώς οι πληροφορίες για τη Χαλκιδική. Από τον 9ο όμως αιώνα και μετά έχουμε πλήθος ιστορικές μαρτυρίες προερχόμενες, κυρίως, από αγιολογικά κείμενα και από τα αρχεία των μονών του Αγίου Όρους.

Όπως είναι γνωστό, το έδαφος της χερσονήσου του Άθω είναι σχεδόν στο σύνολό του ορεινό και γι' αυτό είναι ακατάλληλο για τη γεωργία. Όταν άρχισαν τον 9ο αιώνα να οργανώνονται οι πρώτες μεγάλες μοναστικές μονάδες, χρειάστηκε να βρεθούν σταθεροί οικονομικοί πόροι, με τους οποίους θα καλύπτονταν οι δαπάνες επιβίωσης των πολυάριθμων μοναχών, οι δαπάνες εξοπλισμού των μονών και οι δαπάνες ανέγερσης και συντήρησης των οικοδομημάτων. Οι δαπάνες αυτές καλύπτονταν στο μεγαλύτερο μέρος τους με αυτοκρατορικές επιχορηγήσεις σε χρήμα και αγροτική γη. Έτσι το μεγαλύτερο μέρος των καλλιεργούμενων εκτάσεων της Χαλκιδικής έγιναν κτήματα των μονών του Αγίου Όρους, τα λεγόμενα "μετόχια". Οι μονές, για να εξασφαλίσουν τις ιδιοκτησίες τους, φρόντιζαν να ανανεώνονται οι τίτλοι ιδιοκτησίας τους οποίους είχαν. Έτσι διασώθηκαν πολύτιμα έγγραφα, από τα οποία κυρίως μαθαίνουμε την ιστορία της Χαλκιδικής για το διάστημα από τον 9ο ως το 15ο αιώνα.

Στους αιώνες αυτούς η Χαλκιδική ήταν κατεξοχήν γεωργική και κτηνοτροφική περιοχή. Τα κύρια προϊόντα ήταν τα δημητριακά και το κρασί. Παρήγαγε επίσης όσπρια και μέλι. Η αλιεία φαίνεται ότι ήταν καλά οργανωμένη και υπήρχαν στη Σιθωνία δύο μόνιμα οργανωμένα ιχθυοτροφεία. Στην Κασσάνδρα

και το Καραμπουρνού υπήρχαν μεγάλες αλυκές και στη βόρεια Χαλκιδική εργαστήρια επεξεργασίας των μεταλλευμάτων που έβγαιναν από τα ορυχεία. Τα ελαιόδεντρα πρέπει να ήταν ελάχιστα. Η καλλιέργεια της γης γινόταν με τα βόδια. Οι καλλιεργητές των μετοχιών, οι πάροικοι, κατοικούσαν σε μονώροφα και σπάνια σε διώροφα σπίτια, τα οποία συνήθως ήταν συγκεντρωμένα και βρίσκονταν κοντά στον πύργο του μετοχιού, για να προστατεύονται σε ώρα ανάγκης. Τέτοιοι πύργοι πρέπει να υπήρχαν πάρα πολλοί στη Χαλκιδική, σήμερα όμως σώζονται όρθιοι μόνο δέκα.

Από τους συνοικισμούς των μοναστηριακών "παροίκων" προέρχονται πολλά από τα παλιά χωριά της Χαλκιδικής (π.χ. Γομάτι, Νικήτη, Άγιος Νικόλαος, Παρθενιώνας κ.λπ.). Παράλληλα με τα μετόχια υπήρχαν, σε μικρότερο όμως ποσοστό, μεγάλα κτήματα που ανήκαν σε κτηματίες ή σε αξιωματούχους του κράτους. Τα στοιχεία που έχουμε για τα ανεξάρτητα χωριά της Χαλκιδικής είναι ελάχιστα. Μεταξύ αυτών που φαίνεται ότι ανήκαν σ' αυτή την κατηγορία, μπορούμε να αναφέρουμε τα χωριά Ιερισσός, Μεγάλη Παναγία, Συκιά, Ορμύλια, Άθυτος, Βάβδος, Γαλάτιστα κ.λπ. Έχουμε πληροφορίες επίσης ότι στη Χαλκιδική εγκαταστάθηκαν και "στρατιώτες", προφανώς βετεράνοι, στους οποίους δόθηκε γη ως ανταμοιβή για τις υπηρεσίες τους. Στη Χαλκιδική υπήρχαν διάσπαρτα πολλά μικρά μοναστήρια, τα οποία όμως με την πάροδο του χρόνου μετατράπηκαν σε μετόχια του Αγίου Όρους (μονή των Ιερομνήμων στη Βουρβουρού, του Αγίου Νικολάου του Χρυσοκαμάρου στον Άγιο Νικόλαο, του Κολοβού στην Ιερισσό, του Αγίου Ανδρέα των Περιστερών στην Περιστερά κ.λπ.).

Από τα μνημεία και τις εγκαταστάσεις της μεσαιωνικής Χαλκιδικής έχουν διασωθεί ελάχιστα ερείπια, από τα οποία τα κυριότερα είναι τα εξής:

- *Κάστρα:* Κασσανδρείας, Τορώνης, Ιερισσού, Σταγείρων (κοντά στην Ολυμπιάδα), Παλαιοχωρίου, Καλλίπολης στην Ορμύλια, Βρύας (στη Βεριά Νέων Συλλάτων).
- *Πύργοι:* Μαριανών (βορείως της Ολύνθου), Αγίου Παύλου (στη Νέα Φώκαια), Σταυρονικήτα (στη Σάνη), Ζωγράφου, Κρούνας και Κουτσακίου Ιερισσού, Λαύρας Γοματίου, Δοχειαρίου Πυργαδικίων, Προσφορίου Ουρανούπολης, Πισιώνας Βασιλικών, Πυργούδια Νέων Ρόδων, Ξηροποτάμου Ιερισσού, Ψαλίδας Νικήτης, Γαλάτιστας και Μελισουργού.
- *Μονές:* Αγίου Ανδρέα των Περιστερών στην Περιστερά Αγίου Νικολάου του Χρυσοκαμάρου στον "πύργο" Αγίου Νικολάου Σιθωνίας, του Σκορπίου στα Νέα Ρόδα και του Ζυγού και του Μελισουργείου στην Ουρανούπολη.

Σημαντικός σταθμός στην ιστορία της μεσαιωνικής Χαλκιδικής είναι η εγκατάσταση των Καταλανών στην Κασσάνδρα. Οι Καταλανοί ήταν μία εταιρεία μισθοφόρων πολεμιστών οι οποίοι πρόσφεραν τις υπηρεσίες τους στον αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης, Ανδρόνικο Β' Παλαιολόγο, γύρω στο 1300. Μετά τη διακοπή της συνεργασίας τους με το κράτος και την καταλήστευση της Θράκης, εγκαταστάθηκαν το φθινόπωρο του 1307 στη χερσόνησο της Κασσάνδρας. Από το ασφαλές αυτό ορμητήριο λεηλατούσαν για δυό χρόνια τις μονές του Αγίου Όρους και βεβαίως και τη Χαλκιδική. Την άνοιξη του 1308, πολιορκήσαν και τη Θεσσαλονίκη, απ' όπου έφυγαν με μεγάλες απώλειες. Μετά την οριστική ήττα τους κοντά στη Βέροια, εγκατέλειψαν την Κασσάνδρα το 1309 και κατέφυγαν στη νότια Ελλάδα, όπου κατέλυσαν το φραγκικό δουκάτο των Αθηνών και επέβαλαν εκεί την εξουσία τους, που κράτησε σχεδόν ως τα τέλη του 14ου αιώνα.

Στα μέσα του 14ου αιώνα το μεγαλύτερο μέρος της Χαλκιδικής προσαρτάται παροδικά, αρχικά στο σερβικό κράτος του Στέφανου Λουσάν και μετά το θάνατό του στο σερβικό κράτος των Σερρών. Στο τέλος του ίδιου αιώνα αρχίζει η προσάρτηση στο οθωμανικό κράτος. Το μεγαλύτερο μέρος όμως της Καλαμαριάς, καθώς και η χερσόνησος της Κασσάνδρας, εξακολουθεί να είναι στην εξουσία της Κωνσταντινούπολης. Στις αρχές του 15ου αιώνα οι Έλληνες ενισχύουν τις οχυρώσεις της Κασσάνδρας. Όταν το 1423 η εξουσία στη Θεσσαλονίκη μεταβιβάζεται στους Βενετούς, την τύχη της ακολουθεί και η Κασσάνδρα. Οι Βενετοί κατέβαλαν ιδιαίτερη προσπάθεια για την επισκευή των οχυρώσεων της Κασσάνδρας, πλην όμως το 1430 έχει υποκύψει ήδη και αυτή στους τούρκους και στη συνέχεια και η Θεσσαλονίκη.

Η τουρκική εξουσία αποκατέστησε την ηουχία και την τάξη στη Χαλκιδική. Οργανώθηκε η εντατική εκμετάλλευση των αργυρούχων μεταλλευμάτων της βορείου Χαλκιδικής. Στις εύφορες περιοχές της Καλαμαριάς εγκαταστάθηκαν και μουσουλμανικοί πληθυσμοί, σε παλιά χωριά, ή ίδρυσαν νέα. Στη βόρεια Χαλκιδική μουσουλμάνοι εγκαταστάθηκαν μόνον στα Σιδηροκάυσια (σήμερα Στάγειρα), που ήταν το κέντρο επεξεργασίας και αποθήκευσης του αργύρου. Φαίνεται ότι η εγκατάστασή τους εκεί έγινε πολύ πρώιμα, γιατί γύρω στο 1485 κτίστηκε το τουρκικό λουτρό, το οποίο σώζεται και σήμερα στο μεγαλύτερο μέρος του. Κατά τον 15ο ή 16ο αιώνα λειτουργούσε στα Σιδηροκάυσια νομισματοσκοπείο. Την ίδια περίοδο θα πρέπει να κτίστηκαν και οι πύργοι που σώζονται γύρω από το λουτρό.

Στις αρχές του 18ου αιώνα φαίνεται ότι η εκμετάλλευση των μεταλλείων είχε ατονίσει, γιατί οι γνωστές φλέβες εξαντλήθηκαν. Το 1705 η εκμετάλλευσή τους ανατέθηκε σε μια ομάδα χωριών, τα οποία, προκειμένου να την οργανώσουν σε σταθερή βάση, σύστησαν μια ένωση που ονομάστηκε το "Κοινόν του Μαδεμίου". Τα

χωριά αυτά (τα λεγόμενα Μαντεμοχώρια) είχαν ειδικά προνόμια. Διοικητικά υπάγονταν απευθείας στην Κωνσταντινούπολη. Ήταν απαλλαγμένα από τους περισσότερους φόρους, και κύρια υποχρέωσή τους είχαν την αύξηση της παραγωγής των μεταλλείων, η οποία θα έπρεπε να φτάνει τουλάχιστον τις 220 οκάδες άργυρου το έτος. Τον άργυρο που έβγαζαν, τον πουλούσαν υποχρεωτικά στο τουρκικό δημόσιο με προκαθορισμένη τιμή. Το Κοινό διοικούνταν από αιρετή τετραμελή διοίκηση, η οποία εκλεγόταν από τους εκπροσώπους των Μαδεμοχωρίων. Την τουρκική εξουσία εκπροσωπούσε ο Μαδέμ Αγάς με μια μικρή φρουρά που έμενε στους πύργους των Σιδηροκαυσίων.

Η νότια και δυτική Χαλκιδική εξακολουθούσε να είναι χώρος σιτοπαραγωγής. Παράλληλα διαδόθηκε η μεταξοσκωληκοτροφία, ενώ στα Ζερβοχώρια της βορείου Χαλκιδικής άρχισε να γίνεται γνωστή η καλλιέργεια του καπνού.

Το ήπιο χειμερινό κλίμα της Χαλκιδικής ευνοούσε την κτηνοτροφία. Έτσι τον 18ο αιώνα οι μονές του Αγίου Όρους, είχαν ήδη οργανωμένες σοβαρές κτηνοτροφικές μονάδες, κυρίως στα "χειμαδιά" της Σιθωνίας. Τον ίδιο αιώνα φαίνεται ότι είχε καθιερωθεί η νότια Χαλκιδική ως χώρος διαχείμασης σαρακατσάνικων κοπαδιών της Μακεδονίας. Η οικονομική ευρωστία της Χαλκιδικής στα χρόνια της τουρκοκρατίας φαίνεται και από τα μνημεία που σώθηκαν από την εποχή αυτή, αν και ελάχιστα: είναι έξι μικροί τοιχογραφημένοι ναοί στην Κασσάνδρα και ένας στη Νικήτη. Δεν είναι άσχετες βεβαίως με την ευημερία και οι πειρατικές επιδρομές στα παράλια της, στις οποίες φαίνεται ότι συμμετείχαν συχνά και Χαλκιδικιώτες.

Το 1821 η Χαλκιδική πρωταγωνιστεί στην ελληνική επανάσταση. Ο αγώνας άρχισε στις 17 Μαΐου από τον Πολύγυρο και αμέσως απλώθηκε σ' όλη τη χερσόνησο. Αρχηγός της επανάστασης ανακηρύχτηκε ο σερραϊός μεγαλέμπορας και φιλικός Εμμανουήλ Παπάς. Έχοντας ως βάση εξόρμησης το Άγιο Όρος, οργάνωσε εκστρατευτικά σώματα, τα οποία, μετά τις πρώτες επιτυχίες, κατατροπώθηκαν από τους τούρκους και υποχωρώντας οχυρώθηκαν στη χερσόνησο της Κασσάνδρας. Μετά από έναν πολύμηνο αμυντικό αγώνα υπέκυψαν τον Νοέμβριο του 1821. Τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους υπέκυψε και η Συκιά της Σιθωνίας και στη συνέχεια αναγκάστηκε να συνθηκολογήσει και το Άγιο Όρος. Η καταστροφή που έπαθε η Χαλκιδική από τους τούρκους ήταν αφάνταστη. Όλα τα χωριά και τα μετόχια κάηκαν, τα βόδια με τα οποία καλλιεργούσαν τα χωράφια χάθηκαν και χιλιάδες Χαλκιδικιώτες πλήρωσαν με το αίμα τους την αγάπη τους για την ελευθερία. Στη ριζική καταστροφή του 1821 οφείλεται και ο πολύ μικρός αριθμός των μνημείων που είναι παλιότερα από το έτος αυτό.

Στο Άγιο Όρος για μοναδική φορά εγκαταστάθηκε τακτικός τουρκικός στρατός, ο οποίος παρέμεινε για την τήρηση της ασφάλειας ως το 1830. Οι περισσότεροι από τους Χαλκιδικιώτες που γλίτωσαν έφυγαν πρόσφυγες στη Σκόπελο, στην Εύβοια, στην Αταλάντη και αλλού. Πολλοί απ' αυτούς δεν γύρισαν ποτέ στην πατρίδα τους. Η επιστροφή των προσφύγων ολοκληρώθηκε ως το 1830, οπότε και άρχισε η ουσιαστική ανοικοδόμηση της Χαλκιδικής.

Τον Απρίλιο του 1854 νέα επανάσταση συγκλονίζει τους Χαλκιδικιώτες. Ο Τσάμης Καρατάσιος αποβιβάστηκε με το επαναστατικό σώμα του στη Σιθωνία και μετά από μια σειρά μάχες που έδωσε στη Συκιά, στην Ορμύλια, στον Πολύγυρο και στην Κουμίτσα, κατέφυγε στο Άγιο Όρος, από όπου αποσύρθηκε στη νότια Ελλάδα μετά από δίμηνο αγώνα.

Το 1878 νέες επαναστατικές ζυμώσεις έγιναν στη Χαλκιδική, οι τούρκοι όμως πήραν σκληρά προληπτικά μέτρα και η κίνηση ματαιώθηκε. Στις αρχές του Οκτωβρίου του 1912, 20 ημέρες σχεδόν πριν από τη Θεσσαλονίκη, η Χαλκιδική ήταν και πάλι ελεύθερη.

Μετά το 1922 αρχίζει μια καινούργια φάση στην ιστορία της Χαλκιδικής. Χιλιάδες πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία, τη Θράκη και τη Βουλγαρία εγκαταστάθηκαν στη γη της. Παράλληλα, οι τούρκοι εγκατέλειψαν τα λίγα χωριά που κατοικούσαν στην Καλαμαριά. Για την εγκατάσταση των προσφύγων απαλλοτριώθηκαν τα περισσότερα από τα μετόχια και ως χώροι πρώτης υποδοχής χρησιμοποιήθηκαν οι κτιριακές εγκαταστάσεις των μετοχιών. Σύντομα δημιουργήθηκαν στη Χαλκιδική 27 νέα χωριά, η συμβολή των οποίων στην οικονομική και πολιτιστική εξέλιξη του τόπου είναι σοβαρότατη. Σήμερα, 60 σχεδόν έτη μετά τον τρίτο αποικισμό της (πρώτος τον 8ο και 7ο π.Χ. αιώνα, δεύτερος στα ρωμαϊκά χρόνια και τρίτος το 1922), η Χαλκιδική βρίσκεται στη φάση μιας ανεπανάληπτης οικονομικής ανάπτυξης με προοπτικές να εξελιχτεί σε ένα πρότυπο τουριστικό κέντρο της Ευρώπης.

3.3. Υδρολογική κατάσταση της Χερσονήσου

Η Χαλκιδική δεν έχει μεγάλους ποταμούς παρά μόνο ρέματα και χειμάρρους, που παρόλα αυτά έχουν ονομασθεί ως ποταμοί. Αυτός άλλωστε είναι ο λόγος που οι θάλασσες της χερσονήσου είναι από τις διαυγέστερες της Ελλάδας. Είναι όμως και αιτία της λειψυδρίας που παρατηρείται στον τόπο, ιδιαίτερα τους θερινούς μήνες, λειψυδρία που αυξήθηκε την τελευταία εικοσαετία με την υπερκαταναλωση

λόγω της τουριστικής ανάπτυξης και της υπεράντλησης νερού από υπόγειους υδροφορείς για άρδευση.

Οι ποταμοί της Χαλκιδικής, με την έννοια που δόθηκε παραπάνω, είναι:

1. Ο Ανθεμούς, που πηγάζει από την περιοχή του Βάβδου, διέρχεται την κοινότητα Βασιλικών και εκβάλλει στην περιοχή της Μίκρας.
2. Ο Χαβρίας, ο ποταμός που εκβάλλει στη Νέα Καλλικράτεια.
3. Ο ποταμός της Ορμύλιας (ο εσφαλμένα ονομαζόμενος Χαβρίας), με αξιόλογο μήκος και παραποτάμους, εκβάλλει στον Τορωναίο Κόλπο.
4. Τα Βατόνια ή Ολύνθιος ποταμός, που επίσης εκβάλλει στον Τορωναίο Κόλπο.
5. Ο Ψυχρός ποταμός με πηγές στο Γομάτι, εκβάλλει στο Δεβελίκι του Σιγγιτικού Κόλπου.
6. Η Βασμούρα που έχοντας τις πηγές στα Λουμπιά, εκβάλλει στη Λίμνη Βόλβη.
7. Το Ντοκούς-Ντερέ, από Βαρβάρα στη Βόλβη.
8. Ο Κοκκινόλακκος, από τα Στάγειρα στον Ακάνθιο.

Ως προς την υδροδότηση, οι οικισμοί μπορούν να καταταγούν σε τρεις κατηγορίες, ανάλογα με την προέλευση του νερού που αυτοί χρησιμοποιούν. Έτσι οι οικισμοί οργανώνονται:

1. Γύρω από μια πηγή συνεχούς παροχής, πηγή που σε πολλές περιπτώσεις αποκτά και προσδίδει ιδιαίτερο χαρακτήρα στον τόπο (π.χ. Γεροπλάτανος, Γαλάτιστα).
2. Σε θέσεις με δυνατότητα εξεύρεσης νερού με ανόρυξη φρεάτων.
3. Κοντά σε ποτάμια συνεχούς ροής.
4. Εκεί όπου είναι δυνατός ο συνδυασμός των παραπάνω δύο περιπτώσεων, 1 και 2, δηλαδή πηγών και φρεάτων.

Στην πρώτη κατηγορία, αυτή των οικισμών που υδροδοτούνται από πηγές, εντάσσονται οι οικισμοί: Αρναία, Βαρβάρα, Βάβδος, Βρασνά, Γαλάτιστα, Γεροπλάτανος, Γομάτι, Λουμπιά, Ελαιοχώρια, Κρήνη, Περιστερά, Παρθενώνας, Μεγάλη Παναγία, Στρατονίκη, Στάγειρα, Ταξιάρχης, Σάνη, Ριζά, Παλιόχωρα, Αγ. Πρόδρομος, Πολύγυρος, Τσαπράνι, Πολύχρου (Πολύχρονο), Χανιώτη.

Στη δεύτερη κατηγορία, αυτή των οικισμών με φρέατα, εντάσσονται οι οικισμοί: Επανομή, Όλυνθος, Πορταριά, Καρβιά (Νέα Σύλλατα), Καλάνδρα, Παλιούρι, Καψόχωρα, Φούρκα κ.ά.

Στη Χαλκιδική δεν συναντάμε οικισμούς ενταγμένους στην τρίτη κατηγορία, λόγω μη ύπαρξης ποταμών συνεχούς ροής.

Στην τέταρτη κατηγορία όπου η υδροδότηση προέρχεται από πηγές και φρέατα, εντάσσονται οι οικισμοί: Άφυτος, Βασιλικά, Γαλαρινός, Νικήτη, Συκιά,

Ιερισσός, Πετροκέρασα, Ορμύλια, Μεταγκίτσι, Βρωμόσυρτα (Σήμαντρα), Καρκάρα, Βάλτα, Κασσανδρινό, Αγία Παρασκευή, Παζαράκια (Κρυοπηγή) κ.ά.

Σύμφωνα με ερευνητικό πρόγραμμα που εκπονήθηκε πρόσφατα από το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης με την υποστήριξη του Υπουργείου Μακεδονίας-Θράκης και αναφέρεται στη διαχείριση των υδατικών πόρων στην περιοχή Μακεδονίας-Θράκης, εντοπίστηκαν τα ακόλουθα προβλήματα στον νομό:

1. Υφαλμύρωση παράκτιων υδροφορέων, λόγω υπεράντλησης.
2. Ελλειμματική ύδρευση των περισσότερων κοινοτήτων του νομού, κυρίως κατά τη θερινή περίοδο, λόγω του μεγάλου αριθμού τουριστών.
3. Ελλειμματική άρδευση.
4. Ποιοτική υποβάθμιση υδροφορέων λόγω της διήθησης αστικών λυμάτων από τους άναρχα διεσπαρμένους βόθρους.
5. Πτώση στάθμης υδροφορέων.
6. Έλλειψη μελετών για την εκμετάλλευση γεωθερμικών πεδίων.
7. Διάνοιξη αυθαιρέτων γεωτρήσεων.

Για την αντιμετώπιση των παραπάνω προβλημάτων προτείνεται, από την ίδια τη μελέτη, η θέσπιση και εφαρμογή κατάλληλων μέτρων, καθώς και η κατασκευή υδραυλικών έργων.

4. ΜΕΘΟΔΟΙ

Η Ομάδα Εργασίας επιχείρησε την καταγραφή της ιστορικότητας των υγροτόπων έχοντας ως στόχο την πληρέστερη θεώρηση των ήδη καταγραμμένων υγροτόπων, αλλά και αυτών που η ίδια εντόπισε κατά την έρευνά της.

Οι μέθοδοι που χρησιμοποιήθηκαν για τον σκοπό αυτό ήταν:

1. Καταγραφή των υγροτόπων.
2. Εντοπισμός των θέσεων σε χάρτη.
3. Επίσκεψη και επιτόπια έρευνα.
4. Φωτογράφιση.
5. Αποτύπωση των χαρακτηριστικότερων μνημείων υπό μορφή σκαριφημάτων.
6. Διερεύνηση βιβλιογραφικών δεδομένων.
7. Συγκέντρωση υλικού και συγγραφή κειμένων για κάθε ένα υγρότοπο ιδιαίτερα.
8. Διατύπωση συμπερασμάτων και προτάσεων.

5. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Η Ομάδα Εργασίας αναγνώρισε και κατέγραψε συνολικά 47 υγροτοπικές περιοχές, οι οποίες ποικίλλουν ως προς τον τύπο και τα γνωρίσματά τους, κατανεμημένες σε όλη την παράκτια γραμμή της χερσονήσου Χαλκιδικής.

Η διερεύνηση (βιβλιογραφική αλλά και επιτόπια) έδειξε ότι πολλά και αξιόλογα είναι ιστορικο-αρχαιολογικά στοιχεία που πλαισιώνουν τους υγροτόπους της Χαλκιδικής, τα οποία χρονολογικά ξεκινούν από τους προϊστορικούς χρόνους και φθάνουν στην νεώτερη ιστορία των χρόνων μας.

Στοιχεία τόσο για τα γνωρίσματα των 47 υγροτοπικών περιοχών όσο και για τα ιστορικο-αρχαιολογικά στοιχεία τους δίνονται στη συνέχεια.

1. Αλυκές Αγγελοχωρίου (Μεγάλου Εμβόλου)

Πρόκειται για έλος 300 περίπου στεμμάτων σε φυσική κατάσταση κατά τα 3/4 και τεχνητά διαμορφωμένο προς εκμετάλλευση, κατά το υπόλοιπο, το οποίο ανήκει διοικητικά στην Κοινότητα Αγγελοχωρίου. Παλαιότερα η έκταση του έλους ήταν πολύ μεγαλύτερη. Τα τελευταία έτη για τη λειτουργία των αλυκών έχουν διαμορφωθεί αλοπήγια, διώρυγες και αναχώματα. Σήμερα την εκμετάλλευση των αλυκών έχει η εταιρεία "Ελληνικές Αλυκές Α.Ε." και από πλευράς δημοσίου την επίβλεψη ασκεί η Εποπτεία Αλιείας του Υπουργείου Γεωργίας.

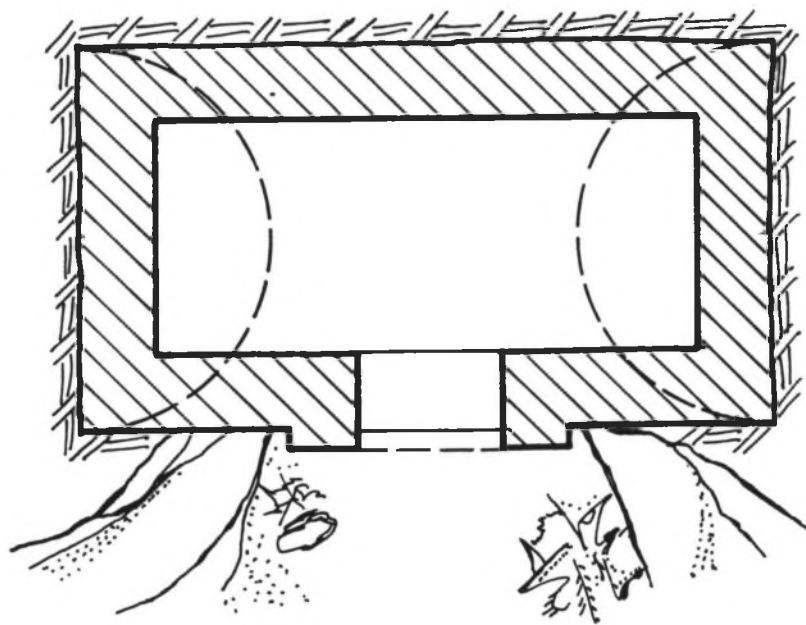
Πρώτες αναφορές για τις αλυκές έχουμε από τα αρχεία της Μονής Μεγίστης Λαύρας, όπου γίνεται λόγος για την οδό από Γαλάτιστα και Βασιλικά προς τις Αλυκές, (Παπάγγελος 1978). Σε έγγραφο της Μονής Διονυσίου, του 15ου αιώνα, γίνεται αναφορά σε προσφορά των αλυκάρων (εργατών στις αλυκές) στον Άγιο Δημήτριο (Dionysiou 1968). Κατά την Τουρκοκρατία υπήρχαν εξαρτημένα χωριά που είχαν την υποχρέωση εκμετάλλευσης των αλυκών (Δημητριάδης, 1980).

Κατά την επίσκεψη της Ομάδας Εργασίας εντοπίστηκαν:

- Δύο κύλινδροι μαρμαρίνοι διαστάσεων 120x30 εκ. που μέχρι πρόσφατα χρησιμοποιούνταν ως στρωτήρες της κοιτής των αλοπηγίων.
- Ξύλινο εργαλείο που από τη διαμόρφωσή του φαίνεται να είναι το άκρο αναμοχλευτήρα.
- Υπολείμματα κεραμεικής, αναμεμιγμένα με σκουριά, στα πρανή των διωρύγων και σε στρώμα βάθους 50 εκ. από την κορυφή των αναχωμάτων. Πιθανόν η κεραμεική να προέρχεται από προγενέστερη χωματερή κεραμικών σε απόσταση 2-3 χιλιομέτρων από τον οικισμό.

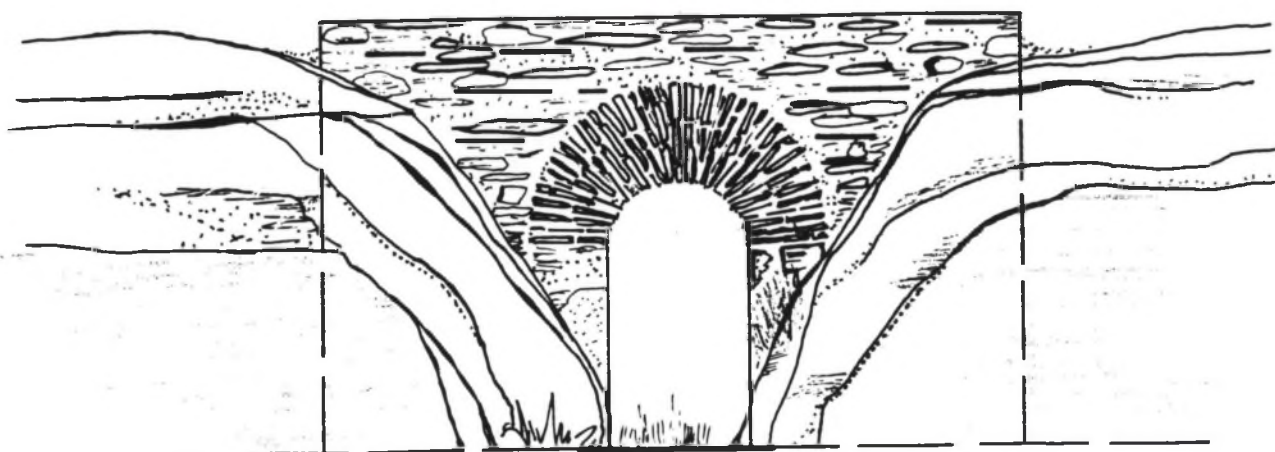
Σε απόσταση 200 περίπου μέτρων, νότια από τον υγρότοπο, υπάρχει προϊστορική θέση (τούμπα) που φθάνει σε ύψος περίπου 30 μέτρων από τη στάθμη της θάλασσας. Στην κορυφή της τούμπας διατηρούνται ερειπωμένα δύο μεγάλα επάκτια γερμανικά πυροβολεία, με βάσεις από οπλισμένο σκυρόδεμα. Διατηρείται ακόμα υπόγεια δεξαμενή περισυλλογής ομβρίων από την εποχή της τουρκοκρατίας, κατασκευασμένη από λιθοδομή και πλήρεις πλίνθους που δημιουργούν τοξωτό άνοιγμα προσπέλασης. Πάνω σε αυτήν τη μεγάλη τούμπα βρισκόταν μία αρχαία πόλη, πιθανώτατα η Αίνεια.

Κάτοψη της Τούμπας της Αίνειας
&
Όψη της Δεξαμενής Ομβρίων

ΚΑΤΟΨΗ

0 50 100 200

ΟΨΗ

2. Υγρότοπος Νεοχωρίτικα Επανομής

Τα Νεοχωρίτικα Επανομής βρίσκονται μεταξύ Επανομής και Μηχανιώνας, όπου υφίσταται εκτεταμένο έλος. Το έλος προσεγγίζει τα όρια των δύο κοινοτήτων, ενώ διοικητικά εντάσσεται στην Κοινότητα Επανομής. Η έκταση του έλους καταγράφεται τυπικά στα 50 στρέμματα. Κατά τη χειμερινή περίοδο η έκτάσή του ξεπερνά κατά πολύ τα 50 στρέμματα ενώ στη διάρκεια του καλοκαιριού ξηραίνεται εντελώς και η ευρύτερη επιφάνεια κατακρατεί αλάτι. Το έλος χωρίζεται από την παρακείμενη ακτή με θίνες.

Έως την προηγούμενη πεντηκονταετία το έλος της θέσης αυτής συντελούσε στην οικονομική ζωή των κατοίκων. Η θάλασσα εισχωρούσε στο έλος και μαζί με αυτή και ψάρια. Ακόμα συγκέντρωναν αλάτι που το πουλούσαν έναντι πενιχρών αμοιβών και μάλιστα διακινδυνεύοντας λόγω της λειτουργίας μονοπωλίου (απαγορευόταν αυστηρά η συλλογή από ιδιώτες).

Σήμερα σε αρκετά τμήματα του έλους και όπου κυριρχούν τα γλυκά νερά φύονται καλαμώνες. Περιμετρικά του έλους αναπτύσσεται ο "οικισμός" Αλυκών, κυρίως από αυθαίρετη (και μη), παραθεριστική κατοικία. Λοιπές ανθρώπινες δραστηριότητες διαφαίνονται μέσω των εγκαταστάσεων κτηνοτροφίας και αλιείας που υπάρχουν στην ακτή, των καλλιεργειών βαμβακιού και κάποιων υπολειμμάτων μυδοκαλλιεργειών που όμως δεν είχαν επιτυχία και δεν διατηρήθηκαν. Το τοπωνύμιο "Νεοχωρίτικα" δεν βρίσκει γνωστή ιστορική ανταπόκριση σε προηγούμενες εποχές, όπως συμβαίνει με άλλες ανάλογες ονομασίες.

Άποψη του υγροτόπου στα Νεοχωρίτικα Επανομής
(φωτ. Μαρία Λιλιμπάκη)

3. Υγρότοπος Επανομής

Ο μικρός σε έκταση υγρότοπος της Επανομής βρίσκεται στις ανατολικές ακτές του Θερμαϊκού Κόλπου, κοντά στο ακρωτήριο της Επανομής (γνωστό και με το όνομα Μύτικας) που έχει το σχήμα τριγώνου. Οι δύο πλευρές του βρέχονται από τον Θερμαϊκό Κόλπο, ενώ η τρίτη πλευρά συνορεύει με γεωργικές καλλιέργειες. Περιλαμβάνει λιμνοθάλασσα, αλμυρά έλη και υγρά εδάφη με βούρλα και αρμυρίκια. Απέχει από τη Θεσσαλονίκη 30 χλμ. και έχει έκταση περίπου 5.000 στρέμματα. Τα αλμυρά έλη γύρω από τη λιμνοθάλασσα, που σχηματίζονται κυρίως στο βόρειο και δυτικό τμήμα του υγροτόπου, έχουν αλοφυτική βλάστηση, δηλαδή τα φυτά είναι προσαρμοσμένα σε υψηλές συνθήκες αλατότητας. Στο ανατολικό τμήμα του υγροτόπου, εκεί όπου τα εδάφη δεν επηρεάζονται άμεσα από το αλμυρό νερό, φύονται βούρλα και υπάρχουν θίνες με αρμυρίκια ενώ στο βόρειο και δυτικό τμήμα φύονται καλαμώνες. Στο ανατολικό και νότιο τμήμα του Ακρωτηρίου Επανομής υπάρχουν θίνες, οι οποίες σχηματίζονται από τη δράση των κυμάτων και του αέρα. Υπάρχουν επίσης και κάποιες θίνες που δημιουργήθηκαν τυχαία στο παρελθόν, όταν ξεκίνησε προσπάθεια επιχωμάτωσης του υγροτόπου για τη δημιουργία παραθεριστικού κέντρου. Το βορειοδυτικό τμήμα του υγροτόπου έχει επιχωματωθεί και λειτουργεί η πλαζ και η κατασκήνωση του ΕΟΤ της Επανομής.

Ο υγρότοπος, λόγω της θέσης του στο ακρωτήριο, σχετίζεται άμεσα με τον φάρο πλοήγησης. Ο φάρος λειτουργούσε από τον 16ο αιώνα ήδη, όπως αποδεικνύεται από "πορτολάνους" της εποχής. Άλλωστε σε όλους τους παλιούς χάρτες το ακρωτήριο ονομάζεται "φανάρι" (Παζαράς, 1993).

Το 1860 το Οθωμανικό Κράτος εκσυγχρόνισε το ναυσιπλοϊκό σύστημα. Θα πρέπει συνεπώς να παρενέβη και στην περιοχή. Η ερειπωμένη σήμερα κατοικία του φύλακα ίσως χρονολογείται από την εποχή αυτή. Μορφολογικά εντάσσεται στις κατασκευές του τελευταίου τετάρτου του 19ου αιώνα. Πρόκειται για κτίσμα διαστάσεων 5.0x8.0 μ. από αργολιθοδομή με τέσσερα ενδιάμεσα διαζώματα από πλήρεις πλίνθους. Φέρει τοξωτά υπέρθυρα και πρέκια λίθινα, ολόσωμα και λαξευτά πλαίσια παραθύρων. Διακρίνεται θέση απορροής ομβρίων προς υπόγεια δεξαμενή. Από τη σημερινή του κατάσταση (ψηλή στάθμη σημερινού δαπέδου κ.λπ.) φαίνεται να εγκαταλείφθηκε μετά τον πόλεμο, με την καθιέρωση της αυτόματης σήμανσης.

Ο σημερινός φάρος διατηρεί όργανα πλοήγησης σκουριασμένα και σε αχρηστία. Στην ευρύτερη περιοχή διατηρούνται, σε αχρηστία, πλωτό μηχάνημα που χρησιμοποιήθηκε κατά τη διαδικασία επιχωμάτωσης του υγροτόπου, καθώς και

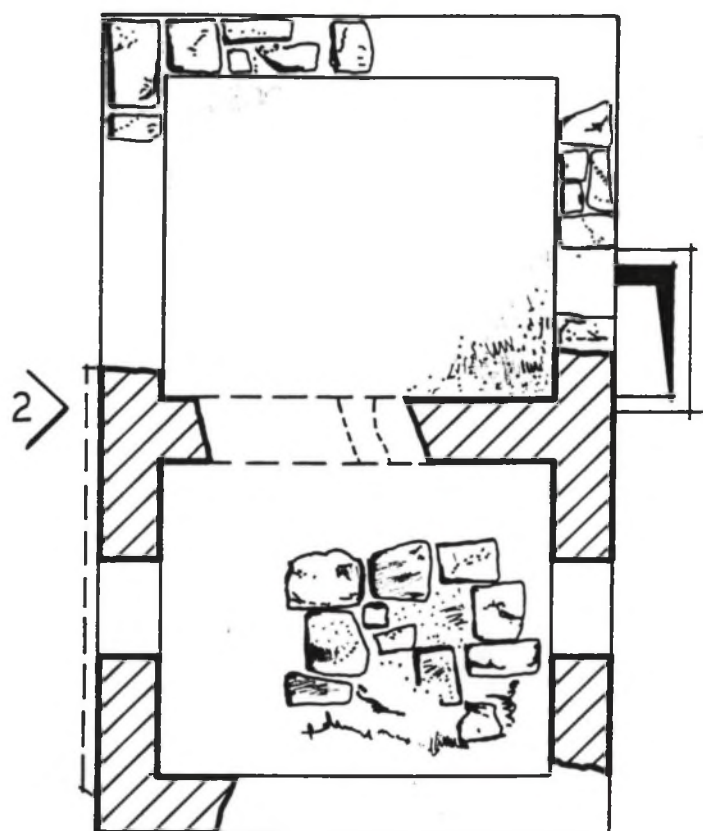
παλιός λέβητας από το πλοίο "Παναγής" που ναυάγησε το 1936. Ακόμη παλιά βάση του φάρου από μπετόν του 1920 περίπου, που περιέβαλε μεταλλική βάση στήριξης.

Στην αρχή της έκτασης, ως προς την προσέγγιση στον φάρο, υπάρχει ναϊσκος διαστάσεων 8,5x4,5 μ. αφιερωμένος στον Άγιο Νικόλαο, με πλάκα από σκυρόδεμα, που χρονολογείται από τη δεκατία του '60.

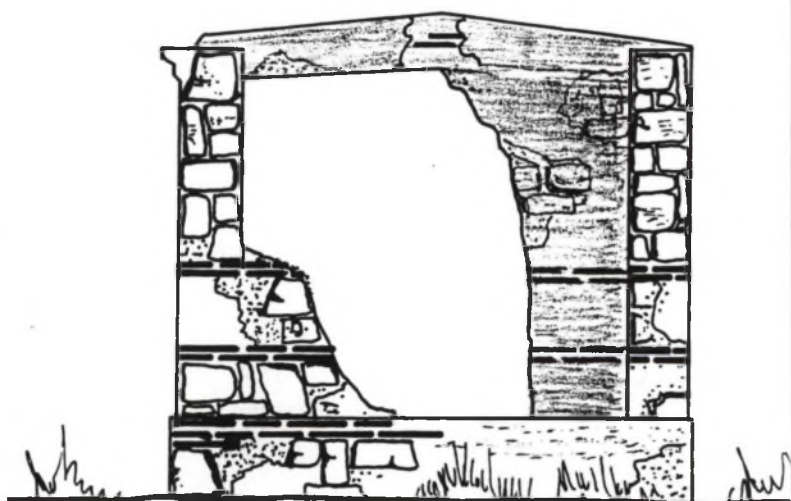
Σήμερα στην περιοχή λειτουργεί καταφύγιο θηραμάτων, στοιχειώδεις εγκαταστάσεις ιππικού ομίλου, ακτή για κολύμβηση και κατασκήνωση του ΕΟΤ, και (στον φάρο) περίπτερο θαλασσίων αθλημάτων.

Στην προς νότον γειτονική θέση με την επωνυμία Ποταμός υπάρχει χείμαρρος (ποταμός), ο οποίος κατακλύζεται εποχικώς. Ο χείμαρρος διαχωρίζει τον υγρότοπο από την παρακείμενη τούμπα, θέση προϊστορικού οικισμού (Παζαράς, 1993).

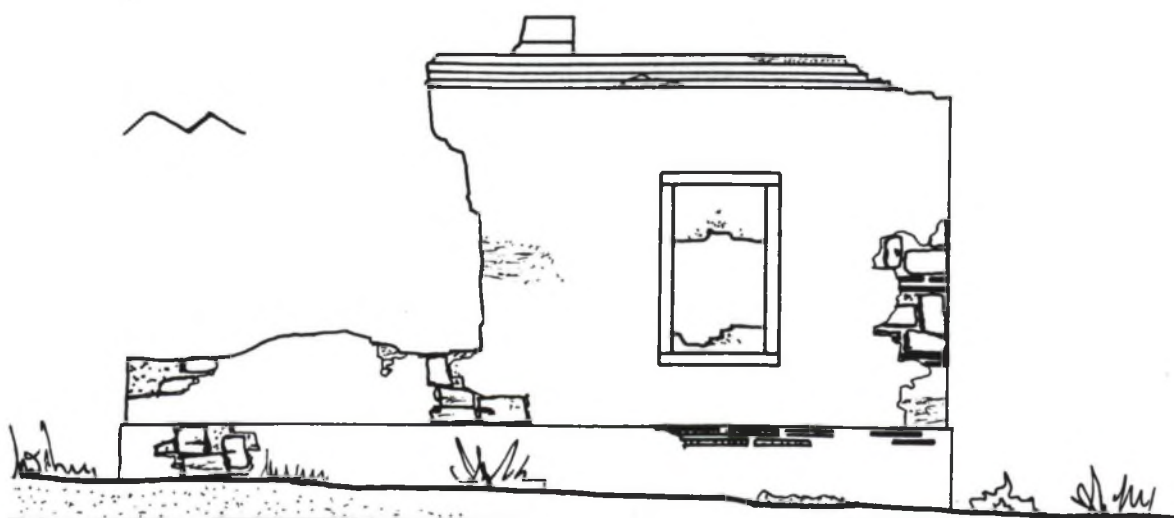
Όψεις της παλαιάς κατοικίας του φαροφύλακα

1

ΟΨΗ 1

0 50 100 200

ΟΨΗ 2

4. Υγρότοπος Ακρωτηρίου Νέας Ηράκλειας

Πρόκειται για παράκτιο έλος στο αμμώδες ακρωτήριο της Νέας Ηράκλειας, η οποία διοικητικά υπάγεται στον Νομό Χαλκιδικής. Η έκτασή του υπολογίζεται σε 100 στρέμματα και χαρακτηρίζεται από αλόφιλη βλάστηση και υψηλές θίνες.

Τους χειμερινούς μήνες μεγάλα τμήματά του πλημμυρίζουν ενώ κατά το θέρος διατηρείται ελάχιστο νερό. Κατά μήκος της ακτής, επί των αμμωδών εκτάσεων εμφανίζονται σε αρκετό βάθος ίχνη άλατος, πιθανόν από διάχυση του θαλάσσιου ύδατος κατά τους χειμερινούς μήνες.

Σημερινές ανθρώπινες επεμβάσεις στην περιοχή είναι οι αμμοληψίες μικρής έκτασης και η ρίψη διαφόρων υλικών επιχωμάτωσης και σκουπιδιών σποραδικά. Ο περιβάλλον χώρος οικοπεδοποιείται εντατικά και κατατέμνεται σε τεμάχια μικρής έκτασης. Κατά την τελευταία 20ετία στην ευρύτερη περιοχή αναπτύσσεται αυθαίρετη παραθεριστική κατοικία.

Νοτιοανατολικά του υγροτόπου και σε απόσταση περίπου 400 μ. υπάρχει προϊστορικός οικισμός (τούμπα) η "Τράπεζα του Βεληνά" (Παζαράς, 1993). Σε παλιούς χάρτες η περιοχή εμφανίζεται ως αγκυροβόλιο.

Κατά μήκος της ακτής και σε τρία αμμώδη υψώματα διακρίνονται ίχνη από θρυματισμένο σκυρόδεμα παλαιών πυροβολείων του τελευταίου πολέμου, που κατεδαφίστηκαν για την παραλαβή του σιδήρου του οπλισμού.

5. Εκβολές ποταμού Χαβρία (Στόμιον)

Οι εκβολές του ποταμού Χαβρία βρίσκονται σε μικρή απόσταση βόρεια του οικισμού της Νέας Καλλικράτειας. Η έκταση που καλύπτει υπολογίζεται στα 15 στρέμματα αμμώδους εδάφους και περιλαμβάνει μικρά έλη με καλαμώνες και χαρακτηριστική αλόφιλη βλάστηση προς την ακτή.

Η θέση φέρει το όνομα "Στόμιον" από τον Μεσαίωνα και αποτελούσε μετόχι της Μονής Ξενοφώντος που ιδρύθηκε τον 11ο αιώνα (Xenophon, 1986).

Ο "ποταμός" που εκβάλλει στο σημείο αυτό φαίνεται να είναι ο σημαντικότερος της Καλαμαριάς και άρα μπορεί να ταυτιστεί με τον Χαβρία, τον οποίο οι παλιοί χάρτες παρουσιάζουν να εκβάλλει στο μέσον της Καλαμαριάς.

Σε απόσταση 500 μέτρων από τις εκβολές βρίσκονται τα όρια του οικισμού της Νέας Καλλικράτειας. Στον λόφο, πάνω από το σημερινό λιμάνι υπάρχει προϊστορική εγκατάσταση (τούμπα), όπου παρατηρούνται επίσης ίχνη από

ελληνιστική και ρωμαϊκή κεραμική. Στην τούμπα διακρίνονται τα θεμέλια βυζαντινού πύργου, που ήταν κατεστραμένος ήδη το 1338 (Xenophon, 1986). Ο πύργος αναφέρεται στην οριοθέτηση του μετοχίου της Μονής Ξενοφώντος. Στον οικισμό της Νέας Καλλικράτειας εντοπίζεται μία ακόμα προϊστορική τούμπα (Παζαράς, 1993).

6. Υγρότοπος Βεριάς

Πρόκειται για επίμηκες έλος με καλαμώνες στις εκβολές του χειμάρρου της Βεριάς, συνολικής έκτασης περίπου 1.000 στρεμμάτων. Βρίσκεται στην παραλία των Νέων Συλάτων στα κοινοτικά όρια με την Νέα Καλλικράτεια.

Σε απόσταση μικρότερη των 300 μ. υπάρχει ο χαρακτηρισμένος αρχαιολογικός χώρος της Βεριάς. Πρόκειται για προϊστορικό οικισμό (τούμπα) με ύψος περίπου 25 μ. από τη στάθμη της θάλασσας. Έχει διαπιστωθεί συνεχής κατοίκησή του σε όλες τις ιστορικές περιόδους ως τις αρχές του 14ου αιώνα, οπότε αναφέρεται στα αγιορειτικά αρχεία ως "παλαιόκαστρο" δηλαδή έρημος τόπος, (Ταβλάκης, 1987). Σήμερα στη θέση αυτή αναπτύσσεται ο οικισμός "Βεριά" της κοινότητας των Νέων Συλάτων.

Ο χειμάρρος είχε συνεχή ροή κατά τους βυζαντινούς χρόνους, με νερά θερμά, ακατάλληλα για καλλιέργεια που όπως αποδείχθηκε στα νεότερα χρόνια ήταν ραδιενεργά. Ο χειμάρρος ήταν ενεργός έως ότου έγιναν οι γεωτρήσεις στα Ελαιοχώρια και άντλησαν το νερό. Κατά μήκος της κοίτης του υπήρχαν πολλοί νερόμυλοι που σήμερα είναι ερειπωμένοι. Ο τελευταίος λειτουργούσε ως το 1950.

Ο τόπος είχε στην αρχαιότητα το όνομα Βρέα ή Βέρροια ενώ το μεσαίωνα την ονομασία Βρύα (η) και Βρύαι (αι) (Παπάγγελος, 1987). Από τον 11ο αιώνα ως τον 13ο αιώνα ήταν η έδρα της επισκοπής Κασσανδρείας με την ονομασία Κασσανδρείας και Βρυών.

Το 1970-73 ο αρχαιολογικός χώρος κατατμήθηκε και διανεμήθηκε στους κατοίκους των Νέων Συλάτων για να πουληθεί στη συνέχεια κυρίως σε Θεσσαλονικείς. Η γύρω από την τούμπα περιοχή απαλλοτριώθηκε από την αρχαιολογική υπηρεσία και στους ιδιοκτήτες δόθηκαν ως αντάλλαγμα άλλες γειτονικές εκτάσεις στη Σωζόπολη. Δύο αυθαίρετες κατοικίες που είχαν ήδη κατασκευαστεί διατηρούνται ως σήμερα ενώ αρκετές αυθαίρετες εγκαταστάσεις άχρισαν να κατασκευάζονται στην παραλία μπροστά στον αρχαιολογικό χώρο.

7. Υγρότοπος Σωζόπολης

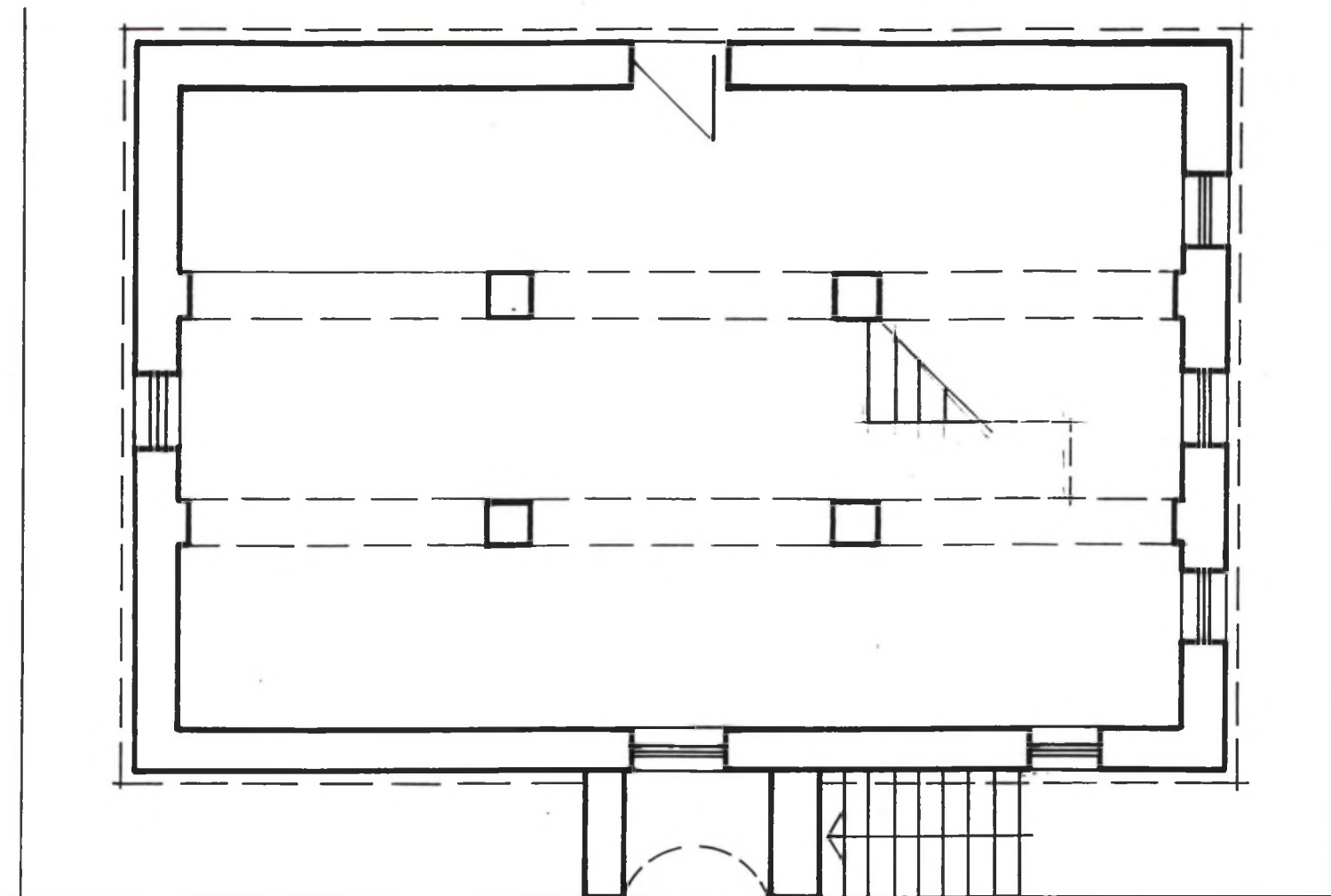
Πρόκειται για τις εκβολές του χειμάρρου νοτίως της Σωζόπολης. Ο υγρότοπος αφορά τις εκβολές του χειμάρρου, όπου δημιουργείται έλος και εκτεταμένο αλίπεδο έκτασης περίπου 140 στρεμμάτων. Στην ακτή διατηρείται η βάση, από σκυρόδεμα, παλιού πυροβολείου και υπάρχει διάσπαρτη παραθεριστική κατοικία.

8. Υγρότοπος Παραλίας Τρίγλιας

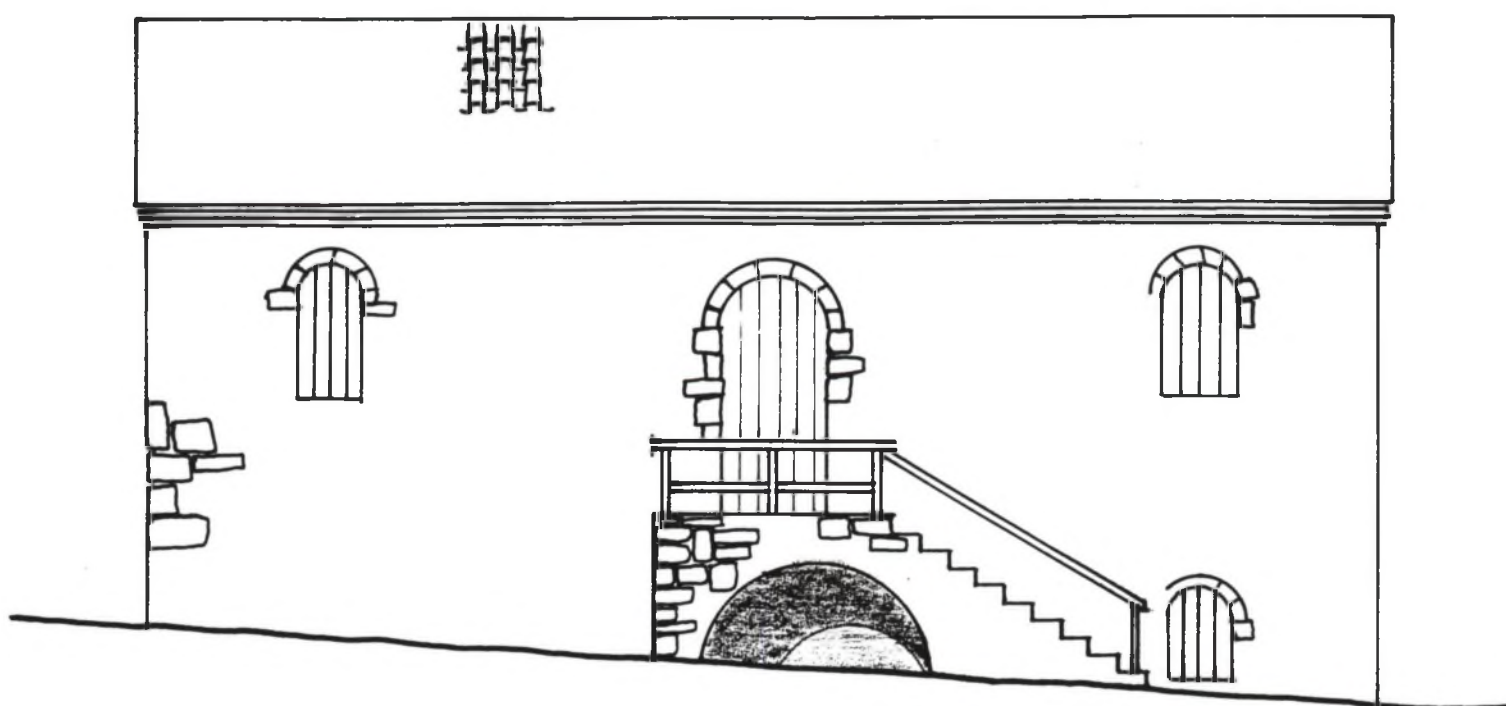
Στην παραλία της Νέας Τρίγλιας, αμέσως δυτικά από το "Μαγαζί" εκβάλλει ακόμα ένας χειμάρρος, αυτός της Καλαμαριάς που δημιουργεί αντίστοιχη ελώδη περιοχή έκτασης περίπου 8 στρεμμάτων. Στα σημεία που κυριαρχούν τα γλυκά νερά αναπτύσσεται καλαμώνας.

Σε απόσταση 300 μ. περίπου από τις εκβολές διατηρείται το "μαγαζί". Πρόκειται για παραθαλάσσιο οίκημα του μετοχίου της Μονής Βατοπεδίου που είχε έδρα την Τρίγλια (τότε Σουφλάρι) και το οποίο οικοδομήθηκε στις αρχές του αιώνα μας (Παπάγγελος, 1995). Είναι διόροφο κτίσμα, με διαστάσεις 8.0x12.0 μ. περίπου, από αργολιθοδομή με ένθετα κεραμικά στοιχεία και διαζώματα. Φέρει δίκλινη στέγη με οδοντωτή κεραμεική ταινία, τοξωτά ανοίγματα και τρίκλιτο ισόγειο. Σήμερα χρησιμοποιείται ως κέντρο διασκέδασης μετά από ανακαίνιση και αποκατάστασή του.

Κάτοψη και Όψη του "Μαγαζιού" της Μονής Βατοπεδίου

ΚΑΤΟΨΗ ΙΣΟΓΕΙΟΥ

9. Υγρότοπος Νέων Πλαγίων

Στα δυτικά του οικισμού Νέα Πλάγια εκβάλλει χείμαρρος, ο οποίος δημιουργεί υγροτοπική περιοχή έκτασης περίπου 2 στρεμμάτων. Η απόληξη του χείμαρρου ως τις εκβολές του έχει τσιμεντοστρωθεί και περιβάλλεται από κατοικίες και η κοίτη του χείμαρρου διαπλατύνθηκε για την κατασκευή δρόμου.

Σε απόσταση από την ακτή και κατά μήκος της κοίτης υπάρχουν δύο τούμπες, σε απόσταση 1.000 μ. περίπου μεταξύ τους: η μεγάλη τούμπα της Καλαμαριάς και μία άλλη μικρότερη (τράπεζα).

10. Υγρότοπος Παραλίας Διονυσίου & Πορταριάς

Στα όρια των Κοινοτήτων Διονυσίου και Πορταριάς, εκβάλλει ένας ακόμη χείμαρρος, που περιβάλλεται από εκτεταμένο επίπεδο βοσκότοπο έκτασης περίπου 2 στρεμμάτων που "νεροκρατεί" ώστε το καλοκαίρι να πρασινίζει.

Στην τοπική διάλεκτο ανάλογες εκτάσεις αποκαλούνται "τσαϊρια", όρος που διατηρήθηκε από τους χρόνους της τουρκοκρατίας. Ήταν μέρος του μετοχίου της αγιορειτικής Μονής του Διονυσίου (Dionysiou, 1968).

Σε μεγάλο τμήμα του αναπτύχθηκε ο παραθαλάσσιος οικισμός της Κοινότητας Διονυσίου.

11. Έλος Νέων Μουδανιών

Το έλος Νέων Μουδανιών βρίσκεται μεταξύ του οικισμού και του ελαιώνα του Χατζή-Οσμάν, δυτικά του Δήμου των Νέων Μουδανιών. Η έκταση του έλους είναι περίπου 200 στρέμματα, άλλα μεγάλα τμήματά του επιχωματώνονται και οικοπεδοποιούνται. Επίσης τμήμα του έχει περιληφθεί στον οικισμό και ανήκει στην εντός σχεδίου περιοχή.

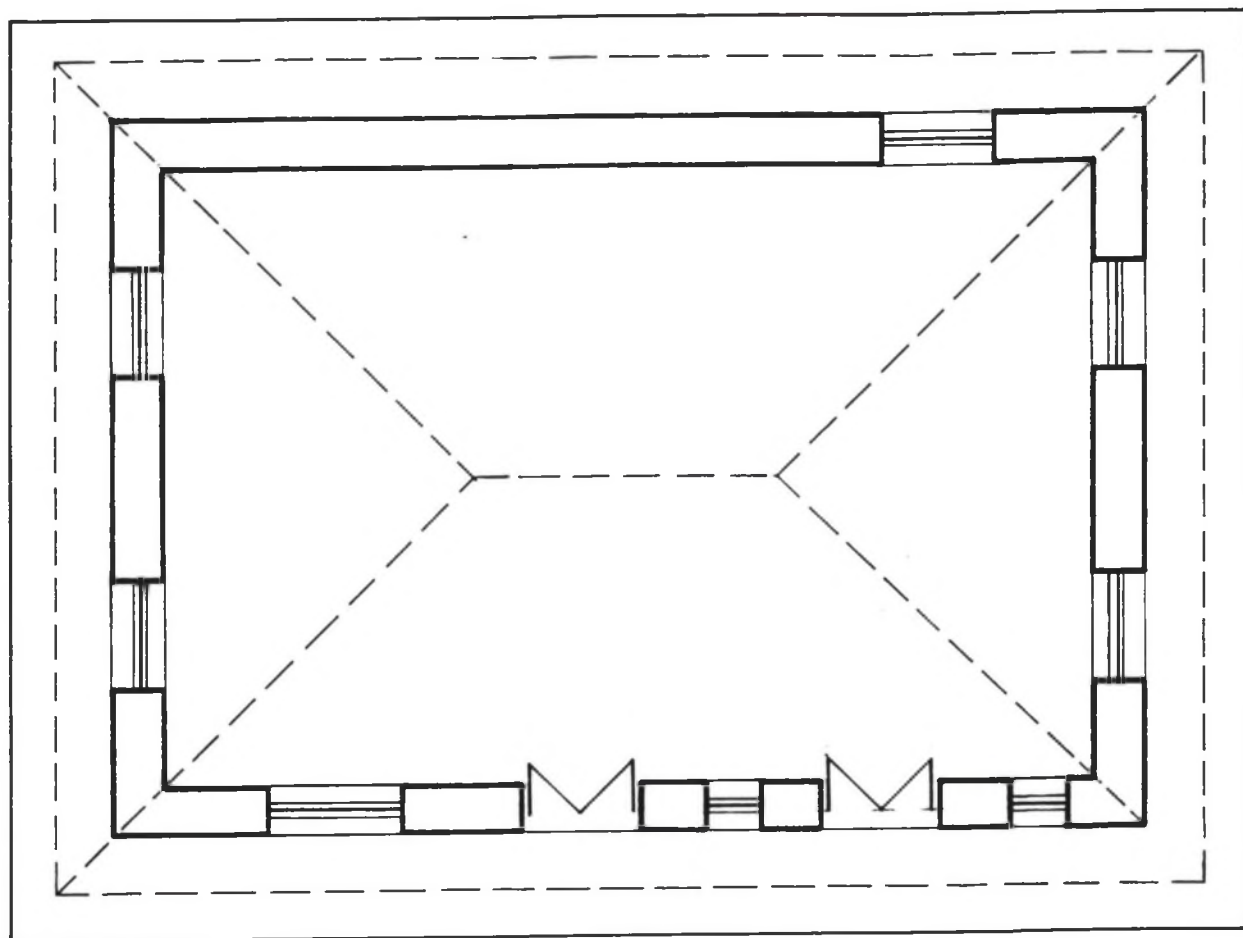
Στην έκταση του έλους βρίσκεται το βοηθητικό σπίτι του ελαιώνα του Χατζή-Οσμάν που υπήρξε ο πρώτος οργανωμένος ελαιώνας της Μακεδονίας (Παπάγγελος, 1993). Το σπίτι χρονολογείται από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα. Οι διαστάσεις του είναι περίπου 7.0x10.0 μ. και είναι ισόγειο με κεραμοσκεπή στέγη. Είναι δομημένο από εμφανή λιθοδομή με ξύλινα διαζώματα. Πρόσφατα

άρχισε η αποκατάσταση του κτίσματος από τον Δήμο Νέων Μουδανιών. Η χρήση που θα δοθεί στο κτίσμα είναι αυτή των πολιτιστικών λειτουργιών.

Σε απόσταση 100 μ. από το σπίτι βρίσκεται μικρό προσφυγικό παρεκκλήσι. Δυτικά του χώρου και σε απόσταση 300 μ. βρίσκεται το παραθαλάσσιο ύψωμα του Προφήτη Ηλία που έχει διαβρωθεί κατά το μεγαλύτερο μέρος του από τη θάλασσα. Πιθανόν εκεί βρισκόταν η αρχαία πόλη Λίπαξος.

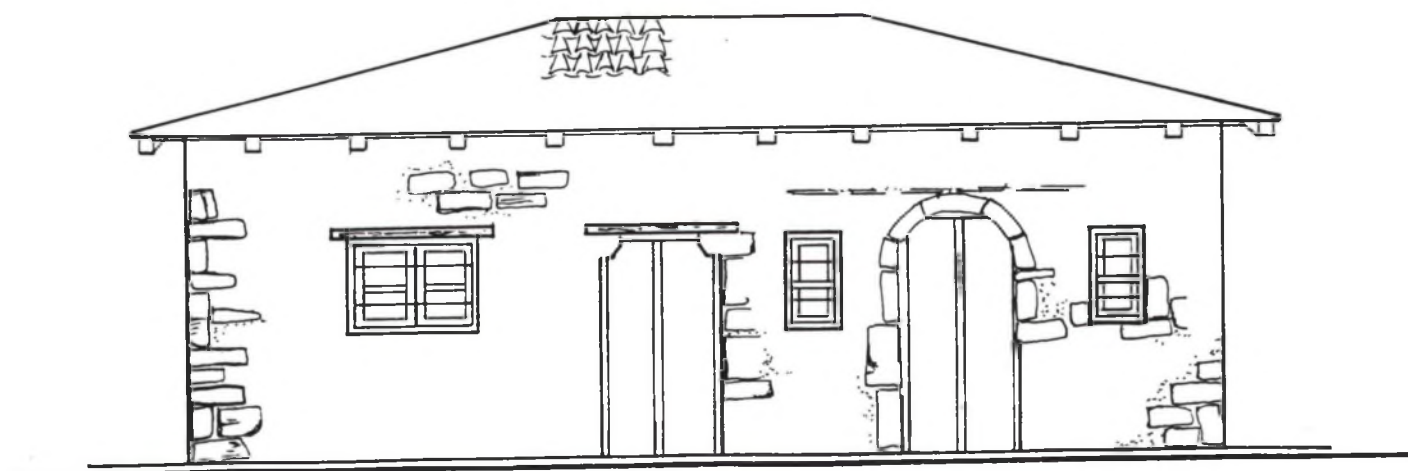
Η πλευρά του έλους προς το λιμάνι υπήρξε βασικό αγκυροβόλιο της Καλαμαριάς ως το 19 αιώνα, το Καργκί-λιμάν ή "Στα λιοντάρια" (Σχινάς, 1887). Η ονομασία "λιοντάρια" ίσως προέκυψε ως ανάμνηση της Μονής της Λεοντίας στην οποία ανήκε η περιοχή ως μετόχι τον 10ο αιώνα (Iviron, 1985).

Κάτοψη και Όψη του βοηθητικού σπιτιού του ελαιώνα
του Χατζή-Οσμάν

ΚΑΤΟΨΗ

0 50 100 200

ΟΨΗ

12. Βρωμαλυκή Αγίου Μάμα

Πρόκειται για παλιά αλυκή, στην ακτή του Θερμαϊκού Κόλπου, που καταλαμβάνει έκταση 30 περίπου στρεμμάτων μαζί με τις θίνες της ακτογραμμής. Σήμερα είναι σχεδόν αποξηραμένη με αλόφιλη βλάστηση και οι θίνες της ακτογραμμής έχουν σχοίνα και θαλάσσια κρινάκια. Διοικητικά η θέση εντάσσεται στην Κοινότητα Αγίου Μάμα.

Κατά την παράδοση, στην ακτή της Βρωμαλυκής έγινε η δεύτερη αποβατική επιχείρηση των Ελλήνων κατά τη μάχη της Κασσάνδρας το 1821. Οι Τούρκοι περίμεναν τους μαχητές κρυμμένοι πίσω από τους λόφους, τους σκότωσαν και τα πτώματα πετάχτηκαν στην αλυκή. Από το γεγονός αυτό προέρχεται η ονομασία του τόπου. Το χρησιμοποιούμενο επίσης τοπωνύμιο "Στα κόκκαλα" μάλλον οφείλεται στο ίδιο γεγονός.

Σήμερα περιμετρικά της έκτασης αναπτύσσονται τουριστικές δραστηριότητες (ακτή για κολύμβηση, θαλάσσια αθλήματα κ.ά.), εξοχικές κατοικίες και σε άμεση επαφή με το χώρο νεόδμητο επίμηκες ξενοδοχείο.

13. Έλος Σταυρονικήτα

Η εκτεταμένη περιοχή του έλους Σταυρονικήτα, έκτασης 3.000 στρεμμάτων χωρίζεται σε δύο τμήματα, τα οποία συνδέει μεγάλη στραγγιστική τάφρος, σημαντικό τεχνικό έργο που όμως θεωρήθηκε μη επιτυχημένο και τέθηκε σε αχρηστία. Μικρότερες στραγγιστικές τάφροι έχουν εκτελεστεί σ' όλη την επιφάνεια του έλους κατά την τελευταία εικοσαετία.

Το νότιο τμήμα του έλους φέρει το τοπωνύμιο Σάνη, που δόθηκε από την εκεί ξενοδοχειακή επιχείρηση και ανήκει στην Εταιρεία Σάνη και στις φυλακές Σταυρονικήτα. Οι ξενοδοχειακές εγκαταστάσεις με την ανάλογη διαμόρφωση του περιβάλλοντος κυριαρχούν στην περιοχή ενώ έχει πραγματοποιηθεί μεγάλο τεχνικό έργο εξυγίανσης-ενίσχυσης του υπεδάφους όπισθεν των ξενοδοχειακών εγκαταστάσεων. Κατά μήκος της ακτής σχηματίζονται θίνες κατάφυτες με σχίνια, πουρνάρια αλλά και με πεύκα που αναπτύσσονται ιδιαίτερα.

Χαρακτηριστικό σημείο αναφοράς για τη θέση αποτελεί ο βυζαντινός πύργος. Στη χερσόνησο του Πύργου βρισκόταν η προϊστορική εγκατάσταση που εξελίχθηκε στην πόλη Σάνη των κλασικών χρόνων, πόλη που επιβίωσε ως την Ελληνιστική Περίοδο (Βοκοτοπούλου, 1987). Η πόλη εκτεινόταν και βορείως του πύργου. Τα

ιερά της πρέπει να βρίσκονται στη θέση της σημερινής μαρίνας, η οποία ήταν το παραθαλάσσιο τμήμα του έλους. Κατά την εκσκαφή για τη δημιουργία της καταστράφηκαν ιερά και αναθήματα.

Στο κέντρο του υγρότοπου βρίσκotan προϊστορικός οικισμός στη θέση που σήμερα λέγεται Μεσσήσι.

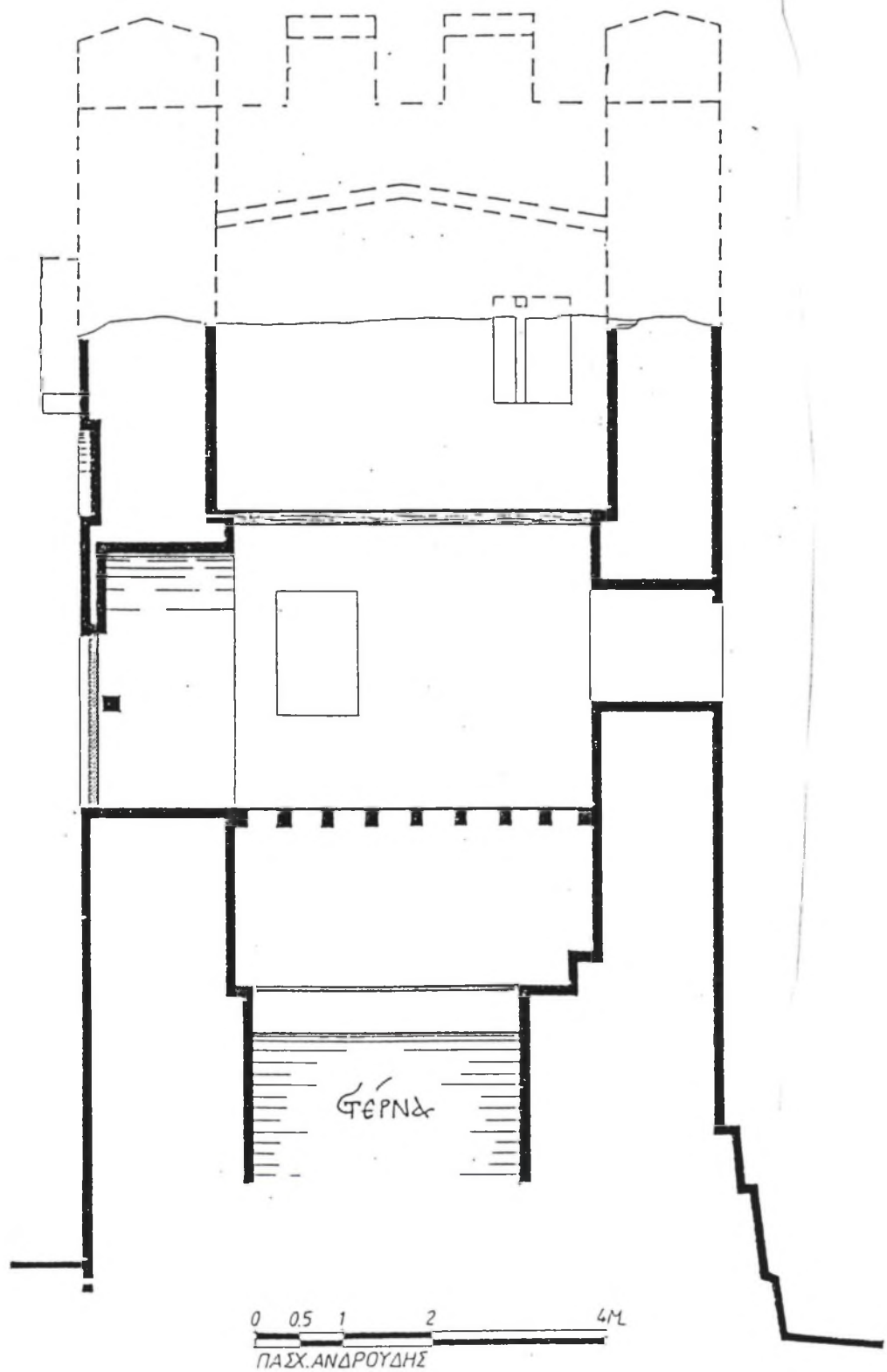
Το βόρειο τμήμα του έλους ονομάζεται Γεράνι και καταλαμβάνει μεγαλύτερη έκταση από ότι το νότιο. Είναι επιμήκης, σε μήκος περίπου 1.500 μ. κατά μήκος της ακτής απ' την οποία χωρίζεται με ψηλές θίνες με σχίνα.

Εδώ απαντάται ο υστερορωμαϊκός-παλαιοχριστιανικός οικισμός (Παπάγγελος, 1981). Στην ακτή, κάτω από τις θίνες υπάρχουν τοιχοποιίες ασβεστόκτιστων κτιρίων, διαβρωμένες από τη θάλασσα. Μεταξύ των κτιρίων αυτών βρίσκεται και μία παλαιοχριστιανική βασιλική, σκεπασμένη σήμερα κατά το δυτικό τμήμα από τη θάλασσα.

Στη βορειοδυτική παραθαλάσσια πλευρά του έλους βρίσκεται το αντλιοστάσιο με το οποίο επιχειρήθηκε η αποξήρανση του έλους από τη "Σάνη Α.Ε." το 1972. Δίπλα στο αντλιοστάσιο, προς νότο, υψώνεται χαμηλός γήλοφος, έκτασης περίπου 2 στρεμμάτων όπου βρίσκεται το υστερορωμαϊκό-παλαιοχριστιανικό νεκροταφείο. Αμέσως δυτικά του αντλιοστασίου, στην απόκρημνη ακτογραμμή βρίσκονται, συλλημένοι σήμερα, κιβωτιόσχημοι-καμαροσκέπαστοι παλαιοχριστιανικοί τάφοι, εκ των οποίων ένας έχει τόξο από πλήρη κεραμεικά στοιχεία σε καλή κατάσταση. Σε απόσταση μικρότερη των 100 μ. βρίσκεται ο προϊστορικός οικισμός, που σήμερα είναι παραθαλάσσιος.

Με βάση έγγραφο της Μονής Διονυσίου του 1421 στην περιοχή υπήρχε ο οικισμός Μυριάνδριον (Dionysiou, 1968). Από έγγραφα της Μονής Αγίου Παύλου γνωρίζουμε ότι στην αρχή του 15ου αιώνα το έλος Γεράνι λειτουργούσε ως αλυκή υπό κρατικό έλεγχο.

Κατά μήκος τομή του πύργου Σάνης Κασσάνδρας

Άποψη του έλους Σταυρονικήτα

(φωτ. Μαρία Λιλιμπάκη)

14. Υγρότοπος Μεγάλης Κύψας ή Αγροτικών Φυλακών Ξενοφώντος

Η θέση ανήκει διοικητικά στον Δήμο Κασσανδρείας και πρόκειται για την εκβολή του χειμάρρου της Κύψας που κρατά νερό όλο τον χρόνο. Στις όχθες του χειμάρρου φύτεται πλούσια βλάστηση με αγριοκάλαμα και άλλα υδροχαρή φυτά. Σε μεγάλο τμήμα του χειμάρρου τα νερά είναι σχεδόν στάσιμα και προς τις εκβολές του επιχωματώνεται. Το νερό παροχετεύεται με σωλήνα στη θάλασσα με χρήση ηλεκτρικής αντλίας.

Στην ακτή της Κύψας, δυτικά της εκβολής και σε απόσταση περίπου 100 μέτρων απ' αυτήν εκτείνονται τα ερείπια μεγάλης υστερορωμαϊκής αγροικίας. Είχε χώρους αποθήκευσης υγρών και εγκατάσταση ελαιουργείου, ενώ υπήρχαν και ψηφιδωτά δάπεδα (Παπάγγελος, 1981).

Σήμερα στην κατασκήνωση που λειτουργεί στη θέση αυτή υπάρχουν διάσπαρτα ως διακοσμητικά στοιχεία αρχιτεκτονικά μέλη της αγροικίας όπως η "τραπητός" του ελαιουργείου, πλήθος από κίονες (περισσότεροι από 15) και άλλα αρχαία αρχιτεκτονικά μέλη.

Στην ίδια θέση είναι πιθανόν να εγκαταστάθηκε και η παλιά έδρα του μετοχίου της Μονής Ξενοφώντος, όπου ανήκε η περιοχή ως τη δεκαετία του '30.

15. Υγρότοπος Ποσιδίου

Στη θέση Ποσίδι της Κοινότητας Κλάνδρας, βρίσκεται έλος μικρής έκτασης, το οποίο δεν έχει νερό όλη τη διάρκεια του έτους. Βρίσκεται στη μέση αμμώδους χερσονήσου που σηματοδοτείται από τον φάρο του Ποσιδίου.

Κατά το παρελθόν καταλάμβανε έκταση είκοσι περίπου στρεμμάτων, αλλά αποξηράνθηκε κατά τη δεκαετία του '70. Σήμερα τμήματά του, έκτασης 1.000 μ. κατακρατούν νερό τον χειμώνα και καλύπτονται απο καλαμώνες. Η υπόλοιπη έκταση χαρακτηρίζεται από αλίπεδα. Τα προς την ενδοχώρα τμήματά της έχουν φυτευθεί και χρησιμοποιούνται ως κατασκήνωση από το στρατό, τον ΕΟΤ και το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Τμήμα της περιοχής είναι χαρακτηρισμένος αρχαιολογικός χώρος από το Υπουργείο Πολιτισμού και η θέση του Φάρου προστατεύεται από το Υπουργείο Εθνικής Αμύνης.

Στη νότια πλευρά του ακρωτηρίου, στο τέλος του έλους ανασκάπτονται τα ερείπια του Ιερού του "Ποντίου" Ποσειδώνος, από όπου πήρε το όνομά του το ακρωτήριο. Η ανασκαφή διενεργείται από την ΙΣΤ' Εφορεία Προϊστορικών και

Κλασσικών Αρχαιοτήτων και είναι σε εξέλιξη από τετραετίας (Βοκοτοπούλου, 1990). Οι μέχρι σήμερα ενδείξεις μαρτυρούν ότι η λατρεία άρχισε τα προϊστορικά χρόνια και διήρκεσε ως τα ελληνιστικά. Στη Ρωμαιοκρατία φαίνεται ότι η εγκατάσταση άλλαξε χρήση, λειτούργησε ως εργαστήριο κεραμικής. Κατά μία άποψη, αμέσως δυτικά του ιερού υπάρχει ένα γεωλογικό ρήγμα που τέμνει το ακρωτήριο κατά το πλάτος και φαίνεται ότι δημιουργήθηκε ενώ το ιερό ήταν σε χρήση. Με τη δημιουργία του ρήγματος και της καθίζησης που ακολούθησε εικάζεται ότι δημιουργήθηκε το έλος στο οποίο αναφερόμαστε.

Η ονομασία Ποσίδι απαντάται για πρώτη φορά σε αγιορειτικά έγγραφα του 10ου αιώνα (Lavra, 1970) και χρησιμοποιείται ως σήμερα αδιαλείπτως.

Ο φάρος, που προαναφέραμε, βρίσκεται στην άλλη από το ιερό άκρη του έλους και λειτουργεί στην ίδια θέση από αιώνες. Είναι αποτυπωμένος σε παλιούς χάρτες. Ο μηχανικός φάρος άρχισε να λειτουργεί το 1864 (Παπάγγελος, 1981). Υποστηρίζεται από εγκαταστάσεις μεταπολεμικές που διατηρούν κτιστή δεξαμενή συγκέντρωσης των ομβρίων και συντηρούμενες παρουσιάζουν στον επισκέπτη μια ευχάριστη εικόνα.

16. Ψηρότοπος Κάνιστρου Παλιουρίου - Άγιος Νικόλαος

Πρόκειται για μικρή βραχώδη χερσόνησο, στο Κάνιστρο της Κοινότητας Παλιουρίου, που στη βάση του κορμού της δημιουργείται εποχιακό πλημμυριζόμενο έλος, σχήματος τριγωνικού με έκταση περίπου 8 στρέμματα.

Στην κορφή της χερσονήσου, σε άμεση επαφή δηλαδή με το έλος βρίσκεται η εκκλησία του Αγίου Νικολάου κτισμένη τον 19ο αιώνα. Υπάρχουν ενδείξεις για την ύπαρξη παλαιοχριστιανικής βασιλικής στη θέση αυτή. Η εκκλησία διαστάσεων 5.0x9.0 μ. είναι κτισμένη από λιθοδομή που έχει υδροχρωματισθεί κατά την εξωτερική επιφάνεια. Κατά την ανωδομή έχει επισκευασθεί την δεκαετία του '70 με περιμετρική στεφάνη από σκυρόδεμα και στέγη με γαλλικά κεραμίδια. Τη θέση διακρίνεται να περιβάλλει ελληνιστικός ή παλαιοχριστιανικός περίβολος και υπάρχουν υπολείμματα αρχαίων μαρμάρων και λίθων. Στον ναΐσκο έχει γίνει χρήση υλικού σε δεύτερη χρήση και στην περιοχή αναζητείται ο ναός του Απόλλωνα Καναστραίου.

17. Υγρότοπος Γλαρόκαβου

Η θέση διοικητικά εντάσσεται στην Κοινότητα Πευκοχωρίου (Καψόχωρα) και βρίσκεται ανατολικά της επαρχιακής οδού, και νοτίως του οικισμού. Πρόκειται για παλιό έλος που με τη διάνοιξη στομίου έγινε λιμνοθάλασσα και διαμορφώθηκε ως μαρίνα από τον ΕΟΤ. Οι σχετικές εργασίες εκβαθύνσεως για ελμεινισμό και δημιουργία μαρίνας έγιναν το 1970. Σήμερα λειτουργεί ως αλιευτικό καταφύγιο.

Το έλος που είχε αξιοσημείωτη έκταση είναι πιθανόν να λειτουργούσε στην αρχαιότητα ως αλυκή. Το μήκος του ανέρχεται στα 1.500 μ., το μέγιστο πλάτος του στα 400 μ., το μήκος της μαρίνας στα 600 μ., ενώ το διαμορφωμένο "στόμιο" έχει άνοιγμα 25-30 μ. Βορειοδυτικά της μαρίνας υπάρχει εκκλησία, του 19ου αιώνα που είναι αφιερωμένη στη Ζωοδόχο Πηγή και στον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου. Οι διαστάσεις της είναι 4.80x7.0 μ. και είναι κτισμένη πάνω σε παλαιοχριστιανική βασιλική. Επίσης στην βορειοδυτική όχθη της μαρίνας και σε μήκος περίπου 150 μ. διακρίνονται τοιχοποιίες υστερορωμαϊκού-παλαιοχριστιανικού οικισμού.

Άποψη του υγροτόπου του Γλαρόκαβου

(φωτ. Μαρία Λιλιμπάκη)

18. Υγρότοπος Μαυρόμπαρες

Ο υγρότοπος ανήκει διοικητικά στην Κοινότητα Πολύχρονου και απέχει από τον οικισμό περίπου 5 χιλιόμετρα. Πρόκειται για μικρή λίμνη σε υψόμετρο 300 από τη θάλασσα και είναι επιφάνειας ενός στρέμματος. Η λίμνη είναι "αυτοτροφοδοτούμενη" από πηγές που πρέπει να βρίσκονται στα πρανή και τον πυθμένα της. Το νερό δε βρίσκει διαφυγή και κατά το χειμώνα υπερχειλίζει. Οι ντόπιοι μιλούν για μεγάλο βάθος της λίμνης ενώ σύμφωνα με πρόχειρες μετρήσεις υπολογίστηκε γύρω στις 5 μέτρα.

Η δασική με πεύκα αλλά και η υδρόφιλη βλάστηση, η αυτοφυής ανάπτυξη φυτών όπως η αγράμπελη, η φτέρη, ο κισσός, οι σκιεροί χώροι και η πανίδα δημιουργούν ένα θαυμάσιο τοπίο, που αξίζει να επισκεφθεί ο καθένας.

Στη θέση αυτή επιχειρήθηκε μια πρώτη διαμόρφωση του χώρου με χωματουργικές εργασίες προ εικοσαετίας που όμως εγκαταλείφθηκε. Πρόσφατα υπήρξε νέα επέμβαση που αφορούσε τη διαμόρφωση παρακείμενης πηγής σε βρύση με χρησιμοποίηση λιθοδομής. Ακόμα έγιναν αποψιλώσεις περιμετρικά της λίμνης και εκχωματώσεις με πρωτοβουλία της κοινότητας. Υπάρχουν προτάσεις εκμετάλλευσης της λίμνης με την ανέγερση περιπτερου-αναψυκτηρίου.

Άποψη του υγροτόπου Μαυρόμπαρες

(φωτ. Μαρία Λιλιμπάκη)

19. Υγρότοπος Ποτόκι Σωλήνα

Ο υγρότοπος βρίσκεται στη θέση Σωλήνα της Κοινότητας Καλλιθέας Κασσάνδρας δίπλα από τις εγκαταστάσεις του ξενοδοχειακού συγκροτήματος Παλλήνη-Αθως. Αποτελείται από τις εκβολές χειμάρρου που πηγάζει από τη Βάλτα (Κασσάνδρεια), οι οποίες δημιουργούσαν έλος έκτασης 10 στρεμμάτων που αποξηράνθηκε την περίοδο 75-76. Σήμερα έχει μείνει η κοίτη του χειμάρρου που κρατά νερό σε μήκος 100 μ., πλάτος 5-10 μ. και βάθος 1-2 μ. Στις όχθες του φύονται καλαμώνες.

Βόρεια του ποταμού εντοπίστηκαν τα ερείπια του βυζαντινού χωριού Σωλήνα που καταλαμβάνουν μέρος από τα ερείπια αρχαίας πόλης Νεάπολις (Παπάγγελος, 1990). Στη θέση αυτή υπήρξε προϊστορική εγκατάσταση της μέσης εποχής του Χαλκού και στην εκβολή, κάποτε, διαμορφώθηκε λιμενοβραχίονας με χρησιμοποίηση αρχαίου οικοδομικού υλικού σε δεύτερη χρήση. Νότια της εκβολής βρίσκονται παλαιοχριστιανικά ερείπια (πρόκειται για βασιλική) όπου σήμερα διενεργείται ανασκαφή και ήδη έχουν βρεθεί ενδιαφέροντα ψηφιδωτά δάπεδα. Ιδιαίτερο νομικό καθεστώς προστασίας δεν υπάρχει στην περιοχή. Έχει όμως προταθεί ως υπό κήρυξη αρχαιολογικός χώρος.

Τμήμα ψηφιδωτών των παλαιοχριστιανικών ερειπίων

(φωτ. Μαρία Λιλιμπάκη)

20. "Λίμνα" Αφύτου

Η Αφύτος υφίσταται ως οικισμός από τα προϊστορικά χρόνια ως σήμερα στην ίδια θέση. Η "λίμνα" (λίμνη) της Αφύτου βρίσκεται στην ακτή του οικισμού και ήταν έλος έκτασης 5 περίπου στρεμμάτων. Το 1318 αναφέρεται ως "λίμνη" σε έγγραφο της Μονής Χελανδαρίου (Chilandar, 1911) ενώ το 1960 αποξηράνθηκε με επίχωση άμμου. Το έλος βρισκόταν στη θέση του αρχαίου λιμανιού της Αφύτου (5ος αιώνας π.Χ.) και σήμερα εντάσσεται σε ζώνη χαρακτηρισμένη από την Αρχαιολογική Υπηρεσία ως ζώνη προστασίας Α.

21. Υγρότοπος Δάφνης

Ο υγρότοπος στη θέση Δάφνη βρίσκεται στα όρια των Κοινοτήτων Αφύτου και Νέας Φώκαιας και ως τοπωνύμιο μνημονεύεται από τον 14ο αιώνα (Chilandar, 1911). Πρόκειται για εκβολή χειμάρρου με εποχική παρουσία νερού, στην κοίτη του οποίου αναπτύσσονται καλαμώνες. Η έκταση, τέσσερα στρέμματα περίπου, έχει σχήμα τριγωνικό, είναι κατάφυτη και περικλείεται από απότομους λόφους επίσης φυτεμένους.

22. Έλος Αγίου Μάμα

Το έλος του Αγίου Μάμα βρίσκεται νότια του οικισμού του Αγίου Μάμα, όπου και εντάσσεται διοικητικά. Έχει έκταση περίπου 3.500 στρέμματα και ιδιοκτησιακά διεκδικείται από την Κοινότητα Αγίου Μάμα, τη Μονή Βατοπεδίου και τη Διεύθυνση Γεωργίας.

Το έλος χωρίζεται από τη θάλασσα με χαμηλή και μεγάλου πλάτους θίνα, την οποία διασχίζουν δρόμοι παράλληλοι με την ακτή, ασφαλτος και χωματόδρομος, προς διευκόλυνση των αμμοληψιών που ολοένα διαφοροποιούν τη γεωμορφολογία της περιοχής. Σημειικά οι αμμοληψίες μεγάλου βάθους προκαλούν την κατακράτηση νερού και και την εμφάνιση τελμάτων.

Το δυτικό τμήμα του έλους έχει αποξηρανθεί μερικώς και πλησιάζοντας από τα δυτικά τον οικισμό συναντάμε εκτεταμένα έλη με νερό και στα ανατολικά του έλους απαντώνται λειβαδοχλοϊκές εκτάσεις.

Ορόσημα για την περιοχή οι δύο σύγχρονοι πύργοι-παρατηρητήρια της αεροπορίας και οι διάσπαρτες εξοχικές αυθαίρετες κατοικίες κυρίως κατά μήκος της ακτής επί της θίνας.

Το έλος του Αγίου Μάμαντος εικάζεται ότι είναι δημιούργημα της εκβολής του ποταμού της Ολύνθου. Από πολλούς μελετητές ταυτίζεται με τη λίμνη (έλος) Βολύκη, όπου ο Αρτάβαζος σκότωσε τους Ποτιδαιάτες κατά τους Περσικούς πολέμους, το 480 π.Χ. (Ζάγκλης, 1956).

Τα έλη αναφέρονται σαφώς για πρώτη φορά σε έγγραφο της Μονής Βατοπεδίου του 14ου αιώνα. Η Μονή κατείχε τότε στην περιοχή και ως τη δεκαετία του '30, ένα μεγάλο μετόχι (Παπάγγελος, 1995). Τμήμα των μετοχιακών εγκαταστάσεων είναι ενσωματωμένο σήμερα στον Σταθμό Γεωργικής Ανάπτυξης, δυτικά του έλους, δίπλα στην εκκλησία του Αγίου Μάμα.

Στον Άγιο Μάμα ήταν εγκατεστημένο το στρατηγείο των τουρκικών δυνάμεων στη μάχη της Κασσάνδρας το 1821. Σε θέση ανεξακρίβωτη, μπροστά στο έλος, έγινε η πρώτη και επιτυχημένη απόβαση των Ελλήνων από την Κασσάνδρα, απ' όπου οι Τούρκοι είχαν σοβαρές απώλειες.

23. Εκβολές Ολυνθίου ποταμού

Ο Ολύνθιος ποταμός, ο οποίος βρίσκεται στα όρια του Δήμου Πολυγύρου και της Κοινότητας του Αγίου Μάμα, φαίνεται να ευθύνεται για τη δημιουργία της μεγάλης ελώδους έκτασης που αρχίζει από την Ποτίδαια και τελειώνει στις Καλύβες του Πολυγύρου. Η έκταση χωρίζεται σε τρεις περιοχές: στο έλος του Αγίου Μάμα (που προαναφέρθηκε), στο έλος της εκβολής του ποταμού Ολυνθίου και στα επί μέρους έλη νοτιοανατολικά της εκβολής, στην περιοχή των Καλυβών Πολυγύρου.

Η εκβολή του ποταμού διευθετήθηκε και εκβανθύθηκε πριν από δεκαπέντε χρόνια. Διακόσια μέτρα προς τη θάλασσα σχηματίζεται ένα επιμήκης έλος πλάτους περίπου 10 μέτρων και βάθους 1,0 μ. Οι όχθες του είναι απότομες και διαμορφώνονται από τα μπάζα της διάνοιξης της κοίτης.

Σε μεγάλες φουρτούνες η θάλασσα μπαίνει στην κοίτη, ενώ το χειμώνα που υπάρχει μεγάλη παροχή νερού η επικοινωνία ποταμού-θάλασσας είναι συνεχής.

Ο ποταμός της Ολύνθου είναι ένας από τους σπουδαιότερους ποταμούς της Χαλκιδικής. Το όνομά του το οφείλει στο ότι περνάει αμέσως δυτικά της αρχαίας Ολύνθου. Το όνομα με το οποίο αναφέρεται τους τελευταίους αιώνες είναι "Βατόνια" (Σχινάς, 1887). Την ονομασία αυτή την οφείλει στο ότι περνούσε δίπλα

από το ομώνυμο μεσαιωνικό χωριό που εγκαταλείφθηκε ήδη στα τέλη του 10ου αιώνα, και σήμερα διατηρείται ως τοπωνύμιο ανάμεσα στα χωριά Παλαιόκαστρο και Άγιος Πρόδρομος. Στη θέση αυτή υπάρχει το εξωκλήσι του Ευαγγελισμού.

Σε παλιούς χάρτες ο ποταμός ονομάζεται ως ποταμός του Πολυγύρου διότι ένας βασικός παραπόταμός του ξεκινάει από τις πηγές των έξι βρύσεων του Πολυγύρου. Ο ποταμός "Βατόνια", που συνήθως κρατάει νερό όλο το χρόνο, ήταν ένας από τους ποταμούς της Χαλκιδικής στους οποίους γινόταν περισυλλογή προσχωματικού χρυσού. Από τις εργασίες αυτές που φαίνεται να διήρκεσαν ως τον 16ο αιώνα, διακρίνονται σήμερα σποραδικά, κατά μήκος της κοίτης, μεγάλοι λιθοσωροί, οι λεγόμενες "αγραμάδες" (Παπάγγελος, 1994).

Νότια της εκβολής του ποταμού και ως τον παραθαλάσσιο ανεμόμυλο, στις Καλύβες του Πολυγύρου, υπήρχε μια ενιαία, μεγάλη, ελώδης έκταση, το λεγόμενο "Στόμι". Από αυτό σήμερα διατηρούνται μόνο διεσπαρμένα μικρά τμήματα με αγριοκάλαμα, όπου το χειμώνα συγκεντρώνεται νερό.

Άποψη των εκβολών του Ολύνθιου ποταμού

(φωτ. Μαρία Λιλιμπάκη)

24. Ο ποταμός της Ορμύλιας

Από τα μέσα του περασμένου αιώνα ήδη άρχισε να χρησιμοποιείται από κάποιους συγγραφείς το όνομα Χαβρίας για τον ποταμό αυτό. Από παλιούς χάρτες όμως γνωρίζουμε ότι η εκβολή του Χαβρία γινόταν στον Θερμαϊκό Κόλπο. Έτσι θεωρούμε ότι θα πρέπει ο Χαβρίας να ταυτιστεί με τον μεγαλύτερο ποταμό της Καλαμαριάς που εκβάλλει δυτικά της Νέας Καλλικράτειας όπου έχουμε ήδη αναφερθεί.

Ο ποταμός της Ορμύλιας ξεκινά από τον Χολομώντα και τον Κάκκαβο και είναι ο μεγαλύτερος ποταμός της Χαλκιδικής από πλευράς μήκους, αριθμού παραποτάμων, όγκου νερού κ.λπ. Ο κάμπος της Ορμύλιας, ένας από τους σημαντικότερους κάμπους της Χαλκιδικής και οφείλει την υψηλή παραγωγικότητά του στο γεγονός ότι κυριολεκτικά κατακλυζόταν από τις ετήσιες πλημμύρες του ποταμού. Οι καταστροφές από τις πλημμύρες έκαναν τους Ορμυλιώτες να ξεκινήσουν από τα μέσα του 19ου αιώνα την προσπάθεια για τη διευθέτηση της κοίτης του ποταμού, γεγονός που πραγματοποιήθηκε τη δεκαετία του 1950.

Σήμερα η κοίτη του ποταμού που διασχίζει τον κάμπο της Ορμύλιας σε μήκος 4 χλμ. είναι περιορισμένη με υψηλά διπλά αναχώματα και συνδέεται με δύο μεγάλες γέφυρες. Από τη γέφυρα του νέου οδικού κυκλώματος και κάτω ως τη θάλασσα, υπάρχει συνεχής εμφάνιση υδάτων τα οποία καλύπτουν όλο το πλάτος της κοίτης (15-20 μ.) δίνοντας, σ' ένα μήκος 2.000 μ. από την ακτή, την εντύπωση ενός πλωτού και ιδιαιτέρου φυσικού κάλλους ποταμού.

Κοντά στην εκβολή φύονται αρμυρίκια, τα οποία σχηματίζουν ένα μικρό δάσος. Η θάλασσα, με ελαφρό κυματισμό κατά διαστήματα, διείσδυε μέσα στην κοίτη του ποταμού του οποίου η εκβολή φραζόταν με πολύ χαμηλή και μετακινούμενη θίνα. Από την εκβολή του ποταμού ως τα Πσακούδια (Πευκάκια) και σε βάθος κυμαινόμενο ως και 500 μ. υπάρχει ένας ενιαίος υγροβιότοπος εποχιακώς κατακλυζόμενος με αλόφιλη βλάστηση. Η περιοχή κοντά στα Πσακούδια ονομάζεται παλιομάννα που σημαίνει μια παλιά, μη διακρινόμενη σήμερα εκβολή του ποταμού. Αντίστοιχο τοπωνύμιο (παλιομάννα) διατηρείται και περί τα 200 μ. νότια της σημερινής εκβολής όπου υπάρχει αποξηραμένη αλυκή, εμβαδού περίπου 3 στρεμμάτων, που προφανώς αποτελεί το κατάλοιπο μιας άλλης περιοδικής, πολύ παλιάς εκβολής του ποταμού.

Είναι προφανές λοιπόν και αυτονόητο ότι ο ποταμός της Ορμύλιας, εξαιτίας των πλημμυρών, μετακινούσε πολύ συχνά την κοίτη του μέσα στον επίπεδο κάμπο της Ορμύλιας. Ζωντανή είναι ακόμα η ανάμνηση της μεγάλης πλημμύρας του

καλοκαιριού του 1935, όταν επί τρεις συνεχείς ημέρες όλος ο κάμπος της Ορμύλιας είχε κατακλυστεί σε μεγάλο ύψος από τα νερά του ποταμού με αποτέλεσμα να καταστραφούν ολοσχερώς οι καλλιέργειες, να πνιγούν ζώα ενώ οι άνθρωποι γλύτωσαν καταφεύγοντας στα ψηλά πλατάνια.

Δίπλα στη δυτική παλιομάνα, που προαναφέραμε, στη θέση "Πλατειά Τούμπα" φαίνονται τα λιγοστά ερείπια της αρχαίας Σερμύλης της οποίας το όνομα, ελαφρώς διαφοροποιημένο, διατηρείται στη σημερινή Ορμύλια και στον ποταμό της (Παπάγγελος, 1992).

Η κοίτη του ποταμού, από την "κορυφή" του κάμπου της Ορμύλιας και άνω, περιβάλλεται σποραδικά από μεγάλους λιθοσωρούς, "αγραμάδες", που προέκυψαν από αρχαίες εργασίες περισυλλογής προσχωματικού χρυσού.

25. Υγρότοπος Λινοβροχιά Λιθηρής

Ο υγρότοπος αφορά την εκβολή του χειμάρρου Λάκκου της Λιθηρής, στα όρια της Κοινότητας Νικήτης. Το τελευταίο χιλιόμετρο του χειμάρρου πριν συναντήσει τη θάλασσα έχει εύρος περίπου 10 μ. ενώ ο χειμάρρος στενεύει προς τις πηγές του. Στο σύνολό του έχει εκβανθυνθεί και διευθετηθεί στις αρχές της δεκαετίας του '70. Αποτέλεσμα αυτού είναι να κρατάει νερό σε μήκος 800 μ. όλη τη διάρκεια του χρόνου. Οι όχθες του είναι κατάφυτες από υδροχαρή βλάστηση.

Ο Λόκκος της Λιθηρής αναφέρεται ως "Λινοβροχείο" ήδη από τις αρχές του 14ου αιώνα. Ειδικότερα, η Λιθηρή αναφέρεται σε μοναστικά έγγραφα της Μονής Ξενοφώντος των αρχών του 14ου αιώνα (Παπάγγελος, 1972), (Xenophon, 1986). Την ίδια εποχή (το 1338) "Λαθηρή" ονομαζόταν και το βουνό νοτίως του ποταμού.

26. Υγρότοπος Στρόγγυλη Μπάρα

Πρόκειται για εποχικώς κατακλυζόμενη ελώδη έκταση, εμβαδού περίπου 10 στρεμμάτων, που βρίσκεται βορειοδυτικά της ακτής του Αγίου Ιωάννη και διοικητικά ανήκει στην Κοινότητα Νικήτης. Διαθέτει ένα τοπίο ιδιαίτερου κάλλους με θέα στο νησί Καστρί. Από τη θάλασσα χωρίζεται με επίπεδη αμμώδη έκταση ελάχιστου πλάτους 50 μ.

Το 1978, μετά από συνεχείς αμμοληψίες η διαχωριστική ζώνη καταστράφηκε για να δημιουργηθεί από την επίδραση των κυμάτων σε λίγα χρόνια. Με την αμμοληψία αποκαλύφθηκε το νεκροταφείο της πόλης Γαλυψώ που βρίσκεται στη

γειτονική θέση Καστρί. Από τη θέση των τάφων προκύπτει ότι η Στρόγγυλη Μπάρα υπήρχε ήδη κατά τον 6ο αιώνα π.Χ. Τούτο διότι το νεκροταφείο αναπτύσσεται στην αμμόδη ακτή μεταξύ της Μπάρας και της θάλασσας. Το νεκροταφείο ερευνήθηκε ανασκαφικά από την ΙΣΤ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων και αποδείχθηκε ότι η διάρκεια της χρήσεώς του εκτείνεται από τους αρχαϊκούς έως και τα Ελληνιστικά χρόνια (Τρακοσοπούλου, 1988).

Η περιοχή ονομάζεται "Στρόγγυλη Μπάρα" σε αντιδιαστολή με την, αποξηραμένη σήμερα, "Μακρουλή Μπάρα" που βρίσκεται βορειοανατολικά σε απόσταση 700 μέτρων.

27. Τριπόταμος

Η περιοχή εντάσσεται διοικητικά στις Κοινότητες Νικήτη και Νέος Μαρμαράς και οφείλει το όνομά της στην ύπαρξη τριών ποταμών. Από αυτούς ο δυτικός ονομάζεται Βλαντούδι, βρίσκεται στα διοικητικά όρια της Κοινότητας Νικήτης και συμβάλλει με τον μεσαίο ποταμό σε σημείο που βρίσκεται 300 μ. πριν την εκβολή του στη θάλασσα.

Ο μεσαίος ποταμός ονομάζεται Ακονόλακκος και αποτελεί το φυσικό όριο των δύο κοινοτήτων. Οι όχθες του ποταμού είναι κατάφυτες με πικροδάφνες, αγριοτριανταφυλλιές, υδρόφιλη βλάστηση ενώ σε επαφή υπάρχει αρκετά εκτεταμένο πλατανόδασος. Στην εκβολή σχηματίζονται χαμηλές θίνες, τις οποίες υπερπηδούν τα κύματα και η θάλασσα ενώνεται με τον ποταμό.

Σε απόσταση 300 μ. νότια της εκβολής, όπου αναφερόμαστε, βρίσκεται η εκβολή του μεγαλύτερου ποταμού από τους τρεις. Η κοίτη του διευθετήθηκε πριν 10 χρόνια όταν οργανώθηκε, στη νότια όχθη, κατασκήνωση.

Από τη γέφυρα της επαρχιακής οδού και προς τις εκβολές, η παρουσία του νερού είναι συνεχής, με απ' ευθείας επικοινωνία με τη θάλασσα, διευκολύνοντας έτσι την ερασιτεχνική αλιεία.

Μεταξύ των δύο ποταμών υπάρχει ένας εκτεταμένος υγρότοπος που εποχικώς κατακλύζεται από νερά και έχει αλόφιλη βλάστηση (στο τμήμα προς την ακτή) και πυκνή υδρόφιλη βλάστηση, όπου κυριαρχούν τα γλυκά νερά.

Ανάμεσα στον δυτικό και τον μεσαίο ποταμό στη θέση "Καστέλι του Καμπούρη" διακρίνονται ίχνη εγκαταστάσεων των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων. Ο χώρος κατασκήνωσης Castello περιλαμβάνει τον ενδιαφέροντα αρχαιολογικό χώρο "Λουτρός" που ανασκάφηκε το 1985. Πρόκειται για μια μεγάλη και αξιόλογη αγροικία των χρόνων της Ρωμαιοκρατίας που υπέστη

καταστροφές από τις επιδρομές των Γότθων στα 265 μ.Χ. Η αγροικία επισκευάστηκε και συνέχισε να χρησιμοποιείται ως τα μέσα του 6ου αιώνα, (Papaggelos, 1982 και αδημοσίευτες πληροφορίες από ανασκαφική έρευνα του ιδίου).

Στη θέση Μετόχι σώζονται σε καλή κατάσταση τα ερειπωμένα κτίσματα του Μετοχίου Τριποτάμου της Μονής Κασταμονίτου στην οποία ανήκε το τμήμα της κοιλάδας μέχρι τα όρια της Νικήτης. Πρόκειται για ένα από τα καλύτερα διατηρούμενα μετοχιακά συγκροτήματα της Χαλκιδικής. Κτίστηκε σύμφωνα με τις αρχές της προ του 1821 μετοχιακής αρχιτεκτονικής. Το μετόχι ιδρύθηκε τον 14ο αιώνα, αλλά φαίνεται ότι η ουσιαστική οργάνωσή του έγινε μέσα στον 16ο αιώνα (Kastamonitou, 1978).

Η κοιλάδα του Τριποτάμου χρησιμοποιείτο ως βοσκότοπος για τα κοπάδια του μετοχίου. Ο Τριπόταμος αναφέρεται με το ίδιο όνομα σε αγιορειτικά έγγραφα του τέλους του 13ου αιώνα (Papaggelos, 1982). Είναι πιθανή η ύπαρξη και ενός ομώνυμου χωριού εκεί κοντά. Τα κοινοτικά όρια της Νικήτης, που αναφέραμε (όριο φυσικό ο μεσαίος ποταμός), περιγράφονται στη θέση αυτή σε αγιορειτικά έγγραφα του 18ου αιώνα.

Άποψη του ποταμού Τριπόταμου και των κτισμάτων του μετοχίου της Ιεράς
Μονής Καστραμονίτου

(φωτ. Μαρία Λιλιμπάκη)

28. Υγρότοπος Αζάπικου

Ο υγρότοπος ανήκει στα διοικητικά όρια του Νέου Μαρμαρά και κατά το μικρότερο νότιο τμήμα της στη Συκιά. Πρόκειται για παραθαλάσσια επίπεδη έκταση, επιφάνειας περίπου 100 στρεμμάτων, η οποία εποχικώς κατακλύζεται.

Στο μέσον περίπου της ακτής βρίσκεται το βραχώδες έξαρμα του Αγίου Γεωργίου, που προσομοιάζει με νησί, πάνω στο οποίο βρίσκεται το ομώνυμο μονόχωρο εξωκκλήσι, κτίσμα του 19 αιώνα. Στη νότια πλαγιά του υψώματος είναι εμφανή τα ίχνη προϊστορικής εγκατάστασης. Αξιόλογη προϊστορική εγκατάσταση υπήρχε και στο ύψωμα που βρίσκεται το υδραγωγείο, αμέσως νότια της θέσης. Το έλος βρίσκεται μέσα στα όρια του μεγάλου μετοχίου "Αζάπικο" της αγιορειτικής Μονής του Παντοκράτορος. Οι κτιριακές εγκαταστάσεις του μετοχίου βρίσκονται στο βάθος της κοιλάδας, βόρεια του έλους και ανήκουν σε μεγάλη τουριστική επιχείρηση.

29. Υγρότοπος Αλατόμπαρες

Η θέση εντάσσεται στην κτηματική περιοχή του Νέου Μαρμαρά και βρίσκεται δυτικά της τοποθεσίας Αζάπικο. Μέχρι το 1975, οπότε και η εκστρατεία αποξήρανσης των ελών της Χαλκιδικής, ήταν ένα μεγάλο παραθαλάσσιο έλος που χωριζόταν από τη θάλασσα με μία επιμήκη σειρά πλάκας αμμολίθου, επικαλυμμένη με στενή λωρίδα άμμου. Το καλοκαίρι με την εξάτμιση δημιουργείται ένα στρώμα άλατος εξαιτίας του οποίου η θέση πήρε το όνομα. Το 1975 έγιναν αμοληψίες και σήμερα το έλος μετατράπηκε σε θαλάσσιο κόλπο που χωρίζεται από την υπόλοιπη θάλασσα με την ύψαλη λωρίδα των αμμολίθων.

Η έκταση του τέως έλους ήταν περίπου 15 στρέμματα. Τμήμα της ακτής πλημμύριζε έως πρόφατα σε έκταση πέντε στρεμμάτων, αλλά κατά τα τελευταία έτη ρίχθηκαν μπάζα που δεν έχουν διαστρωθεί ως σήμερα, με αποτέλεσμα το χειμώνα να κατακρατείται νερό ανάμεσα στις σωρούς.

Τον 19ο αιώνα η συγκομιδή και διάθεση του άλατος της αλατόμπαρας γινόταν υπό την εποπτεία του οθωμανού τελώνου της περιοχής.

30. Έλος Τριστινίκα

Το παράκτιο έλος Τριστινίκα βρίσκεται κοντά στον οικισμό Δεστενίκα στα διοικητικά όρια της Κοινότητας Συκιάς. Καταλαμβάνει τη βορειοδυτική γωνία της ομώνυμης παραθαλάσσιας κοιλάδας και η έκτασή του σήμερα απολογίζεται σε 30 στρέμματα.

Η τοπική προφορική παράδοση ερμηνεύει το όνομα από την οδηγία που έδωσε ένας στρατηγός στους στρατιώτες του πριν τη μάχη προκειμένου να νικήσουν τον τριπλάσιο στρατό: "(Σκότωνα) τρεις και νικά". Το όνομα όμως θα πρέπει να οφείλεται στην ύπαρξη κάποιας υδρίστριας (τρίστα) που δούλευε με τα νερά του χειμάρρου που κατεβαίνει στην περιοχή.

Άποψη του έλους Τριστινίκα (φωτ. Μαρία Λιλιμπάκη)

31. Υγρότοπος Ασημάνι και Περδικοσκιά Τορώνης

Βορείως της αρχαίας Τορώνης βρίσκονται τα ανεσκαμένα ερείπια της παλαιοχριστιανικής βασιλικής του Αγίου Αθανασίου, γύρω από την οποία, και κυρίως προς βορρά, αναπτύσσεται το έλος Ασημάνι. Πρόκειται για επίπεδη παραθαλάσσια έκταση με αλόφιλη βλάστηση, που κατά τους χειμερινούς μήνες κατακλύζεται από νερά. Εκτός της βασιλικής, η οποία είναι κτισμένη πάνω σε τεχνητό εξάρμα που δημιουργήθηκε πριν από τη θεμελίωση, υπάρχουν μέσα στο έλος και άλλα δύο παρόμοια μικρότερα εξάρματα όπου διατηρούνται θεμέλια παλαιοχριστιανικών κτιρίων.

Βορείως του έλους Ασημάνι υπάρχει ο επιμήκης βραχώδης λόφος "Της Καλογριάς τ' αλώνι" ο οποίος χωρίζει το έλος που προαναφέραμε από το μεγάλο έλος της Περδικοσκιάς. Το έλος αυτό αποτελείται από εκτεταμένη λιβαδιαία έκταση, ενώ ένα τμήμα, περίπου 20 στρέμματα, καλύπτεται από καλαμιές και βούρλα. Ολόκληρη η έκταση, επιφάνειας μεγαλύτερης από 200 στρέμματα, τους χειμερινούς μήνες κατακλύζεται από όμβρια ύδατα, τα οποία ενώνονται με τα ύδατα του Ασημάνι και εκβάλλουν στη θάλασσα, κοντά στο παρακείμενο κάστρο της Ληκύθου. Έχει υποστηριχθεί από κάποιους ειδικούς ότι η Περδικοσκιά ήταν το λιμάνι της αρχαίας Τορώνης, άποψη όμως που δεν τυγχάνει αποδοχής από τους περισσότερους ειδικούς.

Στης "Καλογριάς τ' Αλώνι" εκτείνεται ένα μέρος του νεκροταφείου της αρχαίας Τορώνης, ενώ ένα άλλο τμήμα του ίδιου νεκροταφείου καταλαμβάνει μέρος της κοιλάδας στον ανατολικό μυχώ της Περδικοσκιάς. Λαμβάνοντας υπόψη ότι τα αρχαία κτίρια που εντοπίζονται στο Ασημάνι κτίστηκαν σε αρχαίες επιχωματώσεις, θα πρέπει να θεωρηθεί βέβαιο ότι ένα τμήμα τουλάχιστον των ελών υπήρχε και κατά την αρχαιότητα.

Μπορούμε λοιπόν με βεβαιότητα να πούμε ότι τα έλη της Τορώνης είναι από τα σαφώς τεκμαιρώμενα αρχαία έλη της Χαλκιδικής. Η ύπαρξή τους συνδέεται με την ύπαρξη της αρχαίας Τορώνης, η οποία ήταν μία από τις σημαντικές αρχαίες πόλεις της Χαλκιδικής.

Σήμερα από την Τορώνη οι μόνες φαινόμενες αρχαιότητες είναι: τμήματα των τειχών της οχύρωσης των κλασικών χρόνων (Παπάγγελος, 1981), το κάστρο της Ληκύθου με φάσεις οχύρωσης από την ύστερη ρωμαϊκή εποχή μέχρι και την υστεροβυζαντινή και οι τρεις παλαιοχριστιανικές βασιλικές από τις οποίες έχει ανασκαφεί μόνον η βασιλική του Αγίου Αθανασίου (Paraggelos, 1982).

32. Λιβάρι στο Πόρτο Κουφό

Το περικόλειστο και περίφημο από την αρχαιότητα για την ασφάλειά του λιμάνι του Πόρτο Κουφό στην Κοινότητα Συκιάς, περιβαλλόταν από εκτεταμένα έλη. Από αυτά το δυτικό τμήμα των ελών επιχωματώθηκε μετά το 1950. Το βόρειο τμήμα, το οποίο βρίσκεται απέναντι από την είσοδο του λιμανιού, αποτελείται από μια έκταση περίπου 25 στρεμμάτων που καλύπτεται από χαμηλή αλόφιλη βλάστηση και αραιούς καλαμώνες. Τα τελευταία έτη παρατηρείται μία τάση επιχωμάτωσής του αλλά στο μεγαλύτερο μέρος του καλύπτεται από νερό τους χειμερινούς μήνες.

Το Λιβάρι βρίσκεται στη νοτιοανατολική πλευρά του λιμανιού και αποτελεί το τρίτο ελώδες τμήμα. Πρόκειται για μια έκταση μεγαλύτερη από 100 στρέμματα, η οποία χωρίζεται από τη θάλασσα με στενή αμμώδη λωρίδα. Το βάθος ξεπερνά σε πολλά σημεία τα δύο μέτρα και το έλος τροφοδοτείται από δικές του κυρίως πηγές. Τους θερινούς μήνες που η παροχή των πηγών μειώνεται, το έλος τροφοδοτείται με νερό της θάλασσας, διαμέσου μιας σωληνογέφυρας.

Στο Λιβάρι το οποίο διατηρεί παρεφθαρμένα το μεσαιωνικό του όνομα "Βιβάριον", υπάρχει μεγάλη ποικιλία θαλασσίων ψαριών. Κατά τον 14ο αιώνα ανήκε στη Μονή της Μεγίστης Λαύρας, η οποία είχε το αποκλειστικό δικαίωμα της αλιείας (Lavra, 1977).

Στη δυτική πλευρά του Λιβαριού στο ασβεστολιθικό ύψωμα Παγώνα, λειτούργησε τις αρχές της δεκαετίας του 1970 λατομείο θραυστών υλικών, για την εξυπηρέτηση του οποίου επιχωματώθηκε τμήμα του έλους επιφάνειας 10 περίπου στρεμμάτων. Στη σπηλιά αυτή υπήρχε αρχαίο ιερό, το οποίο "εξαγνίστηκε" με μεγάλους κόκκινους σταυρούς, ζωγραφισμένους στην οροφή κατά την παλαιοχριστιανικήν περίοδο (Papaggelos, 1982).

Άποψη του Λιβαρίου στο Πόρτο Κουφό

(φωτ. Μαρία Λιλιμπάκη)

33. Υγρότοπος Παραλίας Συκιάς

Το παραλιακό τμήμα του κάμπου της Συκιάς αποτελεί ένα εκτεταμένο λιβάδι, το οποίο αναφέρεται σε αγιοριτικά έγγραφα του 14ου αιώνα ως "δεσποτικό λιβάδιον" (Lavra, 1977) & (Papangelos, 1982).

Το λιβάδι διασχίζουν δύο χείμαρροι, όπου ο ένας εκβάλλει στον νότιο μυχό του κόλπου της Συκιάς δημιουργώντας ένα επίμηκες έλος (στόμι), παράλληλο προς την ακτή. Στον βόρειο μυχό του κόλπου, δίπλα από εξωκκλήσι του Αγίου Ιωάννη εκβάλλει ο άλλος χείμαρρος δημιουργώντας και αυτός άλλο "στόμι", κάθετο προς την ακτογραμμή.

34. Υγρότοπος Σάρτης

Ο κάμπος της Σάρτης υδρεύεται από έναν μεγάλο χείμαρρο, στην εκβολή του οποίου σχηματίζεται έλος (στόμι), έκτασης 2 στρεμμάτων, αντίστοιχο με αυτό της Συκιάς. Στον κάμπο της Σάρτης, σε θέσεις που δεν έχουν προσδιοριστεί ως σήμερα, υπήρχε η αρχαία πόλη Σάρτη και το μεσαιωνικό χωριό ο Σάρτης (Papangelos, 1982), από το οποίο περνούσε ο παραπάνω χείμαρρος.

35. Υγρότοπος Πλατανιτοίου

Ο υγρότοπος ανήκει διοικητικά στην Κοινότητα Σάρτης και ο ομώνυμος χείμαρρος σχηματίζει στην εκβολή του επίμηκες έλος, έκτασης 3 στρεμμάτων, κάθετο προς την ακτή. Οι όχθες του καλύπτονται από υδρόφιλη, θαμνώδη και δενδρώδη βλάστηση.

Το Πλατανίτσι βρισκόταν μέσα στα όρια του μεγάλου Ξηροποταμικού μετοχίου της Σάρτης. Στην περιοχή υπήρχε μια μικρή εγκατάσταση των αρχαϊκών χρόνων για την οποία όμως οι πληροφορίες είναι ελάχιστες.

36. Λιβάρι Βουρβουρούς

Η θέση ανήκει στην Κοινότητα του Αγίου Νικολάου και πρόκειται για παραθαλάσσια, αβαθή ελώδη περιοχή, φαινομένης έκτασης 100 στρεμμάτων που χωρίζεται από τη θάλασσα με στενή αμμώδη λωρίδα.

Μνημονεύεται ως Βιβάριον, δηλαδή ιχθυοτροφείο ήδη το 1085 (Paraggelos, 1982). Στην ύπαρξή του φαίνεται να οφείλει το όνομά της η Βουρβουρού (Βόρβορος). Στη δεκαετία του 1970 άρχισαν εργασίες εκβάθυνσης για τη δημιουργία ιχθυοτροφείου. Τότε άνοιξε διάυλος επικοινωνίας με τη θάλασσα, ο οποίος εξακολουθεί να λειτουργεί και σήμερα. Η περιοχή σήμερα αποτελεί καταφύγιο θηραμάτων.

Άποψη του Λιβαρίου Βουρβουρούς

(φωτ. Μαρία Λιλιμπάκη)

37. Υγρότοπος Λιβροχιού Αγίου Νικολάου

Βορειοδυτικά του Όρμου της Παναγίας βρίσκεται η περιοχή Λιβροχίο, στην οποία εκβάλλει ο ομώνυμος χείμαρρος. Στην εκβολή του χείμαρρου δημιουργείται έλος (στόμι), έκτασης 3 στρεμμάτων κατά προσέγγιση.

Το όνομα Λιβροχίο είναι εξέλιξη του μεσαιωνικού ονόματος Λινοβροχείο που μαρτυρεί ότι κάποτε γινόταν στην περιοχή καλλιέργεια και κατεργασία λιναριού.

38. Υγρότοπος Πυργαδικίου

Η θέση αφορά εκβολή χείμαρρου διερχόμενου από την χαράδρα που σχηματίζουν οι προς βορράν κείμενοι χαμηλοί όγκοι. Η εκβολή είναι περιτριγυρισμένη από καλαμώνες, αγριελιές, αγριοτριανταφυλλιές και υδροχαρή φυτά ενώ βορειότερα η βλάστηση συνεχίζεται με πλατάνια κ.λπ. δένδρα.

Η ευρύτερη περιοχή ανήκει στα όρια του μετοχίου της Μονής Δοιχειαρίου, μετόχι που η ίδρυσή του ανάγεται στον 11ο αιώνα (Docheiariou, 1984). Χαρακτηριστικό της θέσης είναι το μετοχιακό κτίσμα που βρίσκεται σε απόσταση 100 μ. από την εκβολή. Πρόκειται για διόροφο, λιθόκτιστο κτίσμα (12.0x8.0 μ.), με ξύλινη στέγη και μορφολογικά χαρακτηριστικά της μοναστηριακής αρχιτεκτονικής, που χρονολογείται από τα τέλη του προηγούμενου αιώνα. Πρόσφατα, δηλαδή την τελευταία 20ετία, έγινε μικρή επέμβαση στο κτίριο, ουσιαστικά όμως αυτό παραμένει ερειπωμένο και σε αχρηστία.

Σε κοντινή απόσταση από την εκβολή διατηρούνται δύο λιμενοβραχίονες από τους οποίους ο ένας είναι σύγχρονος του μετοχίου, ενώ ο δεύτερος κατασκευάστηκε τον τελευταίο αιώνα και εξυπηρετεί και σήμερα τις ανάγκες των χρηστών.

39. Υγρότοπος Γοματίου - Δεβελικίου

Ο χείμαρρος του Γοματίου πρέπει να ταυτίζεται με τον "Ψυχρό ποταμό" τον οποίο αναφέρει ο Αριστοτέλης, επισημαίνοντας ότι τα πρόβατα που ποτίζονταν από τα νερά που άλλαζαν χρώμα μαλλιού (Ζάγκλης, 1956).

Από το σημείο που τέμνεται ο χείμαρρος με τον χωματόδρομο προς τον οικισμό Δεβελικίου και μέχρι τη θάλασσα, σε μήκος περίπου 150 μ., δημιουργείται

έλος, πλάτους 6.0 μ. και βάθους περίπου 1.0 μέτρου. Η κοίτη έχει πυκνή βλάστηση με καλαμιές και σε ορισμένα σημεία με αλόφιλη βλάστηση.

Στα μεσοβυζαντινά χρόνια υπήρχε στην περιοχή ο οικισμός Δεβελίκι. Από τον 12ο αιώνα η περιοχή άρχισε τμηματικά να μετατρέπεται σε μετοχιακή αγιορειτική ιδιοκτησία. Το 14ο αιώνα ανήκε στις Μονές Ιβήρων, Λαύρας, Χελανδαρίου και αργότερα στη Μονή Διονυσίου (Παπάγγελος, 1983).

Ο σημερινός οικισμός του Δεβελικίου άρχισε να οργανώνεται το 1923 με την αποτυχημένη εγκατάσταση προσφύγων που όμως σύντομα εγκατέλειψαν τον τόπο ως εξαιρετικά δυσπρόσιτο τότε. Σήμερα είναι παραθεριστικός οικισμός των κατοίκων του Γοματίου και άλλων περιοχών.

Ανατολικά του οικισμού, στον παραθαλάσσιο λόφο Καστρί, δηλαδή στα 500 μ. ανατολικά του ποταμού, διακρίνονται τα ίχνη αξιόλογης εγκατάστασης των κλασσικών και ελληνιστικών χρόνων. Στο Καστρί οριοθετούνται οι Κοινότητες Ιερισσού και Γοματίου ήδη από τον 11ο αιώνα.

40. Οζόλιμνος Ιερισσού

Οζόλιμνος ονομάζεται η μεγάλη παραθαλάσσια, εποχιακώς πλημμυριζόμενη έκταση μπροστά στον εγκαταλειμμένο προσφυγικό συνοικισμό που είχε οργανωθεί στη θέση αυτή με το όνομα Ξηροπόταμος και η οποία υπάγεται στον Δήμο Ιερισσού. Το εμβαδόν της έκτασης είναι περίπου 500 στρέμματα. Το 1975 επιχώθηκε με άμμο και σήμερα κυριαρχείται από αλόφιλη βλάστηση.

Η θέση αναφέρεται ως "Οζόλιμνος" δηλαδή "όζουσα" (βρωμερή) λίμνη, ήδη από τα μέσα του 10ου αιώνα, όταν ιδρύθηκε στην περιοχή ο πρώτος πυρήνας του μετοχίου της Μονής Ξηροποτάμου (Χεροποταμου, 1964).

Τον 14ο αιώνα όλη η περιοχή ανήκε ήδη στη Μονή από την οποία απαλλοτριώθηκε τη δεκαετία του 1930. Από τις μετοχιακές εγκαταστάσεις της Μονής σώζονται στην κορυφή παρακείμενου λόφου που δεσπόζει, τα ερείπια του ισογείου επιβλητικού πύργου, ένας μεγάλος όρθιος τοίχος μετοχιακού κτίσματος και μία ερειπωμένη υδατοδεξαμενή, όλες κατασκευές από εμφανή λιθοδομή.

Το έλος του Οζόλιμνου πιθανόν αποτελεί κατάλοιπο του μεγάλου λιμανιού της Ουρανόπολης, η οποία κτίστηκε από την οικογένεια του Κασσάνδρου το 315 π.Χ.

41. Διώρυγα του Ξέρξη - Πρόβλακας

Από τη γνωστή στην Ιστορία, διώρυγα του Ξέρξη διακρίνεται σήμερα ένα "ίχνος" σηματοδοτούμενο από λιβαδειαίες, ελώδεις και κατάφυτες εκτάσεις στη σειρά, από τον Ακάνθιο Κόλπο έως τον Σιγγιτικό.

Στην πλευρά του Σιγγιτικού Κόλπου, δυτικά του χαρακτηριστικού λόφου της Τρυπητής, η έξοδος της διώρυγας συμπίπτει με την εκβολή του χειμάρρου Λαυρεώτικου. Η κοίτη του χειμάρρου είναι κλεισμένη από την άμμο της ακτής και με αυτόν τον τρόπο δημιουργείται ένα παραθαλάσσιο έλος, πλάτους περίπου 10 μ. και μήκους 50 μ. Από την πλευρά του Ακανθίου Κόλπου η έξοδος της διώρυγας φράσσεται σήμερα από το νεκροταφείο των Νέων Ρόδων και την αποθήκη της Ένωσης Γεωργικών Συνεταιρισμών. Και τα δύο βρίσκονται σε επιμήκη παραθαλάσσια θίνα. Η θίνα αυτή ως φράγμα, δημιούργησε μια μεγάλη ελώδη έκταση, περίπου 50 στρεμμάτων, της οποίας τα ύδατα εκβάλλουν με υπόγειο αγωγό αμέσως δυτικά του νεκροταφείου.

Τα έλη τα είδε και περιέγραψε ο Άγγλος περιηγητής Λήκ (έργο του το "Travels in Northern Greece") το 1807, ενώ αναφέρονται και σε αγιορείτικα έγγραφα του 13ου αιώνα (Παπάγγελος, 1993).

Εκατέρωθεν της διώρυγας, από θάλασσα σε θάλασσα εκτείνεται ο αρχαιολογικός χώρος της Ουρανόπολης, της οποίας τα ίχνη των τειχών, μήκους 8 χλμ., διακρίνονται σποραδικά ως σήμερα. Η πόλη αυτή, ήταν ενταγμένη στο οικιστικό πρόγραμμα του Κασσάνδρου μαζί με την Κασσάνδρεια και τη Θεσσαλονίκη αλλά δεν κατόρθωσε να αναπτυχθεί και να επιβιώσει. Οι πληροφορίες που υπάρχουν γι' αυτήν είναι ελάχιστες και στην εποχή του Στράβωνα ήταν ήδη έρημη.

Τον 10ο αιώνα τα τείχη της σώζονταν ακόμη σε καλή κατάσταση και χρησίμευαν ως οροθέσια των αγιορειτικών μετοχίων που άρχισαν να ιδρύονται εκεί. Για τη διώρυγα δε γίνεται ουδεμία άμεση αναφορά στα αγιορειτικά έγγραφα, όμως το βασικό τοπωνύμιο της περιοχής από τον 10ο αιώνα και εξής είναι "Πρόβλακας" σε διάφορες παραλλαγές (Προαύλακος, Πρίβλακας κ.λπ.). Το τοπωνύμιο αυτό πολύ νωρίς, ήδη τον 11ο αιώνα, είχε παρετυμολογηθεί ως προερχόμενο από το Προαύλαξ (δηλ. μπροστά από τον αύλακα, διώρυγα). Σήμερα όμως γνωρίζουμε ότι πρόκειται για μια ξενόφερτη λέξη που σημαίνει τη διώρυγα που συνδέει δύο ποταμούς ή δύο θάλασσες.

Ήδη από τους χρόνους της Ρωμαιοκρατίας είχε αμφισβητηθεί το κατά πόσο η διώρυγα είχε πράγματι κατασκευασθεί ή είχε κατασκευασθεί μόνο μία διωλκός.

Ασχέτως με το τι έκανε ο Ξέρξης, η παράδοση της δια ξηράς μεταφοράς των πλοίων από τη μια θάλασσα στην άλλη, στη θέση αυτή διατηρήθηκε και τον 19ο αιώνα. Η αμφισβήτηση ίσως μπορεί να αρθεί με γεωλογική διερεύνηση, η οποία θα αρχίσει από την ακτή του Σιγγιτικού Κόλπου.

Το έλος της περιοχής του νεκροταφείου έχει προταθεί ως η πιθανή θέση του λιμανιού της πόλης που ίδρυσε ο Κάσσανδρος.

42. Υγρότοπος Κουρίτσας

Ο υγρότοπος βρίσκεται στα όρια της Κοινότητας των Νέων Ρόδων-Ουρανούπολης και της περιοχής Λαδιάβα του Δήμου Ιερισσού στην ακτή του Ακάνθιου Κόλπου. Πρόκειται για μία επίπεδη παραθαλάσσια λωρίδα, μεταβλητού πλάτους από 50 ως 500 μ. όπου εκβάλλει ο χείμαρρος του Αγίου Νικολάου. Ο χείμαρρος είναι ο σημαντικότερος της περιοχής και η εκβολή του, σε απόσταση 500 μ. από τη θάλασσα διασπάται σε δύο κοίτες, τη νέα και την παλιά, οι οποίες απέχουν μεταξύ τους περίπου 300 μ.

Από την άμμο της θάλασσας έχουν σήμερα αναστομωθεί οι κοίτες με αποτέλεσμα τα νερά να διαχέονται πριν χυθούν στη θάλασσα και να δημιουργούν εκτεταμένο έλος τους χειμερινούς μήνες. Το έλος περιβάλλεται από επιμήκη καλαμώνα, κυμαινόμενου πλάτους.

Οι δύο εκβολές του χείμαρρου αλλά και ο κεντρικός χείμαρρος, σε μήκος 1.000 μ. από τη θάλασσα, είναι κατάφυτος από δάσος μεγάλων πλατάνων και άλλων δένδρων και φυτών.

Η περιοχή βρίσκεται δυτικά των ορίων του Αγίου Όρους και μέχρι τη δεκαετία του '30 ήταν μετόχι της Μονής Χελανδαρίου, στην οποία ανήκε από τα μέσα του 14ου αιώνα (Παπάγγελος, 1985). Τη λιβαδειαία αυτή έκταση χρησιμοποιούσε η Μονή ως τόπο βοσκής των βοοειδών που είχε στην κατοχή της.

Στη δυτική άκρη της ελώδους ακτογραμμής, πάνω σε βραχώδες έξαρμα-ακρωτήρι, βρίσκονται τα ερείπια του "παλαιόκαστρου", το οποίο ταυτίζεται με την αγιορειτική μονή του Σκορπίου η οποία περιήλθε στο Χελανδάρι το 1326 (Παπάγγελος, 1991).

43. Υγρότοπος Αρσενίκια (το) ή (η)

Βόρεια του ακρωτηρίου Κλεισούρι και της Ιερισσού επεκτείνεται μία επιμήκης, παραθαλάσσια λωρίδα ποικίλου πλάτους, με μέγιστο τα 500 μ., σε μήκος 2 χλμ., της οποίας η ακτογραμμή αποτελεί μη διακοπτόμενη υψηλή θίνα. Πίσω από τη θίνα διαμορφώνεται μία εποχικώς ελώδης επιμήκης έκταση, παράλληλα προς την οποία υπάρχει επίσης μία λιβαδειαία έκταση. Τμήμα της ελώδους περιοχής εκβαθύνθηκε προ δεκαετίας και διαμορφώθηκε μονάδα οστρακοκαλλιέργειας, έκτασης 1.500 τ.μ. περίπου. Καλαμώνες καλύπτουν τμήματα του έλους ενώ σε ένα τμήμα του διασώζεται μία συμπαγής δασοσυστάδα από καραγάτσια.

Τα Αρσενίκια αναφέρονται σε αγιορειτικά έγγραφα από τον 10ο αιώνα ως χωριό και ως τόπος αγροτικής και κτηνοτροφικής παραγωγής (Iniron 1985, σ. 82-83). Έχει διατυπωθεί η σκέψη ότι σε κάποιο σημείο της περιοχής θα πρέπει να αναζητηθεί η ελληνιστική πόλη "Αρσενίκεια" η οποία όμως δεν μνημονεύεται σε διαθέσιμες πηγές.

Στα Αρσενίκια εκβάλλει και ο κύριος χείμαρρος της περιοχής, ο Κοκκινόλακκος, ο οποίος πήρε το όνομά του από τα οξείδια του σιδήρου που χρωματίζουν τα νερά του καθώς περνά από τη μεταλλοφόρο περιοχή των Σιδηροκαυσίων (σήμερα Μαντέμ-Λάκκος). Ο λάκκος αυτός αποτελεί το βόρειο όριο της περιοχής της Ιερισσού από τον 10ο αιώνα.

44. Υγρότοπος Κουρί Στρατονίκης

Βόρεια της Αρσενίκειας περιοχής είναι το Κουρί (σημαίνει δάσος). Πρόκειται για παραθαλάσσια και επίπεδη έκταση η οποία σε γενικές γραμμές παρουσιάζει τα ίδια μορφολογικά χαρακτηριστικά με την Αρσενίκια. Η αλόφιλη βλάστηση είναι και εδώ πλούσια και χαρακτηριστική. Σε άμεση γειτνίαση με την περιοχή υπάρχουν παραθεριστικά κτιριακά συγκροτήματα.

45. Χείμαρρος Μεγάλης Παναγίας

Ο χείμαρρος της Μεγάλης Παναγίας αποτελεί παραπόταμο του ποταμού της Ορμύλιας και βρίσκεται στα ανατολικά όρια του ομώνυμου οικισμού. Η ροή του χειμάρρου δεν είναι συνεχής καθόλη τη διάρκεια του έτους. Χαρακτηριστικό είναι

το τοξωτό, λίθινο γεφύρι, ιδιαίτερης μορφής και γραφικότητας, που γεφυρώνει τον δρόμο προς το Προσκύνημα.

Στην αριστερή όχθη του χειμάρρου, βόρεια της γέφυρας και σε απόσταση 20 μ. από αυτήν, υπάρχει αστεγής, σήμερα, λιθόκτιστος υδρόμυλος που συνοδεύεται από τον τυπικό επίσης λίθινο υδατόπυργο, ένδειξη της προβιομηχανικής δραστηριότητας στον οικισμό.

46. Υγρότοπος Μαύρος Λάκκος

Πρόκειται για την εκβολή (στόμι) του χειμάρρου της παραθαλάσσιας κοιλάδας της Ολυμπιάδας, ο οποίος αποτελεί το φυσικό όριο των αγροκτημάτων των Κοινοτήτων Βαρβάρας και Ολυμπιάδας. Από την ασφαλτο μέχρι τη θάλασσα, σε μήκος 200 μ., είναι σχεδόν καθόλη τη διάρκεια του έτους πλημμυρισμένος και στα νερά του διαβιούν αρκετά ψάρια. Οι όχθες του είναι κατάφυτες από πλατάνια και καλαμώνες.

Απέναντι από την εκβολή και σε απόσταση ενός μιλίου βρίσκεται το νησί Καυκαλός ή Κάπρος. Το νησί μνημονεύεται από τους αρχαίους συγγραφείς πάντα σε συνάρτηση με τα αρχαία Στάγειρα. Η πεδινή έκταση δεξιά και αριστερά της εκβολής του Μαύρου Λάκκου αποτελεί τον βασικό παραγωγικό χώρο των αρχαίων Σταγείρων, τα οποία ανασκάπτονται ανατολικά της Ολυμπιάδας (Παπάγγελος, 1979). Ο Μαύρος Λάκκος είναι η κύρια πηγή αρδεύσεως του γεωργικού αυτού χώρου.

47. Υγρότοπος Λίνταιστο Βαρβάρας

Στο βόρειο άκρο της ημισελινοειδούς πεδιάδας των αρχαίων Σταγείρων βρίσκεται ένα παραθαλάσσιο, βραχώδες, έξαρμα που ονομάζεται Λίνταιστο. Η πεδινή έκταση που βρίσκεται σε επαφή με τους νότιους πρόποδες του είναι λιβαδειαία σήμερα. Στο μέσον της υπάρχει ένα έλος έκτασης 6-7 στρεμμάτων που περιβάλλεται από εκτεταμένο καλαμώνα συνολικής έκτασης 15 στρ. περίπου.

Η προσέγγισή του είναι δύσκολη και καθιστά την εξακρίβωση του βάθους και της πανίδας του έλους ακατόρθωτη. Κατά πληροφορίες από την Κοινότητα της Βαρβάρας, όπου ανήκει διοικητικά, δρομολογείται η αποξήρανσή του.

6. ΣΥΖΗΤΗΣΗ - ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Η Χαλκιδική εμφανίζει ένα μεγάλο αριθμό υγροτόπων οι οποίοι ποικίλουν ως προς τον τύπο και τα κύρια γνωρίσματά τους. Η Ομάδα Εργασίας αναγνώρισε και κατέγραψε συνολικά 47 υγροτοπικές περιοχές κατανεμημένες σε όλη την παράκτια γραμμή της χερσονήσου.

Η διερεύνηση έδειξε ότι τα ιστορικο-αρχαιολογικά στοιχεία που πλαισιώνουν τους τόπους είναι πλούσια, χρονολογικά ξεκινούν από τους προϊστορικούς χρόνους και φθάνουν στην νεώτερη ιστορία των χρόνων μας. Τα υλικά κατάλοιπα, παρόλο που δεν είναι διατηρημένα πάντοτε, είναι σημαντικά και συμβάλλουν στη διαμόρφωση μιας εικόνας της Χαλκιδικής εξελισσόμενης διαμέσου των αιώνων. Οι ιστορικές μνήμες που διατηρούνται στα αρχεία ή στην καθημερινότητα των κατοίκων συνδέουν την ύπαρξη των υγροτόπων με τον τρόπο εγκατάστασης και διαβίωσης του ανθρώπινου δυναμικού. Μνημεία πολιτισμού υφίστανται σε εξάρτηση με τους υγροτόπους. Η διατήρησή τους, λοιπόν, απαιτεί και προϋποθέτει και τη διατήρηση των υγροτοπικών περιοχών.

Οι προτάσεις των υπηρεσιακών παραγόντων για την αποξήρανση των ελών της Χαλκιδικής έχουν κατατεθεί από το 1913, (αδημοσίευτη έκθεση 40 σελίδων του τότε "νομιάτρου" Θεσσαλονίκης, Γ. Παπανικολάου, για την υγειονομική κατάσταση της Χαλκιδικής), δηλαδή ένα μόλις έτος μετά την απελευθέρωση και αποσκοπούσαν στην καταπολέμηση της ελονοσίας που μάστιζε τον πληθυσμό.

Το πρόγραμμα αποξήρανσης των ελών της Χαλκιδικής του οποίου η συστηματική εφαρμογή ξεκίνησε το 1975, αντιμετώπισε το ζήτημα των υγροτόπων από μία άποψη που απέχει πολύ από τη σημερινή ως προς τη φιλοσοφία, την πρακτική και τους στόχους. Με εσπευσμένες διαδικασίες απέβλεπε κυρίως στην εξαφάνιση των ελών, την οικοπεδοποίησή τους, την ένταξή τους σε μεγαλεπήβολα σχέδια τουριστικής ανάπτυξης, ή την απόδοση προς γεωργική καλλιέργεια. Αφού κρούσματα ελονοσίας δεν υπάρχουν πλέον, η αποξήρανση των ελών θεωρήθηκε βασική προϋπόθεση για την τουριστική ανάπτυξη της χερσονήσου. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να μην ακολουθηθεί σχεδόν κανένας προγραμματισμός αξιολόγησης, ανάλυσης και στη συνέχεια εφαρμογής ειδικών μελετών για το σύνολο των εκτάσεων της χερσονήσου αλλά και για τον κάθε τόπο ιδιαίτερα.

Παρόλο που μεγάλες αποξηράνσεις και αλλοιώσεις έχουν ήδη πραγματοποιηθεί στον υγροτοπικό πλούτο της χερσονήσου, η ανάγκη ολοκληρωμένης μελέτης για την προστασία και τη συνετή διαχείριση αυτών των φυσικών πόρων είναι επιτακτική.

Το υπάρχον νομικό καθεστών προστασίας, ορίζει σήμερα τις διαδικασίες που απαιτούνται πριν την οποιαδήποτε ανθρώπινη παρέμβαση στο περιβάλλον. Ο Ν. 1650/86 και η εκτελεστική αυτού ΚΥΑ 69263/5387/90 καθορίζουν σαφώς τη διαδικασία εκπόνησης Μελέτης Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων (ΜΠΕ), η οποία πρέπει να προηγείται της οποιασδήποτε ουσιαστικής παρέμβασης στο φυσικό περιβάλλον.

Η διαφύλαξη έτσι των αξιών των τόπων εξασφαλίζεται μαζί με την προσπάθεια της μη αλλοίωσης του περιβάλλοντος. Σε περιπτώσεις που ήδη έχουν γίνει έργα με αποτελέσματα μη αναστρέψιμα είναι χρήσιμο να γίνουν προσπάθειες αποκατάστασης του τοπίου, με βάση πάλι ειδική μελέτη.

Η ανάδειξη των υγρότοπων μπορεί να γίνει σε συνδυασμό με γειτνιάζουσες χρήσεις, όπως αρχαιολογικούς χώρους, αθλητικές δραστηριότητες, παραδοσιακά κτίρια και δραστηριότητες κ.ά. Οι εργασίες τυχόν αποξήρανσης, διευθέτησης, εκβάθυνσης κ.λπ. τόσο στα έλη όσο και ιδιαίτερα στην κοίτη και την εκβολή χειμάρρων πρέπει να γίνεται με γνώμονα τη διατήρηση του τοπίου, τη διαφύλαξη της πανίδας και της χλωρίδας και γενικά της βιοποικιλότητας των τόπων.

7. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Βαφειάδης, Μ. 1994. Φαινόμενα πλημμυρών και ξηρασίας στην Ελλάδα. Πολυτεχνική Σχολή ΑΠΘ. 45 σελ.
2. Βοκοτοπούλου-Μένδη, Ιωάννα. 1987. Ανασκαφικές Έρευνες στη Χαλκιδική. Αρχαιολογική Επιθεώρηση Μακεδονίας-Θράκης, Τεύχος: 1. 279-293 σελ.
3. Βοκοτοπούλου-Μένδη, Ιωάννα. 1990. Ποσειδί. Αρχαιολογική Επιθεώρηση Μακεδονίας-Θράκης, Τεύχος: 4. 399-410 σελ.
4. Bompaire, J. 1964. Actes de Xeropotamou. Paris.
5. Γεράκης, Π. Α. 1993. Υγρότοποι. ΕΚΒΥ. 24 σελ.
6. Δημητριάδης, Β. 1980. Φορολογικές κατηγορίες των χωριών της Θεσσαλονίκης κατά την Τουρκοκρατία. Περιοδικό "Μακεδονικά", Τεύχος: 20. 375-459 σελ.
7. Εγκυκλοπαίδεια της Ελληνικής Μυθολογίας. 1980. Έκδόσεις Μέρμηγκα: Τόμος 2. 141-186 σελ.
8. Ζάγκλης, Δ. 1956. Χαλκιδική. Θεσσαλονίκη.
9. Lefort, J. 1985. Actes d' Iviron. Paris.
10. Κωτσάκης, Κ. και Σ. Ανδρέου. 1987. Διαστάσεις του χώρου στην Κεντρική Μακεδονία. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Έκδόσεις ΑΜΗΤΟΣ. 57-86 σελ.
11. Lemerle, P. 1970, Actes de Lavra. Paris.
12. Lemerle, P. 1977, Actes de Lavra. Paris.
13. Μπούρας, Χ. 1977. Ιστορία της αρχιτεκτονικής. Εθνικό Μετσόβειο Πολυτεχνείο. Τόμος Ι: 15-21 σελ. και Τόμος ΙΙ: 213-225 & 311-326 σελ..
14. Oikonomides, N. 1968. Actes de Dionysiou. Paris.
15. Oikonomides, N. 1978. Actes de Kastamonitou. Paris.
16. Oikonomides, N. 1984. Actes de Docheiariou. Paris.
17. Παζαράς, Θ. 1993. Επανομή. Θεσσαλονίκη.
18. Papachryssanthou, D. 1986. Actes de Xenophon. Paris.
19. Παπάγγελος, Ι. 1972. Συμβολή εις την ετυμολογίαν του ονόματος του χωρίου Νικήτη της Χαλκιδικής. Περιοδικό "Μακεδονικά", Τεύχος: 12. 303-316 σελ.
20. Παπάγγελος, Ι. 1978. Συμβολή στην ιστορία και αρχαιολογία της περιοχής της Γαλατίστης. Περιοδικό "Χρονικά της Χαλκιδικής", Τεύχος: 33-34. 63-93 σελ.
21. Παπάγγελος, Ι. 1978. Δύο ομολογίες της χώρας Συκιάς για την Τορώνη. Περιοδικό "Χρονικά της Χαλκιδικής", Τεύχος: 33-34. 115-127 σελ.
22. Παπάγγελος, Ι. 1979. Τοπογραφικές παρατηρήσεις στα αρχαία Στάγειρα. Περιοδικό "Χρονικά της Χαλκιδικής", Τεύχος: 35. 135-158 σελ..
23. Παπάγγελος, Ι. 1981. Χαλκιδική. Θεσσαλονίκη. 320 σελ.

24. Παπάγγελος, Ι. 1983. Προσπάθεια εντοπισμού της καθέδρας των γερόντων. Περιοδικό "Μακεδονικά", Τεύχος: 23. 305-317 σελ.
25. Παπάγγελος, Ι. 1985. Ειδήσεις για τα ιβηρικά μετόχια της Ιερισσού. Περιοδικό "Βυζαντινά", Τεύχος: 13. 1596-1618 σελ.
26. Παπάγγελος, Ι. 1987. Το πολίχνιον της Κασσανδρείας. Πρακτικά του Α' Συμποσίου Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Χαλκιδικής. Θεσσαλονίκη. 201-210 σελ.
27. Παπάγγελος, Ι.. 1988. Χαλκιδική. Έκδοση Μαλλιάρης Παιδεία.
28. Παπάγγελος, Ι. 1990. Το χωρίον του Σωλήνος στην Κασσάνδρα. Περιοδικό "Μακεδονικά", Τεύχος: 27. 171-182 σελ.
29. Παπάγγελος, Ι. 1992. Η ιστορία της Ορμύλιας. Έκδοση "Ορμύλια, Ιερό Κοινόβιο Ευαγγελισμού της Θεοτόκου". Αθήνα. 24-68 σελ. & 190-200 σελ.
30. Παπάγγελος, Ι. 1993. Ουρανουπόλεως τοπογραφικά. Πρακτικά Ε' Διεθνούς Συμποσίου "Αρχαία Μακεδονία". Θεσσαλονίκη. 1155-1187 σελ.
31. Παπάγγελος, Ι. 1993. Ελαία και έλαιον στη Μεσαιωνική Χαλκιδική. Πρακτικά συμποσίου "Ελιά και Λάδι". 7-9 Μαΐου 1993. Καλαμάτα. (Υπό δημοσίευση).
32. Παπάγγελος, Ι. 1994. Αγραμάδες και προσχωματικός χρυσός. Περιοδικό "Τεχνολογία", Τεύχος: 7. 52-54 σελ.
33. Παπάγγελος, Ι. 1995. Τα μετόχια της μονής Βατοπεδίου. Ιερά Μεγίστη Μονή του Βατοπεδίου. (Υπό δημοσίευση).
34. Παπαγιάννης, Θ. 1990. Ελληνικοί υγρότοποι: πολιτιστικές αξίες και δραστηριότητες του τριτογενούς τομέα. Πρακτικά συνάντησης εργασίας "Προστασία και διαχείριση των ελληνικών υγροτόπων", 17-21 Απριλίου 1984. WWF, Εργαστήριο Οικολογίας Τμήματος Γεωπονίας ΑΠΘ, IUCN, Θεσσαλονίκη. 155-170 σελ.
35. Ροδολάκης, Ν. 1993. Επιφανειακό υδατικό δυναμικό και περιφερειακή ανάπτυξη. σελ. 7.
36. Simons, J.O. 1981. Landscape Architecture. London, 240 pp.
37. Σχινάς, Ν.Θ. 1887. Οδοιπορικόν Μακεδονίας και Θάσου. Αθήνα.
38. Ταβλάκης, Γ. 1987. Το κάστρο της Βρύας στη δυτική Χαλκιδική. Πρακτικά του Α' Συμποσίου Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Χαλκιδικής, Δεκέμβριος 1984, Θεσσαλονίκη. 145-156σελ.
39. Τραγανού-Δεληγιάννη, Όλγα. 1994. Τα ρέματα του πολεοδομικού συγκροτήματος Θεσσαλονίκης ως ιστορικοί τόποι. Έκδοση Τ.Ε.Ε. 5 σελ.
40. Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου, Ελένη. 1988. Ανασκαφή στον Αη-Γιάννη Νικήτης, Αρχαιολογική Επιθεώρηση Μακεδονίας-Θράκης, Τεύχος: 2. 347-355 σελ.

8. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

8.1. Συνοπτικός Κατάλογος των Υγροτόπων της Χαλκιδικής

1. Αλυκές Αγγελοχωρίου
2. Υγρότοπος Νεοχωρίτικα Επανομής
3. Υγρότοπος Επανομής
4. Υγρότοπος Ακρωτηρίου Νέας Ηράκλειας
5. Εκβολές ποταμού Χαβρία (Στόμιον)
6. Υγρότοπος Βεριάς
7. Υγρότοπος Σωζόπολης
8. Υγρότοπος Παραλίας Τρίγλιας
9. Υγρότοπος Νέων Πλαγίων
10. Υγρότοπος Παραλίας Λιονυσίου & Πορταριάς
11. Έλος Νέων Μουδανιών
12. Βρωμαλυκή Αγίου Μάμα
13. Έλος Σταυρονικήτα
14. Υγρότοπος Μεγάλης Κύψας ή Αγροτικών Φυλακών Ξενοφώντος
15. Υγρότοπος Ποσιδίου
16. Υγρότοπος Κάνιστρου Παλιουρίου - Άγιος Νικόλαος
17. Υγρότοπος Γλαρόκαβου
18. Υγρότοπος Μαυρόμπαρας
19. Υγρότοπος Ποτόκι Σωλήνα
20. "Λίμνα" Αφύτου
21. Υγρότοπος Δάφνης
22. Έλος Αγίου Μάμα
23. Εκβολές Ολυνθίου ποταμού
24. Ποταμός της Ορμύλιας
25. Υγρότοπος Λιοβροχιά Λιθηρής
26. Υγρότοπος Στρόγγυλη Μπάρα
27. Τριπόταμος
28. Υγρότοπος Αζάπικου
29. Υγρότοπος Αλατόμπαρες
30. Έλος Τριστινίκα
31. Υγρότοπος Ασημάνι και Περδικοσκιά Τορώνης
32. Λιβάρι στο Πόρτο Κουφό
33. Υγρότοπος Παραλίας Συκιάς
34. Υγρότοπος Σάρτης
35. Υγρότοπος Πλατανισίου

36. Λιβάρι Βουρβουρούς
37. Υγρότοπος Λιβροχιού Αγίου Νικολάου
38. Υγρότοπος Πυργαδικίου
39. Υγρότοπος Γοματίου-Δελβελικίου
40. Οζόλιμνος Ιερισσού
41. Διώρυγα του Ξέρξη - Πρόβλακας
42. Υγρότοπος Κουμίτσας
43. Υγρότοπος Αρσενίκια
44. Υγρότοπος Κουρί Στρατονίκης
45. Χείμαρος Μεγάλης Παναγίας
46. Υγρότοπος Μαύρος Λάκκος
47. Υγρότοπος Λίντσιστο Βαρβάρας

Ελληνικό Κέντρο Βιοτόπων-Υγροτόπων (ΕΚΒΥ). 140 χιλιόμετρο Θεσσαλονίκης -
Μηχανιώνας, 570 01 Θέρμη. Τηλ. 031 475604/473320/473432 Fax 471795.

*Η παρούσα έκδοση αποστέλλεται δωρεάν σε Δημόσιες Υπηρεσίες και βιβλιοθήκες
Ανωτάτων και Ανωτέρων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων.*